

CATASTRUM

ÉVNEGYEDES KATASZTERTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

A TARTALOMBÓL

- Balaton Petra: A székelgyöldi birtokrendezések
- Schmidt Anikó: A kataszter a logikát a feje tetejére állította
- Török Enikő: Az 1850-ben kinevezett kataszteri főmérnökök
- Závoczki Adrienn: Az Országos Felmérési Tisztviselők Internátus- és Segélyegylete
- OTKA-beszámoló

■ *Jeney József* (†1883. 02. 28.) térképe a Csongrád megyei adóközségekről, 1851 (MNL OL, E 343 1851:782.) L. ehhez Török Erikő cikkét.

■ ■ ■ KRITIKUS ESZTENDŐ

A szakmai közvélekedés szerint egy folyóirat kiadásában a harmadik esztendő a kritikus: elfogy-e a kezdeti lelkesedés és támogatás, vagy a szükséges feltételek stabilizálódnak és a megjelenés zavartalan? A szerkesztőség mindenesetre arra törekszik, hogy minél több szerző bevonásával tárja fel a kataszteri felmérés szövevényes történetének ezer szálát.

A Magyarországot illető ideiglenes felmérés, valamint a részletes felmérés első évtizedének levéltári anyagát az Osztrák Állami Levéltárban őrzik, annak feltárása 2015-ben megkezdődött, a kutatás eredményeinek folyamatos publikálása egyúttal a további bécsi kutatások jó eredményt ígérő folytatását is megalapozza. Az országgyűlés kataszterre vonatkozó jogalkotási tevékenységének vizsgálata újabb parlamenti ciklussal (1878–1881) folytatódik, amelyhez szorosan kapcsolódik annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy miért nem kezdődött meg Erdély részletes felmérése a dualizmus korában. A kataszteri mérnöktársadalom önszerveződésének újabb elemével a közösség egyéni életsorsokat kedvezően befolyásoló tevékenységére irányítjuk a figyelmet.

Az egyes cikkekben sokszor a *Catastrum* korábbi tanulmányaira hivatkoznak a szerzők. Örömrökre szolgál, hogy az egyre gyarapodó számú szakmai megkeresésre, forrást, adatot kérő levélre magunk is azt válaszoljuk, hogy az érdeklődők olvassák el a folyóirat kapcsolódó cikkeit.

■ ■ ■ TARTALOM

■ Balaton Petra: A székelyföldi birtokrendezések.....	3
■ Schmidt Anikó: A kataszter a logikát a feje tetejére állította.....	13
■ Török Enikő: Az 1850-ben kinevezett kataszteri főmérnökök	26
■ Závoczki Adrienn: Az Országos Felmérési Tisztviselők Internátus- és Segélyegylete.....	35
■ OTKA-pályázatok - A kataszteri felmérés térképeinek és iratainak forrásfeltárása.....	42
■ OTKA-pályázatok - A magyarországi hódoltság és hódoltsági peremvidék kataszteri iratainak (tapu defter) feldolgozása (OTKA K 108919).....	54

CATASTRUM ■ Évnegyedes katasztertörténeti folyóirat ■ III. évfolyam, 1. szám

A címlapon: A Gál Ferenc-féle rönkfeldolgozó gyár, Csíkszereda (Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda)

Alapítva: 2013 ■ Megjelenés gyakorisága: negyedévente ■ Alapító: Magyar Nemzeti Levéltár (MNL)

■ Kiadó: Herman Ottó Intézet (HOI) ■ Címe: 1223 Budapest Park u. 2. (info@agrarlapok.hu)

■ Felelős kiadó: Dr. Mezőszentgyörgyi Dávid főigazgató ■ Telefon: (06 1) 362-8100, honlap: www.agrarlapok.hu

Szerkesztőbizottság:

dr. Simon Attila István (Nemzeti Földalapkezelő Szervezet, Birtokpolitikai Tanács), Fekete Gábor (Földmérési és Távérzékelési Intézet, FÖMI), dr. Mezőszentgyörgyi Dávid (HOI), Kása Csaba (történész), Reisz T. Csaba (MNL)

Szerkesztőség:

Címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4. ■ E-mail: info@catastrum.hu ■ Honlap: www.catastrum.hu

 www.facebook.com/catastrum

Főszerkesztő: Reisz T. Csaba (MNL) ■ Felelős szerkesztő: dr. Török Enikő (MNL) ■ Szerkesztők: dr. Pásztai László (Országos Széchényi Könyvtár), Varga Felicián (FÖMI), Osskó András (FÖMI) ■ Kézirat-előkészítés: Borbola Viktória
A szerkesztőség kéziratokat nem őriz meg és nem küld vissza.

A nyomdai munkálatokat végezte: Generál Nyomda Kft., 6728 Szeged, Kollégiumi út 11/H

Előfizetés: a kiadónál ■ Előfizetés egy évre 2800 Ft, számonként 750 Ft.

Támogató: Földművelésügyi Minisztérium

ISSN 2064-5805

SUMMARY

BALATON Petra: Land-ownership Regulations in Székelyföld/Székely land
balaton.petra@kre.hu

The land-consolidation laws (proportioning and commassation) supplied as the preconditions of the detailed cadastral surveys in Székelyföld. These laws were one of the most complicated matters of the era of dualism, as the national laws did not consider the special legal and land-owning relations in Székelyföld, as well as the great importance of the compossessorates. Due to the slow and problematic introduction of the land-consolidation regulations the land registry measures and orders were not taken into effect either. From 1906 the Székely Department of the Ministry of Justice led by Sebess Dénes, together with the Ministry of Agriculture developed the laws amending the regulations concerning land-consolidation and its registration (1908:VII, XXXI). Abuses and the the reallocation of the forests based on buying up of proportions did not stop in Székelyföld until the final regulation of the land registry in 1916.

SCHMIDT Anikó: Logic was Turned Up-side-down by Cadastre. The Experiences of the Meetings of the Parliament between 1878 and 1881
schmidt.aniko@mnf.gov.hu

The cadastral policies of the government were more and more often criticised during the parliament sessions between 1878 and 1881. To reform the time and money consuming process of the ongoing surveys the Minister of Finances had called for cadastral discussions, as a result of these negotiations two laws (1881:XL and 1881:XLII) were issued to modify the law 1875:VII regulating land taxes.

TÖRÖK Enikő: The Senior Cadastral Engineers Assigned in 1850
torok.eniko@mnf.gov.hu

The senior engineers: Anton Buttula (Sopron), Josef Gsund (Pozsony/Bratislava), Josef Lokarner (Szerb Vajdaság és Temesi Bánság/Serbian Voivodina and Temes), Mersich András (Erdély/Transsylvania), Johann Mischkowsky (Nagyvárad/Oradea), Alois Prokoss (Pest), Gregor Zunder (Kassa/Kosice) assigned in the taxation regions and taxing provinces in 1850 originated from the different regions of the Habsburg Empire. They entered the cadastral survey between 1819 and 1823 and they had been conducting work in the different regions of the empire, e.g. Moravia, Bohemia, and Galicia, before they were assigned to work in Hungary. When they arrived to Hungary none of them could speak Hungarian. Their tasks were regulated by the orders under the title of '*Amts-Instruction für die zur Leitung der Vermessungs-Operationen bei Ausführung des Grundsteuer-Provisoriums aufgestellten Ober-Geometer*'.

ZÁVOCZKI Adrienn: Boarding School and Aid Fund of the National Survey Officials
zavoczki.adrienn@mnf.gov.hu

In autumn 1896 the employees of the 9th Survey Office of the National Cadastral Survey decided to found an aid fund to help the families of the people working in the survey. The constitution of the boarding school was justified by the poor living conditions of the employees. Szikszay Elek financial senior counsellor played a crucial role in the organisation of the association. The call for joining appeared in the official periodical of the Cadastral Survey (*Kataszteri Közlöny*) in 1897, and the information about the financial status of the Boarding School and Aid Fund was issued every year until the last issue of the periodical in 1918.

birtokrendezési törvények végrehajtásában látták.⁵ Az arányosítás és tagosítás ugyanakkor elvezetett a modern közbirtokosságok (compossessoratus) létrehozásához, illetve az árutertermelő tagosított birtokok kialakulásához. A tagosítás lehetővé tette a településkép és -szerkezet modernizálását, a faluközpontok kialakulását, az úthálózat rendezését és ösztönözte a sokszor évek óta halogatott lecsapolásokat, patakrendezéseket.⁶

A közbirtok jelentősége Székelyföldön

A közbirtokossági és községi földeket (általában erdők, legelők) a korabeli dokumentumok gyakran nevezték közbirtoknak. Közös használatban voltak ugyan, de a magánbirtok kiegészítő részét képezték (Csíkban és Gyergyóban ez részben áll). Míg a községi föld a község elidegeníthetetlen és osztatlan tulajdonát képezte és a községi szükségletek fedezésére szolgált, addig a közbirtokossági föld a társas birtoklás egy fajtája, amit valamely közösségek ösziagon bírtak (a volt határőr-

katonák, kismemesek, volt úrbéresek, székely szabadok). Székelyföldön ezek a közösségi birtoklási formák egyfajta védőháló szerepet tölthettek be a gazdasági egyenlőtlenségekkel szemben.

A közös használatban levő földek legnagyobb mértékben – a hajdani katonai határőr intézménnyel összefüggésben – a hegyvidéki területeken maradtak fenn, ahol szűkösen állt rendelkezésre szántóbirtok, így például 40%-ot is meghaladó arányt ért el Csík és Háromszék vármegyékben. Különösen nagy volt a gazdasági jelentősége a népi állattartással és faiparral foglalkozó településeken (Zágon, Bereck, Nagybacon, Zetelaka, Csíkszépvíz).

A közbirtokossági földeket a birtokrendezések előtt Székelyföldön általában a helységben füsttel (lakótelek) bíró családok, tehát a lakosság nagyobb része használhatta saját szükségére, de nem nyereszkedhetett belőle a közösség kárára. A közös földterületek jelentősége a megélhetés és az élethez szükséges javak előteremtése szempontjából nagyon fontos volt, a szénanyeréstől a háztartási energia biztosításáig. A székely ősi birtokviszonyok így tették lehetővé a 3-4 holdas magánbirtokkal rendelkezők megélhetését is.⁸

Arányosítás és tagosítás Székelyföldön

A kibontakozó modernizáció Székelyföldön is megkövetelte a birtokrendezést: az arányosítást és a tagosítást általában egy időben hajtották végre. Az arányosítás, vagyis a közföldek (erdők és legelők) jogi elkülönítésének célja az volt, hogy megállapítsa a közösségben részes tagokat és azok illetményeit. Alapfeltétele a területek felmérése volt, majd a résztulajdonosokra eső birtokhányad megállapítása, amely

■ Talpfafaragás. Dr. Radványi Antal egyik felvétele a Hargitáról és a Kelemen-havasokról készített sorozatából, 1913 (MMM, Ltsz.: 7821/21.)⁷

5 EGYED ÁKOS: *A parasztság Erdélyben a századfordulón*. Bukarest, 1975. 58–59.; EGYED ÁKOS: *Falu, város, civilizáció*. Kolozsvár, 2002. 142–143.

6 A földművelésügyi m. kir. minister 1890. évi, a törvényhozás elé terjesztett jelentése a vízügyekről. *Vízügyi Közlemények*, 1892. 5:124.; A földművelésügyi m. kir. minister 1892. évi, a törvényhozás elé terjesztett jelentése a vízügyekről. Uo., 1893. 7:69–70.

7 Ezúton mondok köszönetet a képek közlését engedélyező intézményeknek (és ügyintéző vezetőinek, munkatársainak): Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fotótára (MNM, dr. Lengyel Beatrix), Maros Megyei Múzeum (MMM, Marosvásárhely, Oniga Erika), Csíki Székely Múzeum (CsSzM, Csíkszereda, Gyarmati Zsolt), Székely Nemzeti Múzeum (SzNM, Sepsiszentgyörgy, Szöcsné Gazda Enikő).

8 TAKÁCS PÉTER: Gondolatok a „székely örökségről”. *Csaba királyfi elárvult népe*. Szerk.: Takács Péter. Debrecen, 2009. 263–266.

az arányosítási per útján ment végbe.⁹ Problémát jelentett, hogy az arányosítás alapjául a felületesen elvégzett becslések szolgáltak és nem vették figyelembe a telekkönyveket. Bár a részletes kataszteri felmérés munkálatai 1856-ban megkezdődtek Magyarországon, és 1916-ig az ország közel 81%-át felmérték, Erdély területén a részletes kataszteri felmérési munkálatok meg sem kezdődtek, csupán az ideiglenes kataszteri felmérések folytak a földadó-kataszterről szóló 1875. évi VII. törvény értelmében („a földbirtok arányos megadóztatása céljából”).¹⁰ Felmerült ugyan a részletes kataszteri munkálatok Erdélyre történő kiterjesztése 1880 tavaszán, de a folyamatban levő birtokrendezési munkálatok miatt, amely előfeltételét jelentette a részletes kataszteri felméréseknek, erre nem került sor.¹¹

Az ország erdélyi részeire vonatkozó törvények (1871:LV.; 1880:LIII., LIV. tc., XLV. tc.) rendelkezései szerint az arányosítást bármely közbirtokos kérelmére végre kellett hajtani, különben a bíróság hivatalból megtette. A közföldek egyéni tulajdonba kihasítását csak az a birtokos kérhette, akinek legalább 100 katasztrális hold (57,55 hektár) illetménye volt. A törvények legnagyobb hibája az aránykulcs pontatlan meghatározása volt. A felosztás legtöbb helyen a magántulajdonban lévő külső (szántó, kaszáló) és a háromszorosan számított belső birtokok (lakótelek) arányában történt. Előfordult, hogy a külső birtokba beszámították a legelőket, az erdőket és a havasokat is. Esetenként a bebíró (külbirtokos, akinek belsősége nincsen) is részesedett a közföldekből. Az arányosítás alól csak a községi célokra használt községi vagyont vonták ki. A több község által közösen bírt erdőségek felosztását községenként kellett elvégezni.

Az úrbéri közföldek használatát Erdély-szerre már létrejöttek idején úgy szabályozták, hogy abból csak a magánbirtokkal rendelkezők részesülhettek a tulajdonban levő szántóföld arányában. A földnélküliek tehát elestek a közös birtok használatától.

A közföldek területe nagymértékben csökkent azután, hogy a 100 holdnál nagyobb birtokok tulajdonosai kihasították és egyéni használatba vették részüket, a közösségben maradt 100 hold alattiak pedig az új rendszer, a magánbirtok arányában (arányjog) vehették igénybe a közbirtokot. Az erdőket és legelőket arányrészekre osztották, ezek pedig adásvétel tárgyaivá váltak. Sok eladósodott gazda a gyors pénzszerzés miatt eladta arányrészeit, így viszont a korábbi szabad legeltetéstől és erdőhasználattól esett el. Gyakoriak voltak a tömeges arányrész-átruházások és színleges adásvételek. Az üzérkedők felettes hatóságokat vesztegettek meg, hogy minél hamarabb birtokba vehessék a nagy erdőségeket és megkezdjék a fakitermelést. Különösen a havasalji községek helyzete vált súlyossá, ahol a szántó és a kaszáló jövedelméből marhalegeltetés nélkül nem lehetett megélni, az erdőterület bősége miatt pedig a fa piaci értéke csekély volt.

Az arányosítással együtt hajtották végre a tagosításokat, amelyek célja a szétaprózott birtoktestek helyett azokkal azonos vagyoni értékű egy (vagy minél kevesebb) tagból álló birtokok létrehozása volt a határ birtokviszonyainak újrendezésével.¹² Székelyföldön az első tagosítások az 1860-as években kezdődtek el, de 1879-ig alig néhány község kapcsolódott be a munkálatokba: Torda-Aranyos vármegyében 3, Háromszék és Maros-Torda vármegyékben 6-6, Udvarhely vármegyében 4, Csík vármegyében 12 település.¹³ Tagosításra akkor

9 KÁDÁR ZSOMBOR: A hírhedt székelyföldi erdőarányosítás. *Erdészettörténeti Közlemények*, (1993) 11:48–54.

10 A kiegyezés után a földadó mértékét a korábban kiadott császári pátens helyett törvény szabályozta (1868:XXV. tc. a földadóról): Magyarországon 29,7%-ban, Erdélyben 22%-ban állapították meg ennek arányát. A pontatlanságok, illetve a földadó méltányos és igazságos beszedése érdekében már az 1870-es években igény mutatkozott az újabb általános földadókataszter elkészítésére a tiszta kataszteri jövedelem megállapítása érdekében, a vonatkozó törvényt 1875-ben fogadták el (VII. tc. a földadó szabályozásáról).

11 VÖ. SCHMIDT ANIKÓ: A kataszter a logikát a feje tetejére állította. Az 1878–1881. évi országgyűlés tanulságai című tanulmányával a Catastrum jelen számában.

12 FAZEKAS ENDRE: *Tagosítás és egyéb birtokrendezési ismeretek kézikönyve*. Bp., 1941. 19–20.

13 KOZMA, 1879. 157–158.

került sor, ha a birtokosok birtokarányos 1/3 része ezt kívánta, majd akinek birtoka a tagosítandó község – adókataszteren alapuló – területének 1/4-ét elérte (1880:XLV. tc.). A községi vagyont és a közintézmények birtokait, 1880-tól a fiatalok és a meg nem jelentek vagyonait is hivatalból a tagosítást kívánókhoz kellett számítani. A gyakorlatban sokszor elég volt egy birtokos igenlő szavazata és megvolt az egynegyed rész. A felmerülő költségeket a kérvényezőnek kellett fizetnie, az állam bélyeg- és illetékmentességet biztosított. 1880-tól lehetőség volt a részleges tagosításra is. A tagosítást községenként kellett végrehajtani, de senki sem volt kötelezhető, hogy birtokáért más község határára kapjon új területet. A tagosítás elrendelése holdarány szerint történt, így a föld elhelyezkedésének megválasztási joga a vagyonosabb birtokosokat illette meg. „A Székelyföldön ugyanis egyesek érdekeinek megsértése nélkül, csak a legnagyobb lelkiismeretességgel és odaadással lehet tagosítást végezni, mert a hegyes vidéken a szántók és a rétek kis határokon belül is egymástól lényegesen elütöttek.”¹⁴ Bár a munkálatokban csak minősített mérnökök vehettek részt, és a hitelesítést más mérnököknek kellett végezniük, az osztályozást és becslést pedig egy szakértői bizottság folytatta le, a gyakorlatban azonban Székelyföldön a tagosítási munkálatokat a mérnökök nem maguk végezték, hanem segédeknek alvállalatba adták ki. „A felelőtlen és megbízhatatlan munka végül is anyagi leromláshoz és a telekkönyvi adatok kuszáltságához vezetett.”¹⁵ A tagosító mérnököket megvesztegethetőségük miatt „négy szemközti uraknak” hívták.¹⁶

A vagyonközösség tagjait terhelő (mérnöki, ügyvédi) költségek előteremtése lassan és nehézkesen történt, így a kortársak is sokat panaszkodtak a hosszadalmas eljárásra.

Az 1885:XXII. tc. 6. §-a alapján létrehozott kolozsvári kataszteri igazgatóság feladata volt

■ Bokros Elek (1845–1893) jogtanácsos, országgyűlési képviselő 1890-ben. A kolozsvári kataszteri igazgatóság fennmaradását javasolta (MNM)

a birtokrendezések befejezése után a földadó-szabályozási munkák teljesítése, és főképpen az azonnali birtokrendezés véghezvitele. Wekerle Sándor pénzügyminiszter 1889-ben felvetette az – egy igazgatóból és hat biztosból álló – igazgatóság megszüntetését, ugyanis az utóbbi öt év tapasztalata alapján Erdélyben évente a községek egyharmadában végeztek csak teljes tagosítást, a többi esetben csak részleges rendezésről volt szó. A tárca szerint a földadó-szabályozási munkák teljesítését az egyes pénzügyi igazgatóságok egyéb teendőik mellett végre tudják hajtani, ezért nincs szükség külön igazgatóság fenntartására. Időközben azonban az igazságügyi tárca kérésére az erdélyi birtokrendezési perek gyorsabb lebonyolítása és a viszonyok szabályozása érdekében 10 bírói állást rendszeresítettek. Bokros Elek képviselő, híres jogtanácsos javaslatára, amíg a birtokrendezési viszonyok rendezésének előhaladása, illetőleg a perek számának csökkenése nem indokolja, fennmaradt a kolozsvári kataszteri igazgatóság.¹⁷ Az erdélyrészi birtokrendezési

¹⁴ BÖZÖDI GYÖRGY: *Székely bánja*. Bp., 1939. 137.

¹⁵ BEIER, 1943. 13.

¹⁶ INCZE ISTVÁN: *A székely kivándorlás*. Emlékirat. Ajánlva az igazságügyi s az összkormány figyelmébe. Sepsiszentgyörgy, 1901; BARTALIS ÁGOST: *Segítsünk a székelyeken. Csík-Ménaság székelyei*. Bp., 1901. 18–19.

¹⁷ Bokros Elek felszólalása, 262. országos ülés (1889. június 6.). *Az 1887. évi szeptember 26-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója* (= KN), XIII:54–55.

■ Wekerle Sándor (1848–1921), pénzügyminiszter (1889–1892), később több alkalommal is miniszterelnök, 1894. évi felvétel. A részleges községtagosítások miatt a kolozsvári kataszteri igazgatóság megszüntetését javasolta (MNM)

ügyek gyorsítására az igazságügy-miniszter állami előlegalapot hozott létre, és 1899 végéig 72 község kapott állami előleget.

A tagosítást lassította a telekkönyvi állapotok rendezetlensége. A probléma abból adódott, hogy az 1870-es években keresztülvitt telekkönyvi felvételek botrányos felületességgel történtek; a tulajdonjogi változásokat nem vagy hanyagul jegyezték be a községek telekkönyveibe. A tényleges és a telekkönyvi birtokos közötti problémák rendezése színleges adásvételek és megterhelések sorozatát indította el. Gyergyószentmiklóson például a telekkönyvi és kataszteri adatok hatezer holddal kevesebb közbirtokossági területet tüntettek fel, mint a valóságban volt.¹⁹

A telekkönyvi rendelet (1886:XXIX. tc.) a betétszerkesztési eljárásból – amely a telek-

könyvi bejegyzés és a tényleges birtoklás közötti összhang megteremtését szolgálta – Erdélyt kizárta a folyamatban levő birtokrendezések miatt. 1886. április 7-én a telekkönyvi betétek szerkesztéséről című törvényjavaslat igazságügyi bizottsági jelentése kiemelte a telekkönyvek általános rendezetlenségét, amit arra vezettek vissza, hogy egyrészt a helyszínelés volt fogyatékos, másrészt a telekkönyvi intézmény nem ment át a néptudatba. Az 1886. évi telekkönyvi reformalkotás célja a telekkönyvi és kataszteri felmérési adatok összehangolása volt: a kataszteri felvétel műszaki adatait a telekkönyv alkotórészeivé tette, ezzel biztosítva az ingatlanokra vonatkozó tárgyi adatok megbízhatóságát, közhitelességét.²⁰

A folyamatban levő birtokrendezési eljárások miatt nem léptek érvénybe a további telekkönyvi rendezést szolgáló intézkedések sem (1892:XXIX. tc., 24.366/1903. sz. igazságügy-miniszteri rendelet) Erdélyben, ami lehetővé tette, hogy az igazságügy-miniszter egyes birtokosok, illetve egész községek telekkönyvének helyesbítését elrendelje.

Az 1892:XXIV. törvénycikk jelentősége és az újraarányosítások problémája

Az 1890-es évektől újabb problémát jelentettek az újraarányosítások, amelyekről a korabeli törvények nem rendelkeztek. A korábban befejezett arányosítás újbóli elvégzése közköltségen a közös használatú ingatlanok egyéni, szabad tulajdonná alakítását célozta. Általában élelmesebb illetményesek kezdeményezték, de előfordult, hogy közbirtokosok álltak össze és írtatták át színleges vásárlási szerződéssel egy „csoportfőre” ingatlanjuttalékaikat és alakítottak ki 100 holdon felüli illetményeket. Egyes földbirtokosok és spekulánsok a potom áron összevásárolt erdőarányrészeket magasabb áron adták tovább, felettes hatóságokat vesztegettek meg. Különösen az összefüggő, nagy területű fenyőerdőket adták el tömegesen, ahol

18 SEBESS DÉNES: *Emlékirat az erdélyrészi telepítésről*. Marosvásárhely, 1905. 74.

19 SEBESS DÉNES: *A székelyföldi tagosítás és arányosítás*. Marosvásárhely, 1903. 28–30.

20 SEBESS DÉNES: *Magyar agrár-evolúciók, 1902–1932*. Bp., 1932. 226–227.

■ Tallián Béla (1851–1921) politikus, 1903–1905 között földművelésügyi miniszter, a gazdaságfejlesztő programok támogatója, aki az állattenyésztés fejlesztése érdekében az erdőterületek legelővé minősítését szorgalmazta (MNM)

tőkés vállalkozók termelték ki a fát. A legelőterületek beszűkülése pedig óriási gátja lett az állattenyésztés fejlődésének.

A birtokrendezés történetében korszakalkotónak számító 1892. évi XXIV. törvénycikk az arányjogvásárlásokhoz kapcsolódó visszaélések megszüntetése mellett az eljáró bírói gyakorlat egyöntetűségét is javította. A törvény értelmében a tagosítás pontossága érdekében a birtokrendezési munkálatok műszaki részét a kataszteri felmérés szabályai szerint kellett végrehajtani (1893. évi 356. számú IM-rendelet). Arra is számítottak, hogy az egész községekre kiterjedő tagosítási munkálatokkal a kataszteri

részletes felmérésben majd munkát takarítanak meg. „Nagy lendületet nyernének a szóban forgó ügyek, ha az állandó kataszter támogatásában részesülhetnének olyképp, hogy a kataszteri háromszögelési pontok alapján a birtokrendező működő mérnökök által a birtokrendezések során szükséges mérnöki műszaki hitelesítéseket a mostani hitelesítő mérnökök helyett kataszteri mérnökök teljesítenék. Az említett intézkedések nagyban előmozdítanák a birtokrendezéseket, mert a kataszteri közegek közreműködése következtében a birtokrendezési műszaki munkálatok szabatosága emelkednék.” szövege a törvény indoklása.²¹ Az erdélyi birtokrendezések műszaki ellenőrzése, vizsgálata és hitelesítése céljából 1893-ban a kolozsvári kataszteri igazgatóság beosztásában műszaki osztályt szerveztek. Megindították a háromszögelési munkálatokat is: részletesen azokban a községekben végezték el, amelyekben a tagosítás az egész határban folyt.²² A rendelet következtében azonban a székelyföldi tagosítási munkálatok lelassultak.

A Székelyföldön történt újraarányosítások körüli visszaélések előbb-utóbb feltűntek a megyei és az országos hatóságoknak. Török Albert, Udvarhely vármegye nyugalmazott főispánja az elsők között sürgette az újraarányosítások azonnali beszüntetését (1900), és felhívta a figyelmet, hogy a magánerdők letarolása ökológiai katasztrófák sorát indítja el. Több példán keresztül bemutatta, hogyan kerültek erdőspekulánsok kezére a székely erdők. Például Zetelakán 2-50 koronaértért keltek el az értékes fenyőerdők, amikor már jóval 100 korona fölött voltak a holdankénti faárak.²³ Az erdőjogokkal való üzérkedés nyomán gomba módra elszaporodtak a fakeskedő cégek, fűrészüzemek Székelyföldön, és pillanatok alatt erdőterületek tűntek el, tarvágások jelentek meg a hajdani erdősegek helyén.

A székely erdőüzelmek megakadályozására 1903 tavaszán Sebess Dénes ügyvéd, országgyűlési képviselő kezdeményezésére Marosvásárhelyen iroda alakult.

21 ROLLA JÁNOS: Az ország felmérése és annak nemzetgazdasági jelentősége. *KK*, 4. (1911) 4:160.

22 Az 1895. évi állami költségvetés és az országos kataszteri felmérés. *KK*, 3. (1894) 11:10–11.

23 TÖRÖK ALBERT: *A székelyföldi arányosításokról*. Székelyudvarhely, 1903.

■ Tarvágás fenyőerdőben. Dr. Radványi Antal egyik felvétele a Hargitáról és a Kelemen-havasokról készített sorozatából, 1913 (MMM, Ltsz.: 7821/20.)

A legradikálisabb nézetet valló Molnár Józsiás függetlenségi országgyűlési képviselő már 1901 szeptemberében a törvények végrehajtásának következményeire, az elszegényedésre és az elvándorlásra figyelmeztetett az országgyűlésen. 1902 júniusában a birtokrendezés leállítását, sőt az ősi jogok visszaállítását sürgette.²⁴ Az 1902. évi tusnádi székely kongresszuson is a birtokrendezés kérdésében csaptak össze leghevesebben az indulatok. A tagosítással kapcsolatosan kétfajta álláspont ütközött: az egyik vélemény szerint a bevégzett tagosítás új gazdasági irányt nyit a székely földművelés előtt, ezért szükséges és célszerű; a másik nézet szerint Székelyföld sajátos terep- és talajviszonyai miatt gazdasági előnyei nem érvényesülhetnek.²⁵ Végül a megoldást az eljárások felgyorsításában, egyszerűsítésében és a költségek állami támogatásában, a törvény hiányosságainak módosításában, a színleges adásvételen alapuló kihasítások megszüntetésében és az állandó kataszter elkészítésében fogalmazták meg.²⁶

Birtokrendezéseket kísérő forrongások ott alakultak ki, ahol a tehetősebb rétegek a parasztság közföldjeiből kisajátításra törekedtek, így például 1900-ban Csík vármegyében hét

községben került sor arányosítás elleni akcióra, január 15-én Csíkszentimréen az erdőarányosítás miatt. Az arányosítás és tagosítás elleni mozgalom 1902 őszén egységesült és 150 falut (kézdi, orbai és kászoni járások) felölelt: Molnár Józsiás függetlenségi országgyűlési képviselő vezetésével a kézdivásárhelyi népgyűlésén az arányosítás beszüntetését és új, megfelelő tagosítási törvényt sürgettek.²⁷

Az Igazságügyi Minisztérium székely szakosztálya

Az országosan is megoldatlan birtokrendezési (tagosítási) helyzet kezelésére – egy új, az egész országra kiterjedő általános tagosítási törvény megalkotásával – már a századfordulótól volt törekvés. Darányi Ignác földművelésügyi és Plósz Sándor igazságügyi miniszter 1901–1902 fordulóján 16 pontos kérdéssor alapján végeztettek községenként adatgyűjtést, amiből kiderült, hogy 1902 végére az arányosítás Székelyföld 229 községében 203 293 kataszteri holdon már befejeződött, 54 községben volt folyamatban és csak 32 községben nem indították meg. Tallián Béla, az új földművelésügyi miniszter a tagosításra vonatkozó jogszabályok összeállítását is elrendelte, majd megjelentette (1904).²⁸ Sajnos az 1905–1906. évi közpolitikai események háttérbe szorították a kérdés megnyugtató rendezését, az új törvény megalkotását.

Az újabb törvényi szabályozásig néhány példaértékű kúriai döntés született. Például a marosvásárhelyi Királyi Tábla egyik 1901. évi határozata kimondta, hogy a közbirtokokból a magánosok részére eszközrendő kihasítások költségeit a kérvényező fizeti;²⁹ 1903-ban azt, hogy a különálló vagy külső birtokok tulajdonjoga nem jogosít a közösben való részesedésre;

24 MOLNÁR JÓZSIÁS: *Interpellatio a székelység ügyében*. Bp., 1901; MOLNÁR JÓZSIÁS: *A székelyföldi arányosítás*. Bp., 1902.

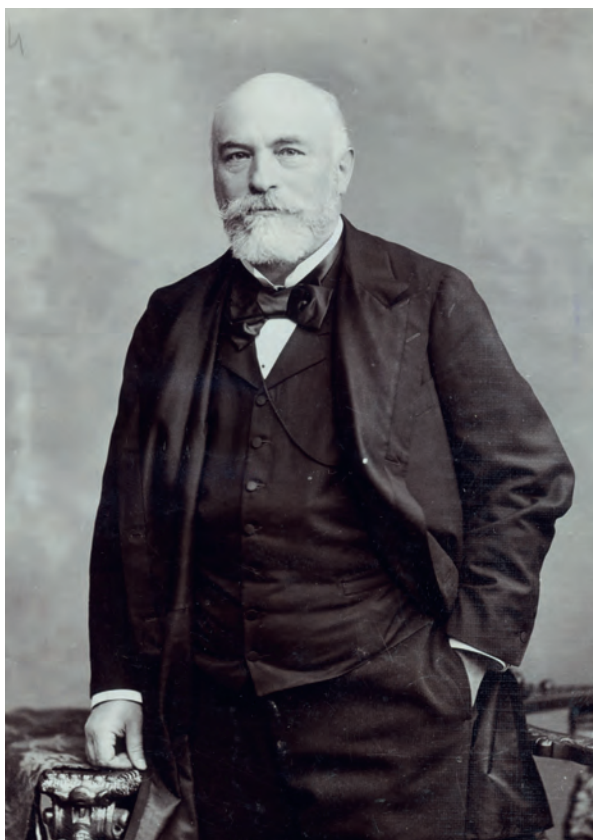
25 *A székely kongresszus szervezete, tagjainak névsora, tárgyalásai és határozatai*. Csíkszereda, 2001. 202–222.

26 Jelentés vizeki Tallián Béla v. b. t. m. kir. földművelési miniszter ő méltóságához a tusnádi székely kongresszusnak a földművelésügyi minisztérium ügykörét érintő határozatairól és a székelyföldi földművelő nép gazdasági felsegítésére irányuló javaslatok. BALATON PETRA: *A székely akció története*. I/1. Munkaterv és kirendeltségi jelentések. Bp., 2004. 244–268.; *Magyarország földművelésügye, 1897–1903*. Bp., 1904. 2. bőv. kiad. 161.

27 *Csiki Lapok*, 14. (1902) 37:3. (szept. 10.); *Udvarhelyi Híradó*, 5. (1902) 45:3. (nov. 9.)

28 *Adatok és vélemények a tagosítás és birtokrendezés új törvényhozási rendezéséhez*. Bp., 1904.

29 MOLNÁR, 1902. 47.

■ Darányi Ignác (1849–1927) jogász, agrárpolitikus, nagybirtokos, két alkalommal összesen 12 évig földművelésügyi miniszter. Számos agrárreform kezdeményezése mellett a leszakadó, hegyvidéki régiók állami támogatására indított akciókat (MNM)

■ Polónyi Géza (1848–1920) politikus, országgyűlési képviselő, a második Wekerle-kormány igazságügy-minisztere (1906–1907). Ő kezdeményezte az új erdélyi birtokrendezési törvény elkészítését (MNM)

■ A Királyi Tábla épülete Marosvásárhelyen (forrás: <http://erdely.ma/multidezo.php?id=159769>)

■ Nagy György (1879–1923) országgyűlési képviselő, az igazságos és méltányos birtokrendezési törvények mellett kiálló kézdivásárhelyi népgyűlések szervezője (SzNM, Ltsz.: F 3325)

egy másik ítélet pedig megtiltotta az újraarányosítást, valamint kimondták, hogy a befejezett arányosítás után a természetbeni elkülönítést az érdekelt költségére végzik el.

1905-ben a székelyföldi telekkönyvek soron kívüli rendezésének igénye fogalmazódott meg. Polónyi Géza igazságügy-miniszter 1906 tavaszán külön székelyföldi szakosztályt állított fel a birtokviszonyok és a telekkönyvi állapotok rendezésére Sebess Dénes ügyvéd, székely országgyűlési képviselő vezetésével.³⁰ A minisztérium megbízta a telekkönyvi hatósági joggal felruházott járásbíróságokat a telekkönyvek helyesbítésével és a kataszteri birtokívek összhangba hozatalával, továbbá albírák, telekkönyvvezetők és segédszemélyzet kinevezéséről intézkedett 1906 augusztusá-

ban. A miniszter – főfelügyeleti jogával élve – 30 napos jelentéskötelezettség mellett bekérte a bíróságoktól az Erdélyben 187 községben folyamatban levő második arányosítás iratait.³¹ A telekkönyvek tisztázását Háromszék és Maros-Torda vármegyékben sok község kérte, de a leginkább érintett Csík vármegyéből alig érkezett bejelentés.

Sebess Dénes eközben a székelyföldi birtokrendezésről és a telekkönyvek országos rendezéséről szóló törvényjavaslat kidolgozását végezte.³² A székely társadalom is mozgólódott: Sümegi Vilmos országgyűlési képviselő vezetésével székely küldöttség érkezett a minisztériumba,³³ 1906. szeptember 16-án Kézdivásárhely piacán nagyszabású népgyűlést tartottak dr. Nagy György és dr. Zakariás János országgyűlési képviselők, valamint Kiss Lajos református pap és Molnár Emil szerkesztők szervezésében. A gyűlés teljes bizalommal állt ki a kormány és az Igazságügyi Minisztérium mellett, és az 1902. évi kézdivásárhelyi népgyűlés határozatait erősítette meg.³⁴

1906 ő szén nap mint nap érkeztek kérések a képviselőházhoz és az Igazságügyi Minisztériumhoz a tagosítási és arányosítási törvények módosítása iránt. Az elfogadott törvényjavaslat-tervezet korlátozta a tagosítást, lehetőséget adott a folyamatban levő kínos tagosítások megszüntetésére, rendezte a képviselet kérdését és a mérnökök minősítésének ügyét.³⁵ A tagosítást olcsóbbá és gyorsabbá kívánták tenni, és különösen a becslők helytelen végrehajtási munkáján akartak változtatni.³⁶ Az arányosítás terén egyetértettek abban, hogy az arányjogoknak 100 holdon aluli természetbeni kihasítása nem helyes. Eltérőek voltak az álláspontok a tagosítás kérelmezésénél (az egytizedrész fejszámot vagy birtokarányt jelent) és az el-

30 *Székely Világ*, 2. (1906) 16(61):249. (ápr. 22.)

31 Polónyi Géza igazságügy-miniszter válasza, 49. országos ülés (1906. október 24.). *Az 1906. évi május 19-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója* (= KN, 1906–1910), III:138.

32 *Székely Világ*, 2. (1906) 40(85):573. (okt. 7.)

33 *Székely Világ*, 2. (1906) 45(90):626. (1906. nov. 11.)

34 *Székely Világ*, 2. (1906) 39(84):560. (szept. 30.); *Székely Világ*, 2. (1906) 40(85):574. (okt. 7.); *Székely Világ*, 2. (1906) 16(61):249. (ápr. 22.)

35 *Székely Világ*, 2. (1906) 40(85):573. (okt. 7.)

járás megengedhetősége szempontjából (bíróság vagy a közigazgatás feladata). Közben egyre élesebb sajtótámadás érte az ügyosztály tevékenységét.

A székely sajtó 1906 őszén leplezte le a csíki erdőpanamákat. Török Ferenc országgyűlési képviselő az Úz- és Veresvölgyi erdők eladása kapcsán a megvesztegetési kísérletéről még a képviselőházban is beszámolt november 7-én.³⁷

■ Sebestyén Dénes (1869–1963) jogász, országgyűlési képviselő, az erdélyi birtokrendezési ügyek szakértője (Vasárnapi Újság, 1901)

Az országgyűlés nem szavazta meg Sebestyén Dénes visszaható erejű törvénytervezetét, amely az arányrészek összevásárlása által kialakított erdők közbirtokossági vagyonba való visszajutását szorgalmazta. A sok támadásnak kitett székely szakosztály a földművelésügyi tárcával együttműködve 1908-ra a birtokrendezésre és a telekkönyvezés helyesbítésére szükséges törvényeket előkészítette (1908:VII. tc. és XXXIX. tc.). A törvény legfontosabb újítása volt a tagosítás terén a bírói eljárást megelőző közigazgatási eljárás bevezetése.³⁸ A bírói eljárás csak akkor indult meg, ha a földművelésügyi miniszter a tagosítást a községre nézve hasznosnak és célszerűen keresztülvihetőnek tartotta, valamint a tagosítást igénylők birtoka a tagosítandó te-

rületek negyedrészt jelentette. Különben az igénylők birtokának a tagosítandó területek felét kellett kitennie. A tagosítást csak az eljárásra jogosított földmérő végezhetette. Fontos újítás volt a tagosítandó terület 5%-át kitevő közlegelő létesítésének elrendelése az állattenyésztés fejlődése érdekében. Az osztatlan közös tulajdont képező közlegelők csak a földművelésügyi miniszter engedélyével voltak feloszthatók vagy más alkalmas és megfelelő értékű területtel kicserélhetők, a felmerülő költségek a tagosítót terhelték. Az arányosításkor pedig az erdőket, a havasokat és a művelés alatt álló kaszálókat és legelőket kihagyták az aránykulcsszámításból. A tagosítási költségeket az állam előlegezte, és azokat négy év alatt közadók módjára behajtották. Az első világháború előtt megszüntették az előlegzéseket és ott engedélyezték a tagosításokat, ahol az érdekeltek fedezni tudták a költségeket. Ez az intézkedés általában az egész tagosítás félbeszakítását eredményezte. Az államhatalom gondoskodott arról, hogy a kis parcellával rendelkező parasztok tetszés szerint választhattak dűlőt, és ezek a község belterületéhez legközelebb estek, ami kétségtelenül a jobb munkavégzés feltételeit biztosította. A törvény kimondta a közbirtokossági vagyon oszthatatlanságát. 1908-ban a kolozsvári kataszteri igazgatóság műszaki osztálya önálló hatáskörrel rendelkező felmérési felügyelőséggé alakult át, működési köre Erdély és kapcsolt részei birtokrendezéseinek műszaki ellenőrzésére, vizsgálatára és hitelesítésére terjedt ki.

Az arányrészek összevásárlásával folyó erdőfelosztások azonban nem szűntek meg. A legfelsőbb bíróság, a Kúria az újraarányosítási kéréseket elutasította, de az alsóbb bíróságok továbbra is hagytak jóvá újraarányosítási kéréseket. A telekkönyvezési munkálatok 1916-ig történő rendezéséig az állapotok bizonytalansága akadályozta a jelzáloghitel felvételét.

A birtokrendezési munkálatok elhúzódása megakadályozta a székelyföldi részletes kataszteri munkálatok elindítását az első világháború előtti időszakban.

36 Székely Világ, 2. (1906) 45(90):626. (1906. nov. 11.)

37 Székely Világ, 2. (1906) 39(84):560. (szept. 30.); Székely Világ, 2. (1906) 40(85):574. (okt. 7.)

SCHMIDT ANIKÓ

*A kataszter a logikát a feje tetejére állította**Az 1878–1881. évi országgyűlés tanulságai**

Tíz évvel a kiegyezés után a magyar kormányt egyre többen bíralták az országban, egyesek az egész évtized politikáját elhibázottnak vélték. A kataszteri felmérések ügye, amely a tervezettnél nagyobb költséggel és sokkal lassabban haladt, a kormányzati feladatok neuralgikus pontja maradt. Továbbra is elsősorban az éves költségvetés megszavazása váltott ki vitákat, érezhetően egyre

nagyobb problémát okozott, hogy a képviselők hozzájáruljanak olyan – évről évre növekedő – kiadásokhoz, amelyek eredményei láthatóan nem váltják be a hozzájuk fűzött reményeket. Különösen a földadó-szabályozás ügyében akadtak nehézségek, amelyet a kormányzat ebben a parlamenti ciklusban felvállalt és kísérletet tett a megoldási javaslat kidolgozására.¹

A kataszterre vonatkozó éves költségvetés (Ft) az 1878–1881. évi országgyűlési ciklusban²

Év	Törvény	Állandó kataszter			Földadó-szabályozás		
		Terv	Kiutalt	Kiadás	Terv	Kiutalt	Kiadás
1879	1879:XII.	369 900	366 994,245	366 100,40	2 000 000	1 651 832,765	1 678 216,35
1880	1880:XXI.	396 000	372 727,66	359 807,30	1 950 000	1 933 641,42	1 910 051,66
1881	1880:LVII.	404 830	369 591,54	371 175,075	2 300 000	2 339 189,595	2 353 848,87

A „kaszter ezreknek türelmes fejő tehene”³

A kataszteri felmérésekre vonatkozó kritikák jó része már a korábbi években is elhangzott. Boros Béni (borosjenői kerület) abban látta a legfőbb problémát, hogy a kataszteri ügyeket a Pénzügyminisztérium kezeli, holott az a mezőgazdasági és technikai szakmák körébe tartozik. Ennek következtében a vezetésből hiányzik a szakértelem, csupán a fiskális szem-

pontok érvényesülnek, így féltő, hogy az egész műveletet majd újra kell kezdeni.⁴

Kemény János (kolozsi kerület) szerint „nem látható a kataszter, mely a logikát feje tetejére állította, a posse ad esse⁵ vonja konzekvenciáját, s melynek, ha sikerülend egy fiktív széles adóalapot teremteni, egy bizonytalan jövő érának veti meg alapját; minek említsek többeket, hisz a t. ház tagjai lépten-nyomon találkoznak mindezekkel.”⁶

* A kutatásokat 2013–2015-ben az OTKA K 105 886 projekt támogatásával végeztem.

1 A korábbi országgyűlési ciklusok idején a kataszteri kérdéseket illető eseményeket l. eddigi cikkeimben: A kataszteri felmérés az országgyűlés előtt (1865–1868). *Catastrum*, 2. (2015) 1:19–24.; A kataszteri felmérés az országgyűlés előtt: az első törvényjavaslatok (1869–1872). *Catastrum*, 2. (2015) 2:9–21.; A kataszteri felmérés az országgyűlés előtt. Élénkítő tárgyalások, erősítő földbirtokos lobbi. *Catastrum*, 2. (2015) 3:46–59.

2 Az állandó kataszterre és a földadó-szabályozásra megállapított éves költségvetési, kiutalt és ténylegesen felhasznált (kiadott) összegeket az *Allami zárszámadás 1879–1881. évi köteteiből* vettem (elérhető a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon, www.hungaricana.hu).

3 Orbán Balázs felszólalása, 380. országos ülés (1881. április 2.). Az 1878. évi október 19-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója (= KN), XVIII:221. A cikkben szereplő politikusok életrajzi adataira l. *Országgyűlési almanach, 1886. Képviselőház*. Szerk.: HALÁSZ SÁNDOR. Bp., 1886. Online elérhető: Országgyűlési Könyvtár Digitalizált Tudástár (dt.ogyk.hu). A korabeli szövegrészeket a mai helyesírással, a nyelvi sajátosságokat megtartva adom közre.

4 233. országos ülés (1880. április 5.). KN, XI:248.

5 'a posse ad esse' = 'a lehetőségből a valóságra'; logikai szabály, amely szerint valamely dolog valóságából annak lehetőségére következtetni lehet, míg fordítva nem (ab esse ad posse valet, a posse ad esse non valet consequentia; *Pallas Nagylexikon*)

6 69. országos ülés (1879. február 22.). KN, III:142.

Hedry Ernő (Zboró) a növekvő adóterhek-től elsősorban a középosztályt féltette, kiemelve, hogy az adókivetés rossz, mert „az ország legnagyobb részében októberben és novemberben még senki sem tudhatja, mennyi adót fizet”, de nem gondolta úgy, hogy a katasztertől jobb lesz a helyzet, hiszen nem az a célja, hogy a föld valós jövedelme kiderüljön, hanem ahol lehet, adóemelési idézzen elő.⁷

Több képviselő is sérelmezte, hogy Magyarországon nem veszik figyelembe a földbirtokosok érdekeit, hiába áll belőlük a képviselőház háromnegyed része. Szalay Imre felemlgette, hogy a földbirtokosok jelenleg 15 féle adót fizetnek, amelyek mértéke az új kataszter óta annyira megnövekedett, hogy a gazdák sokszor a cselédjeiket sem tudják kifizetni.⁸

Turgonyi Lajos (baksai kerület) a göcsei nép nehéz körülményeire panaszkodott, amelynek egyik okozóját a hibás kataszter alapján kivetett túl magas adók kérlelhetetlen behajtásában látta.⁹

Az adókataszteri jövedelmi fokozatokkal kapcsolatban komoly aránytalanságokra hívta fel a figyelmet Halász Bálint (Alsódabas): az erdőkre fizetendő adó kedvezményes, a szőlőkre és kertekre vonatkozóan ellenben túlzottan magas. Rámutatott arra, hogy a kincstár mellett sokszor a legnagyobb birtokosoknak vannak nagy erdőségei, és hogy ezek gyakran korántsem olyan csekély jövedelműek, mint ahogyan feltüntetik őket. Úgy vélte, a hátrányos megkülönböztetés elsősorban a kis- és középbirtokosokat sújtja.¹⁰

Két képviselő a túlzott állami adminisztrációval is összefüggésbe hozta a katasztert. Ugron Gábor (Udvarhelyszék) keményen bírálta a megnövekedett kataszteri személyzetet:

„Hisz akik annyira éllhetetlenek voltak, hogy semminemű hivatalhoz nem jutottak, azoknak most megnyittattak a kataszter sorompói. Újabb és újabb hivatalok csak azért szerveztetnek, hogy azoknak, kik már rászorúlnak, hogy az állam által tartassanak ki, újabb és újabb konkokat lehessen odadobni, s ezen erős szervezet által az országban oly többség produkáltassék, amely a nemzet óhajainak és kívánságainak nem felel meg.”¹¹ Eötvös Károly (Veszprém) Ugronhoz hasonlóan epés megjegyzéseket tett a lapokban mindennap olvasható „egy hadsereg létszámát megütő” kinevezésekről, amelyek a kataszteri osztályban történnek.¹²

■ Ugron Gábor (1847–1911), a túlzott kataszteri adminisztráció egyik bírálója¹³

Az itt elhangzott kritikákra a kormányzat részéről nem vagy csak részben érkezett válasz, és ezekből is az tűnt ki, hogy a Pénzügyminisztérium kataszterrel kapcsolatos

7 72. országos ülés (1879. február 26.). KN, III:227.

8 Szalay a következő adókat sorolta fel: földadó, házostályadó, házbéradó, személyes kereseti adó, fogyasztási adó, petróleumadó, iskolaadó, hadmentességi adó, kórházadó, beszállásolási adó, vadászati adó, fegyveradó, községi adó, fénnyüzési adó és közmunkaadó. 297. országos ülés (1880. november 15.). KN, XIV:377.

9 162. országos ülés (1879. november 8.). KN, VIII:41.

10 298. országos ülés (1880. november 16.). KN, XIV:383.

11 253. országos ülés (1880. április 29.). KN, XIII:31.

12 336. országos ülés (1881. január 24.). KN, XV:295.

13 Szapáry Gyuláról, Stoll Károlyról, Tisza Kálmánról, Lónyay Menyhérről és György Endréről a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár biztosította a felvételeket, segítségüket ezúton is köszönöm. Ugron Gáborról a *Szövetkezett Balpárt arcképcsarnoka*, Irányi Dánielről a wikipédia, Lukács Béláról a *Pesti Napló*, Eötvös Károlyról a *mek.oszk.hu*, Orbán Balázsról és Pulszky Ágostról pedig a *Vasárnapi Újság* oldalain megjelent képeket közöljük.

elképzelései köszönő viszonyban sem voltak bírálóiéval. Szapáry Gyula pénzügyminiszter például az 1881. évi földadó-szabályozás költségvetési vitáján a kataszteri állomány további bővítése mellett érvelt, mondván: azért alkalmaznának egyes vidékeken évi 900 forintos fizetésért tisztviselőket, hogy a kisebb jelentőségű kataszteri munkákat elvégezzék, nélkülük ugyanis ez a feladat is a járási becslőbiztosokra hárulna, amely így nemcsak hosszabb ideig tartana, de drágább is lenne, hiszen ők évi 2000 forintot keresnek. Így azzal érvelt, hogy a több ember alkalmazásával még spórolhat is az állam, hiszen ez csupán évi 300 000 forint többletköltséggel jár, és ha a segítségükkel a munkák egy évvel előbb befejeződnek, ez 2 000 000 Ft nyereséget jelent.¹⁴

■ Szapáry Gyula (1832–1905) pénzügyminiszter

A kataszteri főigazgatóság jelentése és a következmények

A képviselőház pénzügyi bizottságának jelentéséhez csatolt kataszteri főigazgatósági beszámolót olvasva kétségkívül szomorú kép rajzolódik ki a magyarországi kataszteri helyzetről, és a képviselők által hangoztatott kritikák egy része mindenképpen jogosnak tűnik.¹⁵

Bár a jelentés szerint évi 2 800 000 forint adótöbblet származott a kataszteri kiigazítások eredményeként oly földek után, amelyek vagy terméketlennek, vagy pedig egyáltalán nem voltak felvéve, azt sem hallgatta el, hogy a munkálatok sokkal rövidebb idő alatt és kevesebb költséggel befejeződhetek volna, ha a községi földadóbizottságok és az újonnan ki-nevezett kataszteri tisztviselők jobban ellátják munkájukat. Kivált a becslőbiztosokat marasztalta el, akik úgy álltak munkába, hogy nem ismerték a kataszteri feladatokat, és évekbe tellett, hogy beletanuljanak. A jelentés szerint a kataszter kiigazítása 7-8 millió birtokív és 40-50 millió parcella átszámítását tette szükségessé, és mintegy 60 községben a jelentés idején is zajló tagosítás miatt el sem lehetett végezni. A költségekkel kapcsolatban azt írta, hogy az államnak 1875–1878 decemberéig 5 578 176 forintjába került a kataszteri kiigazítás és az ezzel kapcsolatos utazgatások. A főigazgatóság elismerte továbbá, hogy számos községben a kiigazítást pontatlanul végezték, a hibákat olykor még felszólalásokban sem jelentették be, és utólagosan történik azok kijavítása, még a jelentés írásának pillanatában is.

A jelentéssel kapcsolatban Stoll Károly (nagybányai kerület) mondta el gondolatait március 7-én. A kataszteri ügyeket egyébként is roppant kritikusan szemlélő Stoll – aki érezhetően képtelen volt megbocsátani, hogy 1874 decemberében a földadó-szabályozásról szóló törvényjavaslattal kapcsolatos indítványát képviselőtársai oly sebesen félresöpörték – kiváló érzékkel emelte ki a jelentés elmarasztaló

14 340. országos ülés (1881. január 28.). KN, XV:391–392.

15 A pénzügyi bizottság jelentésének teljes szövegét l.: Az 1878. évi október hó 17-re hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai (= KI), 112. szám, V:141–143.

elemeit. A képviselő a maga részéről a legfőbb hibát abban látta, hogy a munkálatokat végzők kezébe nem adtak időben egy mindenre kiterjedő egységes utasítást. Véleményének alátámasztásául még a kor elismert kataszteri szakfolyóiratából, a *Kataszteri Kalauzból* is hozott példát: az idézett szemelvényben Mészáros Károly Ung megyei főjegyző arra panaszodik, hogy „az utasításokat későn kaptuk (május 20-án), holott ezen utasításra a teendők és írásbeli dolgozatok egyformasága miatt már a munkálat kezdetén mellőzhetlen szükség volt. Most már itt az utasítás, de nem kielégítő.”¹⁶

■ A *Kataszteri Kalauz* 1875. évi 3. számának címlapja

Stoll Károly kiemelte, hogy az 1850. március 4-én kiadott pátenst csak az 1875. július 4-i körrendelettel kezdték alkalmazni: a mulasztás következménye, hogy ahány becslőbiztos, anynyiféle eljárás volt a gyakorlatban. Ezek után megkísérelte kiszámolni, hogy a kataszteri kiigazítások mindezidáig mennyibe kerülhettek az egyes községeknek és birtokosoknak.

■ Stoll Károly (1811–1887), a nagybányai választókerület képviselője, a kataszteri anketájga

Máramaros tiszavölgyi járása 10 községének 1875-től 1876 közepéig kivetett költségeit alapul véve (6755 Ft 42 krajcár) arra jutott, hogy egy község 675 forint 54 krajcárt fizetett, ami a 14 200 községgel számolva 9 592 668 Ft, és ehhez adódik még a jelentésben írt 5 578 176 Ft állami kiadás (összesen 15 170 844 Ft). Számításának alapvető hibája, hogy a községek kiadásait csak másfél évre visszamenőleg, míg az államét 3 évre visszamenőleg számolja. Emellett az is kérdéses, mennyiben lehet 10 máramarosi község kiadásait az összes magyarországi községre vonatkoztatni. További számításokat végezve úgy látta, hogy a kataszteri kiigazítási munkálatok még legalább négy évig fognak tartani, amely ismét súlyos összegekbe – az 1880-ra előirányzott 2 millió forintos éves költségvetés alapján – 8 millióba kerül majd. Ismét arra jutott tehát, hogy a kataszteri kiigazítások lassan haladnak, drágák

16 Mészáros Károly: Kataszteri műveleteink akadályai s ezen akadályok gyógyszerei. *Kataszteri Kalauz*, 1. (1875) 3:17. 1875. augusztus 15. Stoll Károly korábbi indítványáról bővebben l. korábbi cikkemet: A kataszteri felmérés az országgyűlés előtt. Élénkítő tárgyalások, erősödő földbirtokos lobb. *Catastrum*, 2. (2015) 3:54. A *Kataszteri Kalauzt* ismertettem: A Kataszteri Kalauz. Gondolatok az első magyar földmérési folyóiratról. *Catastrum*, 1. (2014) 1:20–25.

és kétes eredményt ígérnek. Ennek orvoslásául egy újabb határozati javaslattal készült, amelyben országos szakbizottságot rendelt volna ki további vizsgálódás céljából, valamint javasolta volna az 1875:VII tc. revízióját, ám javaslatának beadásától végül önként elállt. Ő maga azonban szeretett volna lehetőséget kapni, hogy személyesen érdeklődhessen a kataszteri főigazgatóságnál a munkálatok jelen állásáról. Szapáry Gyula pénzügyminiszter válaszában megnyugtatta a képviselőket, hogy hamarosan összehívja az ország különböző vidékeiről az ügyben érdekelt földbirtokosokat, hogy lehetőség legyen a problémák felvetésére és megoldására. Ez az ígéret elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy a képviselők megszavazzák a földadó-szabályozási költségekre előírányzott összeget.¹⁷

Lükő Géza (görgői kerület) 1880. január 31-én emlékeztette erre az ígéretére a pénzügyminisztert, érdeklődve, hogy miként állnak a tanácskozások, amelyekről köztudomású, hogy részben megtörténtek. Hangsúlyozta, hogy hamarosan itt a tavaszi időszak, amikor is zajlanak az olyan munkálatok, mint a részenkénti felvételek, becslések, osztályba sorozások, és minél előrébb haladnak ezek, annál nehezebb lesz az esetleges törvényi módosítások véghezvitele. Szapáry Gyula válaszában elmondta, hogy egy ún. „országos tanácskozmányba” – kataszteri ankét – hívta össze mindazokat, akiket a kerületi bizottságok az ország különböző részeiből kijelöltek, illetve néhány más tagot. Elmondása alapján a testület tárgyalt az eddigi eljárásról és a kataszteri törvény módosításáról is, mindez azonban még nem fejeződött be, részben az ő betegsége miatt. Ugyanakkor ígéretet tett rá, hogy a testülettel közösen meghozandó javaslatukat még az ülésszak folyamán beterjeszti a képviselőháznak.¹⁸

Az egyre kritikusabbá váló képviselőket azonban nem volt egyszerű megnyugtadni. Alig néhány héttel később Pulszky Ágost (szécsényi kerület) bírálta meg keményen a Pénzügyminisztériumot: „Lehet-e annál szomorúbb

látvány az igazgatás körében, mint minőt a kataszteri törvény végrehajtása elének tár, (Igaz! – a baloldalon) mindazon bizonytalanságok, mindazon kapkodások, melyeket éppen az utolsó másfél év óta a Pénzügyminisztériumban tapasztaltunk [...]? Mit mondjunk azon eljárásról, melyet a jelenlegi pénzügyminiszter alatt tapasztaltunk fokozott mérvben, mely a kataszteri törvény végrehajtásában nyomról nyomra eltér

■ Pulszky Ágost (1846–1901) jogfilozófus, szociológus. A kataszteri ügyekben a Pénzügyminisztériumot a törvény megszegésével vádolta

a törvény által megszabott eljárástól, módosztatól oly irányban, hogy következetesen kiszorította az önkormányzati ellenőrző elemek minden részvételét ezen mindenkit egyáltalában érintő ügyben, és a minisztérium kompetenciájának tartotta fenn oly kérdések elintézését, amelyeket a törvény nem a minisztériumhoz, hanem az országos földadó bizottsághoz, mely pedig autonóm elemekből alkotott, rendeli fellebbezni.

17 80. országos ülés (1879. március 7.). KN, IV:35–38. A pénzügyi bizottság jelentésének teljes szövegét l. 112. szám, KI, V:141–143.

18 199. országos ülés (1880. január 31.). KN, IX:315.

És t. ház, talán nagy bizalommal tölthetnek el azon tapasztalatok, melyeket az adókivetés és az adónak behajtása körül tapasztalunk?” Szapáry Pulszky bírálata csupán azt válaszolhatta, hogy vádja, miszerint mellőzte a kataszternél a törvény által előírt autonóm közegeket, ugyan helytálló, de ezért nem őt illeti a szemrehányás, mivel az intézkedés már kétéves, ő pedig csak alig egy éve vette át a pénzügyminiszteri tárcát. Hangsúlyozta továbbá, hogy a kataszteri „tanácskozmány” és az ő közös munkájukban nincs semmiféle rendszertelenség és kapkodás, amint azt a képviselő is látni fogja, ha benyújtják a javaslatukat.¹⁹

A földadó-szabályozás éves költségvetésének megszavazásakor Stoll Károly ismét felszólalt. Kiemelte, hogy a *Pesti Napló* 1880. március 20-án (tehát felszólalása napján) megjelent vezércikkében is kritikával illették a pénzügyminiszter ankéton tett nyilatkozatát, amelyben a kataszteri munkálatokra vonatkozó új eljárásrendről szólt. Elmondta, hogy ő is tagja az ankétnek, és nézete szerint a „*fő kérdés ma az: vajon a járásokban művelési áganként felállított kvalitási osztályok megfelelnek-e a járás, illetőleg az azt alkotó községek földjeiben előforduló minden minőségi különbszeteknek?*” Bár elismerte, hogy vannak súrlódások, miután őt is beválasztották az ankétba, és úgy érezte, a javaslatait figyelembe veszik, kijelentette, hogy megszavazza a földadó-szabályozás éves költségvetését, mivel bízik a pénzügyminiszter szakértelmében. Az utána felszólaló Lukács Béla (Szamosújvár) az ankét régóta ígért javaslatának benyújtását sürgette. Szapáry Gyula pénzügyminiszter az elhangzottakra válaszul elmondta, hogy 1880–1881-ben kívánják az osztályba sorozási munkálatokat végrehajtani, ennek befejezésével fogják tárgyalni ezeket a munkálatokat előbb a járási és a kerületi bizottságokban, majd az országos bizottságban. Ha tudják tartani a kijelölt időintervallumokat, a kataszteri törvény rendelkezései 1882-re lesznek végrehajtva, a sokszor emlegetett javasla-

tot pedig mielőbb benyújtja a képviselőház elé. Végül a földadó-szabályozás éves költségvetésére az 1 950 000 forintot megszavazták.²⁰

Egy megoldási javaslat: a kataszter kerüljön át Erdélybe

1880 márciusában Szabely Antal (Dunapataj) azt indítványozta, hogy a kataszteri munkálatokat helyezték át Erdélybe. Javaslatát azzal indokolta, hogy mindezidáig a felmérések rendszertelenül történtek: először Sopronban, utána eljutottak Baranyáig, aztán elvitték Horvát- és Szlavónországba, onnan Máramarosba, majd Torontálba. Erdélyben ugyanakkor a földek még felmérve sincsenek, és mérnököt is nehéz találni, a kataszteri munkákat azonban mindjárt a tagosítási munkálatokra is lehetne fordítani. Szapáry cáfolta azt, hogy rendszertelenül zajlottak volna a felmérések, és kijelentette, hogy jelenleg éppen az a cél, hogy a felmérésből ki-maradt közbeeső vidékeket is felmérjék, így éppen az Erdélybe áthelyezés lenne értelmetlen. Az áthelyezés már csak azért sem lehetséges, mert előbb törvénnyel kell rendezni az erdélyi birtokviszonyokat és csak ennek alapján lehet a birtokrendezést, majd ennek nyomán a kataszteri felmérést végrehajtani. A képviselők többsége Szapáryval értett egyet, így elutasították Szabely beadványát.²¹

Később Ugron Gábor nyújtott be határozati javaslatot az erdélyi és egykori partiumi birtokrendezésről szóló törvényjavaslat tárgyalása során, miszerint a „*jelen törvény végrehajtásával megbízott pénzügyi és igazságügyi minisztereket utasítja a képviselőház, hogy a pénzügyminiszter megszüntetvén az erdélyi részekben folyamatban levő ideiglenes kataszteri munkálatot, az állandó kataszter elvei szerint való felvételt hozza kapcsolatba a birtokrendezési eljárással és pedig úgy, hogy a birtokviszonyaikkban rendezett és rendezendő községek területén az állandó kataszter*

19 216. országos ülés (1880. március 4.). *KN*, X:289. 320–321.

20 230. országos ülés (1880. március 20.). *KN*, XI:225–228.

21 230. országos ülés (1880. március 20.). *KN*, XI:185–186. L. még: BALATON PETRA: A székelyföldi birtokrendezések. *Catastrum*, 3. (2016) 1:3–12.

készüljön el, miért is az ezután meghozandó birtokrendezési eljárásoknál a felmérés költségeit hordozza az állam, továbbá utasítottik, hogy az igazságügyminiszter odahasson, miszerint a birtokrendezéssel együttesen a hiteles telekkönyv is elkészíttessék.” Mindezzel csökkenteni akarta a felmérések idejét és költségét, mivel felszólalásakor is Erdélyben ideiglenes kataszteri felmérés folyt, amely a birtokrendezés után újabb kataszteri munkákat igényelt volna, az állandó kataszter pedig előreláthatóan 18 év alatt ért volna Erdélybe és további 6 évig tartott volna.²²

Lónyay Menyhért csak részben támogatta az indítványt, és azt javasolta, hogy Ugron szorítkozzon csak arra, hogy az állandó kataszteri felmérések Erdélyben is kezdődjenek meg. Úgy vélte, nagy hiba lenne, ha mindad-

dig, amíg az állandó kataszteri munkákat nem fejezik be Erdélyben, és ezek alapján a telekkönyvek létre nem jönnek, addig a tagosítási munka megakadna: szerinte sokkal praktikusabb lenne Magyarországhoz hasonlóan Erdélyben is községenként haladni, és ha egy községben befejezték a tagosítást, akkor rájuk vonatkozóan készítenének telekkönyvet, de a tagosítási-felmérési munka a többi községben ettől még folytatódhatna. Lónyay és Ugron javaslatát Szabely Antal is támogatta. Tisza Kálmán miniszterelnök azonban egyáltalán nem értett egyet Ugron Gábor határozati javaslatával, felhívva a figyelmet arra, hogy az ideiglenes kataszteri felmérés Erdélyben a földadó-kataszterről szóló törvény értelmében folyik, így törvényi rendeletet határozati javaslattal megszüntetni nem

■ Tisza Kálmán (1830–1902) miniszterelnök–belügyminiszter, az állandó kataszter Erdélybe való áttételének ellenzője

■ Lónyay Menyhért (1822–1884), számos magas állami tisztség betöltője, az állandó kataszter Erdélybe vitelének támogatója

lehet. Az ellen is tiltakozott, hogy az állandó katasztert a birtokrendezési eljárással összekapcsolva azonnal áttegyék Erdélybe, és hogy a birtokrendezési eljárás költségeit az állam finanszírozza. Azzal érvelt, hogy az ország legnagyobb részében a magánosok költségén történt a tagosítás, amely munkát *„természetében is rejlik, hogy azok felmérési költségei nem az államot, hanem a birtokosokat terheljék.”* Végül azt javasolta, hogy az ügyet majd az állandó költségvetés megszavazásakor vitassák meg.²³

Az 1881. évi állandó kataszterre előirányzott 404 830 forint újabb vitát szított. Szabely Antal szerint ezt az összeget az állam gyakorlatilag csak a mérnökök fizetésére fordítja, és a költségek ezenfelül még tekintélyes összeget fizetnek, így a magyar államnak ez több mint 1 millió forintjába kerül, ráadásul a jelenlegi tempóval még legalább hatvan évig eltart. A munkát is értelmetlennek érzi, hiszen *„ha az állandó kataszterből azon felméréseket tekintjük, melyek azelőtt 25, vagy talán 30 évvel teljesítettek, ezeket nem tekinthetem másnak, mint egy Rafael-képnek, melyben lehet ugyan gyönyörködni, de egyéb haszna mint gyönyörködtetés nincs”,* és ugyanezen logika mentén úgy gondolta, hogy az aktuálisan végzett felmérések is éppen ilyen hasznavehetetlenek lesznek negyven év múlva. Ezt követően váratlan fordulattal határozati javaslatot adott be arra nézve, hogy az állandó katasztert tegyék át Erdélybe. Hegedűs Sándor, a pénzügyi bizottság előadója mindehhez nem is mulasztotta el hozzáfűzni, hogy ha Szabely képviselő úr olyan feleslegesnek érzi a kataszteri munkát, mi okból kívánja ezt a haszontalan felmérést Erdélybe áthelyezni? Szabely javaslatát határozottan elutasította, mondván, jelenleg Csongrád, Csanád, Pest-Pilis-Solt, Kiskun, Jász-Nagykun-Szolnok és Fejér megyékben van előirányozva a felmérési munkák folytatása, és nincs okuk ezt félbehagyni. A többség vele értett egyet, és nem fogadták el Szabely indítványát.²⁴

Indítvány az ártéri és a kataszteri telekkönyvek összehangolására

Az 1871:XXXIX. törvénycikk módosítása során,²⁵ május 23-án György Endre halmi képviselő felvetette, hogy a legideálisabb az lenne, ha már a telekkönyvekből minden vevő és hitelező tájékozódhatna a földbirtokra vonatkozó

■ György Endre (1848–1827) földművelésügyi miniszter, közgazdasági író, az MTA levelező tagja. Szorgalmazta az ártéri és a kataszteri telekkönyvek összehangolását

23 276. országos ülés (1880. június 5.). KN, XIV:72–79.

24 302. országos ülés (1880. november 22.). KN, XV:109–111.

25 A törvénycikk a vízszabályozási társulatokról rendelkezett. Teljes szövegét l. 1000 év törvényei (<http://www.1000ev.hu>)

terhekről, kölcsönökről és járulékokról. Ennek továbbgondolásával azt javasolta, hogy miután az 1875:VII. tc. szerint készülő kataszteri telekkönyvekben a parcelláknál már eddig is – a társulati közegek hozzájárulásával – feljegyezték, hogy az adott terület ártéren fekszik-e, ezentúl még inkább törekedjenek arra, hogy az ártéri telekkönyvek és a kataszteri telekkönyvek teljes összhangban legyenek. Úgy vélte, ez az államkincstárnak is érdeke, hiszen az árföldek után földadó-engedmény jár. Szapáry Gyula, bár a javaslatot nem vetette el teljesen, felhívta a képviselő figyelmét, hogy csak akkor lehet ezeket az adatokat bejegyezni, ha az illető hatóságok tudnak róla, márpedig a társulati járulékok ügyeit nem ők kezelik. Ugyanakkor megnyugtatta a képviselőket, hogy ezeket az adatokat a községi adófőkönyvben nyilván fogják tartani. Lónyay Menyhért György Endrével értett egyet, és arra kérte a pénzügyminisztert, fontolja meg annak lehetőségét, hogy a kataszteri telekkönyvekben is nyilvántartsák az ártereket és az adóhivatalok kezelésében lévő kölcsönöket, valamint járulékaikat.²⁶

Javaslat az 1875:VII. törvény cikk módosítására

Számos vármegye (Győr, Ugocsa, Somogy, Arad, Baranya, Zemplén, Szeben, Turóc) és város (Budapest, Szeged, Pécs, Nagyvárad, Temesvár) kérte feliratokban, hogy az 1875:VII. tc. 19. §-ának megváltoztatásával a kataszteri tiszta jövedelem kiszámításának alapjául 1872–1877 átlagát vegyék.²⁷ A képviselőházban Vécsey Tamás előadó január 31-én ismertette a kérvényeket, amelyekhez személyes véleményt is fűzött, miszerint az ominózus 19. § valójában kedvezőbb feltételeket biztosít az adózóknak, mint a módosítás. Ezt a gabonafélék átlagának kiszámításával igyekezett szemléltetni,

ahol a feliratban kért időszak szerint a búzánál 7,6, a rozsnál 14, az árpánál 14,5, a zabnál 6,8, a kukoricánál pedig 11,5%-kal magasabb értékek jöttek volna ki a jelenleg érvényben lévőnél. Irányi Dániel (Békés) minderre úgy reagált, hogy nem az a feladat, hogy olyan átlagot határozzanak meg, amely az államkincstárnak vagy az adózóknak kedvezőbb, hanem hogy az adónak egy biztos és igazságos alapot találjanak. Ehhez – véleménye szerint – az 5 évnyi átlag kevés, és legalább 9–10 évnyi átlagot kellene alapul venni. Példaként említette Franciaországot, ahol a 10 éves átlag kiszámításánál mellőzik a legjobb és a legrosszabb évet, és a fennmaradó 8 év alapján számolnak.²⁸

■ Irányi Dániel (1822–1892) publicista, sürgette az igazságos adóalap megteremtését

26 131. országos ülés (1879. május 23.). KN, V:319–320.

27 „19. § A becslésnél, a fa kivételével, a termények árúul az 1867–1872-ig terjedő hat évi középárak átlaga 20% levonásával veendő – a fa árúul pedig az 1855–1874-ig terjedő húsz évi időszak alatt fennállott középárak átlaga minden levonás nélkül veendő. Oly terményeknél, melyek eladás végett vásárra vagy valamely gyárhoz vitetnek, az illető piaci vagy gyári, más terményeknél a helybeli, mégpedig a bornál a szüreti árak vétetnek alapul; ha az eladás hordóval együtt történik, a hordó ára levonandó”. 1000 év törvényei (<http://www.1000ev.hu>) A feliratokra l. 162. országos ülés (1879. november 8.). KN, VIII:19. 168. országos ülés (1879. november 17.). KN, VIII:161. 177. országos ülés (1879. november 28.). KN, VIII:358. 192. országos ülés (1880. január 22.). KN, IX:230. A beadványokra lásd még: 423. szám. KI, XIII:58., 485. szám KI, XIII:231.

28 199. országos ülés (1880. január 31.). KN, IX:315–316.

A módosító törvényjavaslatok tárgyalása és elfogadása

Az 1875:VII. törvénycikk tárgyalását 1881. április 2-án kezdték meg a Szapáry Gyula által összehívott ankét javaslatai alapján. A módosításról szóló törvényjavaslatot Hegedűs Sándor előadó ismertette, hangsúlyozva, hogy előkészítőinek az volt a célja, hogy *„kellő garanciák adassanak meg az országnak arra nézve, hogy egyfelől az új kataszter által adóemelés nem céloztatik, másfelől, hogy a kataszter főfeladata az arányos jövedelmi becslések és azoknak az ország minden részében egyenletes és arányos megállapítása [...] biztosíttassék.”* A benyújtott módosítás lényege három pontban foglalható össze: 1. a földadó rögzítése egy előre meghatározott tételben, 2. a munkálatok befejezése után a kiszámított tiszta jövedelem alapján megállapított földadó azonnali kivetése, 3. az országos földadó bizottság felhatalmazása, hogy ha a megállapított tiszta jövedelmet a törvény által előírt 1867–1872-i árak alapulvétele következtében magasabbnak találja a tényleges jövedelemnél, a tiszta jövedelmet az egész országra nézve arányosan leszállíthassa.

A pontokat Hegedűs Sándor magyarázta el részletesebben. Ő a VII. törvénycikkkel kapcsolatban a legnagyobb problémát – a beérkezett feliratokkal összhangban – abban látta, hogy az 1867–1872 gazdasági viszonyaiból kiinduló becslés a tényleges viszonyokhoz képest túl magas értékeket eredményezett. Mindezt a pénzügyminiszter a központi kataszteri közegek által felvett tiszta jövedelmeket (ti. az első becslést) arányosította és leszállította. Az ankét azonban még ezt az összeget is magasnak találta, ezért a pénzügyminiszter olyan indítványt terjesztett be, miszerint a földadó összegét maximálisan 29 millió forintban határozzák meg (kontingentálják), ami azért volt szükséges, hogy legyen egy fix alap, amiből az adó egy százalékát kiszámíthatják. A 29 millió „plafon” ugyan 600 000 forinttal több volt,

mint a korábban megszabott, ezért Hegedűs Sándor szükségesnek látta hozzáfűzni, hogy ennél magasabb már nem lehet, illetve hogy új alapot, a határőrvidéki kincstári birtokot is belefoglaltak. Emellett az országos földadó bizottságnak felhatalmazást adtak, hogy ha a munkálatok, azaz az osztályba sorozás végén úgy látják, hogy az országban a földjövedelem túl magasra van becsülve, vagy hogy az ország egyes részeiben aránytalanul van megállapítva, azt leszállíthassák és/vagy arányosíthassák. Emellett az egyéni felszólalásokkal kapcsolatban is változást hozott: míg a hatályos törvény a felszólalásokat csak az adókimutatás előtt tette lehetővé, a módosítás ezt az adókimutatás után javasolta, és a felszólalások gyors tárgyalására is ígéretet tett.²⁹

A képviselők a javaslatban számos problémát fedeztek fel: Eötvös Károly hangsúlyozta, hogy a törvényhozás soha nem ruházott a pénzügyminiszterre olyan jogkört, hogy az országos földadó bizottságnak efféle felhatalmazást adjanak. Problémásnak érezte, hogy a már felmért és akkor rendben találtatott község tiszta jövedelmének kiszámításait egy szerv a törvény felülírásával csak úgy önkényesen megváltoztathatja. Bár nem vitatta, hogy Szapáryt jó szándék vezette, de ő a maga részéről lehetetlennek érezte azt, hogy a kataszteri munkálatok az ország minden részében egyformán jók vagy rosszak legyenek, hiszen eleve különbségeket eredményez az egyes becselőjárásokban dolgozó közegek munkateljesítménye, valamint a helyi földbirtokos osztály együttműködési készsége. Kétkedett abban, hogy bárki is komolyan venné a 16. §-ban foglaltakat, miszerint a földbirtokosok a befizetett többletet kívánságuknak megfelelően készpénzben visszakaphatnák vagy adójukba beszámíthatnák. Úgy vélte, *„száz meg ezer eset fordul elő naponként, midőn az adókezeléssel szemben hasonlóan jogos és általában éppúgy biztosított igazságért folyamodik az adózó, de hogy vissza téríttessék neki az adója, ezt ugyan*

29 A módosítási javaslat teljes szövegét l. 808. szám. Törvényjavaslat a földadó szabályozásáról szóló 1875. évi VII t. c. némi intézkedéseinek módosítása tárgyában. *KI*, XX:53–59. Hegedűs Sándor és az öt követő képviselők, Eötvös Károly, Orbán Balázs, Lukács Béla, Szapáry Gyula, Halász Bálint, Stoll Károly, majd ismét Hegedűs Sándor felszólalásaira l. 381. országos ülés (1881. április 4.). *KN*, XVIII:233–247.

keservesen éri meg”, így ezt egy szükségtelen kitételnek érezte, amely *„csak az izgalmat növeli”*. A földadó kontingentálásának szükségességében viszont ő is egyetértett: helyeselte az elvet, hogy a törvényhozás kezeskedjék azért, hogy bármi is lesz a kataszteri munkálatok eredménye, az ország állandó földadója nem fog emelkedni, hiszen így a földbirtokosok is szívesebben együttműködnének a kataszteri közegekkel. A megszabott összeget azonban magasnak érezte és kijelentette: az ország nincs olyan állapotban, hogy ilyen magas adót fizessen. Alátámasztásul felhívta a képviselőház figyelmét néhány kedvezőtlen körülményre, mint például az ármentesített földek helyzetére, amelyek nagy része a belvizek miatt is megművelhetetlenné vált, vagy az ígás- és tenyészmarha-állomány megfogyatkozására,

amely pedig korábban az egyik legjelentősebb jövedelmforrás volt.

Eötvöshöz hasonlóan Orbán Balázs is sokkalta az általa bújtatott adóemelésként nevezett 600 000 forintos adótöbbletet, emellett elutasította az új kataszter azon kimutatását, miszerint Magyarország tiszta földjövedelme évi 40 millióval emelkedett volna. A kataszter meggyorsítására irányuló törekvéseket is hiú ábrándnak minősítette, mivel *„az egész katasztert aláásta a kormány protekcionális rendszere, mely szerint az állomásokat munkaképtelen bukott urakkal töltötte tele, kik nem dolgoznak s nem végeznek.”*³⁰

Lukács Béla Eötvös vádjaira azt válaszolta, hogy bár az eddig történtek valóban okot szolgáltatnak a bírálatokra, ezek nem viszik előbbre a kataszteri munkálatokat, ezért ő a törvényjavaslatot általánosságban véve elfo-

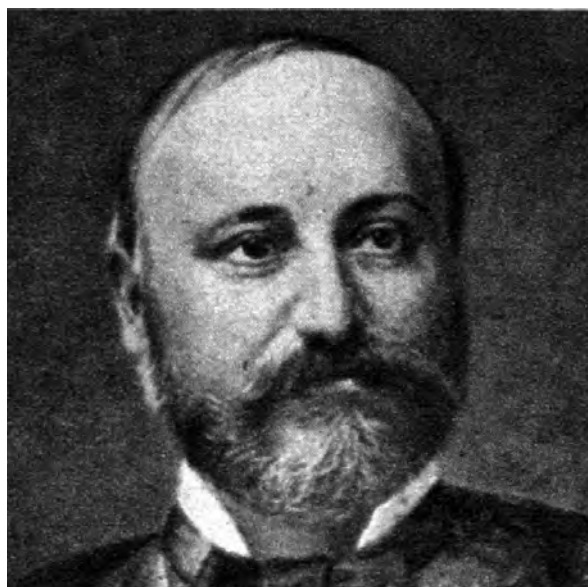
■ Eötvös Károly (1842–1916) ügyvéd, író, publicista, a kataszteri ügyek kíméletlen bírálója

■ Orbán Balázs (1829–1890) író, néprajzi gyűjtő, az MTA levelező tagja

gadta. Felhívta a figyelmet ugyanakkor néhány visszasságra, például arra, hogy a *„kataszteri enquéte tizenkettes albizottsága és a zárülésben is többen azt kívánták, hogy előbb bizottságilag állapíttassanak meg a mintaterek, az osztályok, a tiszta jövedelmi fokozatok úgy, hogy az osztályba sorozások azután egy más, megállapított s megbízható keret alapján történjenek. A Pénzügyminisztérium szakközegei ezzel szemben hangsúlyozták, hogy ez az eljárás megakasztaná a kataszteri munkálatok folyamát, hogy [...] az osztályba sorozások már az egész országban meg voltak kezdve [...] ezeknek félbeszakítása és megkezdése a tiszta jövedelmi fokozatok megállapítása végett a bizottsági tárgyalásoknak, megakasztaná a munkálatokat s ezen munkálatok folyamában jó darab ideig a kataszteri összes személyzet munka nélkül maradna.”* Miután a kérdésben nem született kompromisszum, hanem a pénzügyminiszter álláspontja érvényesült, így a kataszteri munkálatok eképpen történő folytatásáért őt terheli a felelősség. Eötvössel ellentétben jogosnak érezte az országos földadó bizottság felhatalmazását a korrekcióra, vitatta azonban a földadó megállapításának időszerűségét. Véleménye szerint az adózó közösség nem aggódik amiatt, hogy a kataszteri felmérések következtében magasabb lesz az adója, hiszen tisztában van vele, hogy a földadó Magyarországon olyan magas, hogy azt felemelni hosszú ideig lehetetlen. Sokkal nagyobb félelem, hogy a kataszteri munkálatok helytelen kivitelezése miatt az egyes vidékekre aránytalan megterhelés hárul majd, ezen pedig a földadóösszeg meghatározása nem segít. Határozottan ellenezte a megállapítandó adó előzetes kivetését, amely szerinte minden alapot nélkülöz, hiszen a jövedelmi fokozatok megállapítása és az osztályba sorozás leg hamarabb 1883 végére valósulhat meg, így csak 1884-ben kerülhet sor az új adók kivetésére: tehát az összeg megállapítása is akkor lenne időszerű. Szapáry Gyula válaszában vitatta, hogy a kataszteri munkálat végrehajtása iránti felelősség egyedül őt terheli, hiszen ő nem tett egyebet, mint betartotta az erre vonatkozó törvényt, és nem engedett olyan módosítást be-terjeszteni, amelyet sürgősségnek ítélt.

Halász Bálint is a módosítási javaslat bíráló-ihoz csatlakozott, és tiltakozott az ellen, hogy az adókat az új kivetés alapján be is szedjék, akkor, amikor az eredmény még nem bírálható. A pénzügyminiszter erre azt mondta, hogy az államkincstárra nézve ez az ügy közömbös, hiszen hozzájuk mindig ugyanakkora összeg fog befolyjni, Halász Bálint azonban hangsúlyozta, hogy a magánosok számára egyáltalán nem mindegy, hogy éveken keresztül mennyi összeget kell befizetniük, kivált, ha erre az adóteherre sem a régi, sem pedig az új kataszter alapján nem kötelezettek. Az itt felszólaló képviselők közül – Lukács Béla kivételével – egyik sem fogadta el a módosítási javaslatot a részletes tárgyalás alapjául.

■ Lukács Béla (1847–1901) államtitkár, kereskedelmi és közlekedési miniszter, az 1875:VII. törvénycikk módosításának mérsékelt bírálója

A javaslatot szinte csak a kormányoldaltól támogatták. Szapáry Gyula a földadó állandó tételben történő megállapítását a már Hege-dűsnél elhangzott érvekkel védte és kijelentette, hogy a 29 millió egyáltalán nem tekintető soknak, hiszen 1875-ben 30 millió volt előírányozva. A többi kritikára válaszul elmondta, hogy az ankét és a Pénzügyminisztérium ezeket a kiigazításokat látták a legalkalmasabbnak ahhoz, hogy az elmúlt évek munkáját ne kelljen megsemmisíteni, a hibáikat viszont lehetőség szerint kiküszöböljék.

Stoll Károly, az ankét tagja szintén a módosítás mellett érvelt, és cáfolta Lukács Béla állítását, hangsúlyozva: az elhangzottakkal ellentétben nem volt többségi tiltakozás az országos bizottság 12-es albizottságában a pénzügyminiszter álláspontja ellen, és a módosítási javaslatot elfogadta a tárgyalás alapjául. Hegedűs Sándor a hatályban lévő 1875:VII. törvénycikkben biztosítottak látta a jogot, hogy az országos földadó bizottságnak felhatalmazást adjanak, és az arányosítással kapcsolatos jogkör kiterjesztését csupán „apró javításnak” fogta fel. Az adóösszeg kivetésénél – Eötvössel ellentétben – ő nem látott emelést, továbbá hangsúlyozta, hogy a követelmény nem az, hogy ez az adónem csökkenjen, hanem hogy ne emelkedjen tovább. Mindenkit igyekezett megnyugtatni, hogy a földadó állandó összege nem fog feltétlenül befolyjni az államkincstárba, csupán az adószázalék kulcsául szolgál majd. Az adó előzetes kivetése véleménye szerint azért szükséges, mert a földbirtokosnak az az érdeke – ha reklamálni akar (sic!) –, hogy előre tudja, mekkora adó fogja őt terhelni, emellett a kataszteri munkát is meggyorsítja mindez. A ház többsége a törvényjavaslatot elfogadta a részletes tárgyalás alapjául. A tárgyalás még aznap lezajlott, és néhány sajtóhiba kiigazításával részleteiben is elfogadták.

Ugyanezen a napon tárgyalták az 1875:VII. tc. 18. §-át érintő módosítást is, amely az ármentesített területek 15 éves adómentességét

biztosította, ha azt tulajdonosa költséges vízbábozó és csatornázási munkálatokkal termővé tette. A módosítás ennek meghosszabbítását javasolta, és rövid vita után elfogadást nyert.³¹

Ezt követően a javaslatokat felküldték a főrendiházhoz, amelynek módosításait még április folyamán tárgyalták a képviselőházban.³² Május elején bejelentették, hogy a módosításokról a képviselőház és a főrendiház egyezsége jutott, a törvényjavaslatokat pedig felterjesztették I. Ferenc Józsefhez szentesítésre. Ennek megtörténte után, május 29-étől mint az 1881:XL. törvénycikk lépett hatályba. Ugyanezen a napon szentesítették az 1875:VII. tc. ármentesített területekre vonatkozó rendelkezéseinek módosítását is (1881:XLII. tc.).³³

Összegzés

Az 1878–1881. évi országgyűlési ciklusban a kemény bírálatok mellett a képviselők és az érintett közegek is törekedtek különféle megoldási javaslatok kidolgozására. A Pénzügyminisztérium, átlátva, hogy a legnagyobb problémát a földadó-szabályozási munkálatok körüli nehézségek jelentik, kataszteri ankétot hívott össze, és annak segítségével két módosítási javaslatot nyújtott be az 1875:VII. törvénycikkhez. Az országgyűlési ciklus legnagyobb eredménye az volt, hogy a módosítási javaslatokat még a ciklus alatt mindkét házban elfogadták és uralkodói szentesítésük is megtörtént.

31 381. országos ülés (1881. április 4.). *KN*, XVIII: 247–250.

32 388. országos ülés (1881. április 27.). *KN*, XVIII:314.

33 392. országos ülés (1881. május 3.). *KN*, XVIII:368. A mindkét ház által elfogadott törvényjavaslatok teljes szövegét l. 1084. szám. Törvényjavaslat az 1875:VII. törvénycikk ármentesített területekre vonatkozó rendelkezéseinek megváltoztatásáról. *KI*, XXIV. 307–311. és 1105. számú iromány, *KI*, XXV:1–6. A törvényjavaslatok szentesített formáját l. 1178. szám. 1881. évi XL törvénycikk „a földadó szabályozásáról szóló 1875. évi VII. törvénycikk némely némely intézkedéseinek módosítása” tárgyában. *KI*, XXVI:10–15. és 1180. szám. 1881. évi XLII. törvénycikk az 1875:VII. törvénycikk ármentesített területekre vonatkozó rendelkezéseinek megváltoztatásáról. *KI*, XXVI:37–41. és 1000 év törvényei (<http://www.1000ev.hu>)

TÖRÖK ENIKŐ

*Az 1850-ben kinevezett kataszteri főmérnökök**

Ferenc József az 1849. október 20-án kiadott pátenssel rendelte el – az örökös tartományokban már 1817 óta létező – állandó földadókataszter bevezetését Magyarországon és Erdélyben, illetve az annak kidolgozásáig felállítandó ideiglenes földadórendszert. Az utóbbit az 1850. március 4-ei pátenss újból megerősítette. A március 22-ei pénzügyminiszteri rendelet pedig a bécsi földadó-kataszteri („telekadósorozati”) főigazgatóság (Generaldirektion des Grundsteuerkatasters) felállításáról határozott, amely április 1-jén kezdte meg működését.²

Magyarországon a közigazgatási beosztásnak megfelelően öt adókerületet (Steuerdistrikt) hoztak létre: a Pozsonyi, a Kassai, a Soproni, a Pest-budai és a Nagyvárad adókerületet. A magyarországi adókerületek kataszteri ügyeit az adókerületi bizottmányok (Steuerdistriktskommission) irányították. Erdélyben, valamint a Szerb Vajdaságban és a Temesi Bánságban egy-egy tartományi adó-

bizottmányt (Steuerlandeskommission) állítottak fel Nagyszeben és Temesvár központtal. A kerületi és a tartományi bizottmányok a bécsi föladó-kataszteri főigazgatóságának voltak alárendelve, munkájukat egy-egy elnök irányította. A Pozsonyi Adókerületi Bizottmány elnöki tisztét Walterskirchen György Vilmos (1796–1865) császári királyi kamarás és titkos tanácsos látta el, aki a Hungaria Biztosító Bank elnökeként is tevékenykedett.³ A Pesti Adókerületi Bizottmányt Nyéky Mihály (1789–1862) királyi helytartósági tanácsos vezette, aki a Nemzeti Színház igazgatója is volt.⁴ A soproni bizottmány Stettner Máté (1778–1854) udvari tanácsos elnöksége alatt kezdte meg működését.⁵ Nagyváradon Jósza Péter (1804–1873) jogászt, nagyváradi kerületi főbiztost (1849–1850) bízták meg az elnöki feladatokkal.⁶ A kassai adóbizottmány Török Bálint (1806–1882) elnöksége alatt kezdte meg működését. Az Erdélyi Tartományi Adóbizottmány elnöki tisztét Bedeus József (1783–1858) kormány-

* A bécsi kutatásaimat a Klebelsberg Kunó-ösztöndíj támogatásával végeztem. Ezúton is köszönöm Oross Andrásnak, a bécsi magyar levéltári delegátusnak a kutatásban nyújtott segítségét. A magyarországi kutatásokat az OTKA K 105 886 projekt támogatásával végeztem.

1 Kaiserliches Patent vom 20. October 1849, über die Einführung des Grundsteuer-Katasters in Ungarn und die Festsetzung eines Grundsteuer-Provisoriums bis zur Vollendung des stabilen Katasters. *Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich* (= *RGB*), Jahrgang 1849. Wien, 1850. Nr. 422. 769–771.; TUZA CSILLA: Az 1849. évi császári pátens a földadókataszter bevezetéséről. *Catastrum*. 1. (2015) 4:2–4.; Kaiserliches Patent vom 20. October 1849, über die Einführung des Grundsteuer-Katasters in Siebenbürgen und die Festsetzung eines Grundsteuer-Provisoriums bis zur Vollendung des stabilen Katasters. *RGB*, Jg. 1849. Nr. 423. 771–772.; 1850-diki marczius 4-kén kelt császári nyiltparancs, mellyel Magyar-, Horvát-, Tótországban a Tenger mellékkel egyetemben, Erdélyben, a Szerb vajdaság és a temesi bánságban telekadó-ideigleneg hozatik be. Kaiserliches Patent, womit in Ungarn, Croatien, Slavonien sammt dem Küstenlande, Siebenbürgen, der serbischen Woiewodschaft und dem Temeser Banate ein Grundsteuer-Provisorium eingeführt wird. *Magyar koronaországot illető országos törvény- és kormánylap*, 1. (1850) VIII:45. 80–84.; Erlaß des Finanzministeriums vom 22. März 1850 [...], womit die Errichtung einer General-Direction des Katasters für die Grundbesteuerung in allen Kronländern des Kaiserstaates kundgemacht und vom 1. April 1850 an in Wirksamkeit gesetzt wird. *RGB*, Jg. 1850. Wien, 1850. Nr. 84. 681.

2 NAGY IVÁN: *Magyarország*
Újság, 11. (1864) 29:296.

3 HABERMANN GUSZTÁV: *Személyi adattár a szegedi polgár-családok történetéhez*. Szeged, 1992. 203.

4 SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. 13. köt. Bp., 1909. 39–40.

5 JÓSA MIKLÓS – ULRICH ATTILA: *A németszőgyéni és bánházi Jósa család története*. Debrecen, 2005. 157–158.

6 Országbíróként 1869-ben kérte nyugdíjazását. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) K 27 Miniszterelnökségi Levéltár, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 229/1869. Gyászjelentése: <http://www.rakovszky.net/>

7 SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. 1. köt. Bp., 1891. 743–744.

széki tanácsos,⁷ a temesváriét pedig Mocsonyi András (1812–1880), a temesvári polgári kerület főbiztosa, később országgyűlési képviselő kapta meg.⁸

A bizottmányok feladata volt az adókerületek (Steuerdistrikt), becslőfelügyelőségek (Schätzungsinspektorat), becslőjárások (Schätzungsbezirk) és adóközségek (Steuergemeinde) kialakításának megszervezése, az adóbecslés irányítása és ellenőrzése. A kerületi és tartományi bizottmányok mellé főmérnököket (Obergeometer) neveztek ki, akik a becslőjárásokba beosztott mérnökök munkáját irányították és ellenőrizték. Kinevezésüknél az volt a legfontosabb szempont, hogy a kataszteri felmérésben tapasztalattal rendelkezzenek, viszont magyar nyelvtudással ilyen szakembert nem találtak.⁹

Anton Buttula

A sziléziai Jägerndorfban (Krnov, Csehország) született, 1850-ben 49 éves volt, házas hat gyermekkel, németül beszélt és írt. 1823. június 1-jétől állt a kataszteri felmérés szolgálatában. 1835-ben becselősegédként alkalmazták Felső-Ausztriában, 1836-ban viszont már a morvaországi 7. térképészeti felügyelőségben, Moravská Třebová vidékén volt mérnök. Az 1850. évi minősítési táblázat szerint szorgalmas és ügyes, a felszólamlásoknál dicséretesen, a nyilvántartásoknál nagy meglepedésre

végezte munkáját, és akkoriban a morvaországi felszólalásoknál foglakoztatták. Augusztus 15-én érkezett új szolgálati helyére, Sopronba. 1856-ban felmérési felügyelővé nevezték ki, 1858-ban a soproni térképtárba, 1861-ben pedig az alsó-ausztriai térképtárba helyezték. 1865-ban hunyt el.¹⁰

Josef Gsund

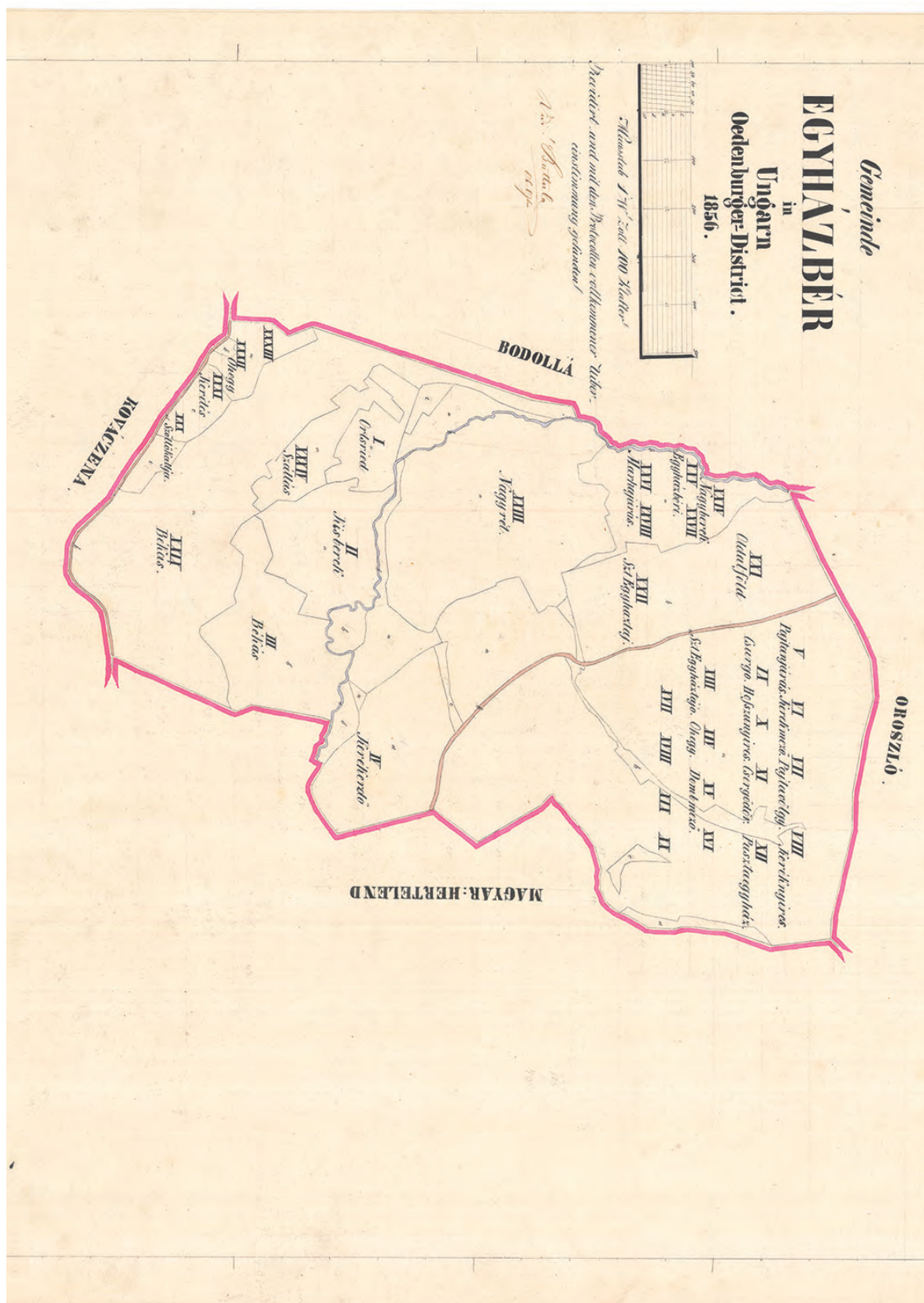
A stájerországi Windisch Landsbergben (Podčetrtek, Szlovénia) született, 1850-ben 48 éves volt, házas és négy gyermek apja. Német és szláv („slawisch”) nyelven beszélt, de csak németül tudott írni. A kataszteri felmérés szolgálatában állt 1822. február 1.–1831. március 28. között, valamint 1833. április 15-től kezdődően. 1834–1836-ban a morvaországi-sziléziai kataszteri felmérésnél dolgozott mérnökként, Plzeň (Csehország) környékén az 1830-as években háromszögelést is végzett. 1840–1842-ben Csehországban, 1845-ben pedig már Galíciában, a Myślenice-i (Lengyelország) felmérési felügyelőségben találjuk. Az 1850. évi minősítési táblázat szerint szorgalmas, pontos, 1. osztályú háromszögelő mérnök a morvaországi felszólalásoknál, korábban dolgozott becslőbiztos segédjeként és felügyelőségi írnokként is. Augusztus 16-án érkezett Morvaországból új szolgálati helyére, Pozsonyba. 1858-ban kinevezték felmérési igazgatónak (Mappirungs-Unterdirektor).¹¹

8 PESTY FRIGYES: Temes vármegye főispánjai, a temesvári pasák és tartományi elnökök. *Magyar Történelmi Tár* (1863) 12:266.

9 Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Neue Hofkammerarchiv und Finanzministerium (= ÖStA, FHKA NHK) Katasterabt. Akten 294. 501/1850.

10 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 294. 501/1850., 297. 1038/1850., Bücher 134., 138., 144., 150.; *Kaiserlicher Königlicher Schematismus des Erzherzogthums Österreich ob der Enns für das Jahr 1835*. Linz, 1835. 38. *Schematismus des Markgrathums Mähren und Schlesien, für das Jahr 1836*. (= *Schematismus Mähren*) Brünn, 1836. 40. – 1856-ban az állandó kataszter és a részletes felmérés bevezetésével létrehozták a felmérési felügyelőségeket az adókerületekben, amelynek élén a felügyelők álltak. A felügyelőségek az Országos Pénzügyigazgatóság alá tartoztak, ennek keretében működött a felmérési igazgató és aligazgató. A budai, a temesvári és a nagyszebeni Országos Pénzügyigazgatóságok kataszteri ügyekben a bécsi földadó-kataszteri főigazgatóságnak voltak alárendelve. *Instruction zur Ausführung der zum Behufe des allgemeinen Katasters in Folge der Allerhöchsten Patente vom 23. December 1817 und vom 20. October 1849 angeordneten Landes-Vermessung*. Wien, 1856. 1–9., 16–21. Anton Buttula általában csak vezetéknévvel szignálta a térképeket, ami megnehezíti azonosítását. l. MNL OL, S 78 Kataszteri gyűjtemény, Térképek (= S 78) 10. téka Bodolyabér 4.

11 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 294. 501/1850., 297. 1096/1850., Bücher 138. *Schematismus Mähren* 1834:36., 1835:35., 1836:40. URBANCOVÁ, LENKA: *Organizace velkoměřitkového mapování pro stabilní katastr v Plzeňském kraji. Bakalářská práce*. Plzeň, 2007. 45., 47.; *Provinzial-Handbuch der Königreiche Galizien und Lodomerien für das Jahr 1845*. Lemberg, 1845. (= *Provinzial-Handbuch*) 93. *Schematismus des Königreiches Böhmen für das Jahr 18..* (= *Schematismus Böhmen*) 1840:41., 1841:40., 1842:41. – 1830–1834 között szüneteltek a felmérések a Habsburg Birodalomban, ezért voltak elbocsátások 1830–1831-ben. DROBESCH, WERNER: Bodenerfassung und Bodenbewertung als Teil einer Staatsmodernisierung.

■ Bodolyabér konkrétaiás térképe Anton Buttula altnöbling, 1856 (MNL OL, S 78 10. tétel Bodolyabér 4.)

1856-ban főmérnökként a pozsonyi természettudományi egyesület alapítói között szerepelt, 1859 októberében már pozsonyi felmérési aligazgatóként a selmeci hegyvidék közeteiből álló gyűjteményt ajándékozott az egyesületnek.¹²

Josef Lokarner

A tengermelléki Görzben (Gorizia, Olaszország) született, 1850-ben 45 éves és házas. Német, olasz és „szláv” nyelven beszélt és írt. 1822. április 11-től 1830–1831-ig, majd 1832. május 9-től szolgált a kataszteri felmérésnél. 1825-ben a Tengermelléken volt mérnöksegéd, 1833-ban előléptették mérnökké. 1843-ban Csehországban, 1845-ban Galíciában teljesített szolgálatot. Az 1850. évi minősítési táblázatban 3. osztályú mérnökként tüntették fel, aki szorgalmasan, tisztán és pontosan dolgozik, jól teljesít, a Tengermelléken a felszólamlások javításában vett részt. 1850. szeptember 16-án a Temesvári Tartományi Adóbizottmány megsürgette, hogy minél előbb küldjék Morvaországból új szolgálati helyére. November 1-jétől már Temesvárott dolgozott, és a 2. fizetési osztályba került.¹³

1854. május 1-jével áthelyezték a Kassai adókerületbe, ahova május 8-án érkezett meg. Július 18-án átsorolták az 1. fizetési osztályba. 1856 után már felmérési felügyelőként tevékenykedett. Ebben a minőségében 1861-ben Krakkóba helyezték.¹⁴

Mersich András (Endre)

A dalmáciai Sebenicoban (Šibenik, Horvátország) született, 1850-ben 39 éves, házas,

három gyermek apja. Beszélt és írt németül, olaszul és „szlávul”. 1821. március 15. és 1831. április 10. között, valamint 1833. május 1-jétől a kataszteri felmérés szolgálatában állt. 1841–1843-ben Csehországban dolgozott. Az 1850. évi minősítési táblázat szorgalmas, képzett, körültekintő 1. osztályú mérnökként írja le, aki tiszta és pontos munkát végzett. Korábban becsülősegédként is alkalmazták, akkoriban grafikus háromszögelő mérnökként működött. 1850 őszén Galíciából érkezett Erdélybe. 1856-ban kinevezték felmérési felügyelővé.¹⁵

1869–1878 között először felmérési aligazgatóként, majd igazgatóként irányította a magyarországi kataszteri munkálatokat. 1878. március 7-én, 67 éves korában hunyt el Temesvárott.¹⁶

Johann Mischkowsky

A csehországi Gross-Loschanban (Lošany) született, 1850-ben 54 éves volt, házas és egy gyermek apja. Beszélt és írt német és cseh nyelven. 1819. július 22. és 1827. augusztus 29. között, valamint 1833. június 18-tól dolgozott a kataszteri felmérésnél. Kezdetben minden bizonnyal Alsó-Ausztriában, mert Weitráról maradt fenn térképe 1823-ból. A morvaországi sematizmusok 1828-ban is említik a morvaországi-sziléziai kataszteri felmérésnél mint mérnököt – a minősítési táblázat adataival ellentétben. 1835–1837-ben Morvaországban, 1839–1844-ben Csehországban, 1845-től Galíciában végzett felméréseket. 1846-ból a galíciai Izby (ma Lengyelország) településről

Theresianische Steuerrektifikation, Josephinischer Kataster und Franziszeischer Kataster. *Histoire des Alpes*, (2009) 14:173.

12 PFAFFL, FRITZ: Zur Geschichte der Naturwissenschaftlichen Vereinigungen in Österreich. Der Bayerische Wald, 11. (1997)

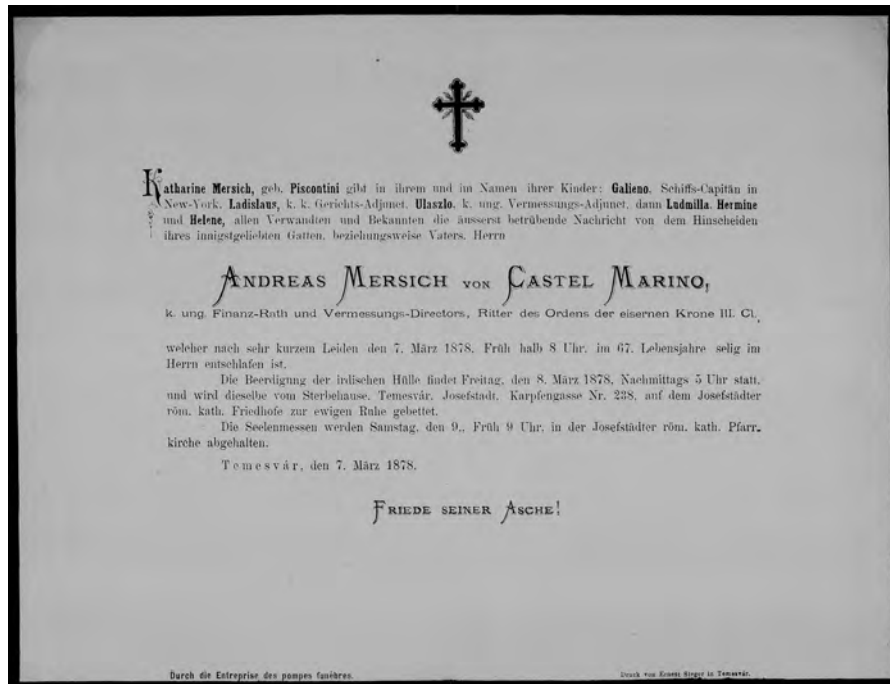
14. Verzeichniss der Mitglieder des Vereins für Naturkunde zu Presburg. Bis zur Jahresversammlung 1860. *Verhandlungen des Vereins für Naturkunde zu Pressburg (=VNVP)*, 4. (1859) 153. Sitzungsberichte. VNVP, 4. (1859) 70.

13 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 294. 501/1850., 298. 1401/1850., 345. 2108/1854.; *Schematismus des Laibacher Gouvernement-Gebiets für das Jahr 1825. Laibach*, 1825. 150.; *Schematismus Böhmen* 1843:41.; *Provinzial-Handbuch*, 94.

14 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 343. 1795/1854., 345. 2108/1854., Bücher 136., 144.; KORPONAY JÁNOS: *Abajúvámegye monographiája*. Kassa, 1866. 209.

15 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 294. 501/1850., Bücher 134. *Schematismus Böhmen* 1840:41., 1841:40., 1842:41., 1843:42.

16 A M. Kir. Pénzügyminisztérium ügy- és személyzeti beosztása 1868-ik év január 1-től kezdve. Buda, 1868. 29.; *A Magyar Királyi Pénzügyminisztérium és alárendelt hivatalainak tiszti névtára 1869-ik évre*. Buda, 1869. 4.; *Magyarország tiszti cím- és névtára*. Bp., 1873:75., 1875:69.; SZÉKELY FERENC: A magyar országos kataszteri felmérés. *Kataszteri Közlöny*, 2. (1893) 12:8.; SZÉKELY VERA: *A központi államigazgatás tisztségviselői a dualizmus korában*. 3. rész Magyar Királyi Pénzügyminisztérium. Bp., 1985. 91.

- Mersich András gyászjelentése (www.familysearch.org)

A. B. Pächter d. Pächterin in Gropenrieden				pro September 1850											
Supplum				Zusammensatz!											
Leine Gebühre für wassermächtig Auktionsplatz der obigen Pächter d. Pächterin.															
Nr.	Gebühr	Name	Zeit der Auktung	Gebühr											
				monatlich	halbjährlich	monatlich								Summa	Bemerkung
						1. Sept.	2. Sept.	3. Sept.	4. Sept.	5. Sept.	6. Sept.	7. Sept.	8. Sept.		
in Gropenrieden & Gropenrieden															
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.
1	Hauswart	Johann P. Rose	1 ^{te} September 1850	200	20									220	20
2	Hauswart	Johann Thurner	2 ^{te} August 1850 an und auf		4	20								157	20
3	Hauswart	Johann Miklosch	4 ^{te} September 1850 an und auf		4	20								121	20
4	Hauswart	Johann Kovacs	2 ^{te} August 1850 an und auf		4	20								157	20
5	Hauswart	Johann Lomocny	2 ^{te} August 1850 an und auf	85										112	20
6	Hauswart	Johann Nicolson	2 ^{te} August 1850 an und auf		2									22	
7	Hauswart	Johann Leidy	2 ^{te} September 1850		2									16	
8	Hauswart	Johann Ungvársky			2									32	
9	Hauswart	Johann Drusbergsky			1	20								61	20
10	Hauswart	Johann Schenk	2 ^{te} August 1850 an und auf		1	20								61	20
11	Hauswart	Johann Leidy			1									41	
12	Hauswart	Johann Goldberg			1									41	
13	Hauswart	Johann Menegarov	19 ^{te} September 1850		1									12	
14	Hauswart	Johann Eger	20 ^{te} September 1850		1									11	
15	Hauswart	Johann Fohrman			1									11	
16	Hauswart	Johann Mischkowsky	an 7 ^{te} September 1850 an und auf nach 14 ^{te} September 1850 an und auf		0	20		1	20					27	12
17	Hauswart	Johann Nils	25 ^{te} September 1850		1	20								9	
18	Hauswart	Johann Krafst	2 ^{te} September 1850	60										20	
19	Hauswart	Johann Kovacs	1 ^{te} September 1850	15										85	
		Summa für alle Auktionsplätze												1470	22

- Johann Mischkowsky a nagyvárad adókerület fizetési táblázatában, 1850 (MNL OL, E 344 1. d.)

maradt fenn térképe. Az 1850. évi minősítési táblázatban mint 1. osztályú mérnök szerepel, aki pontos, tiszta és különösen ügyes munkát végez, jól rajzol. 1850-ben Morvaországból érkezett a Nagyváradi adókerületbe: augusztusban hívták új szolgálati helyére, és szeptember 7-én állt munkába. 1856 májusával felmérési felügyelővé léptették elő.¹⁷

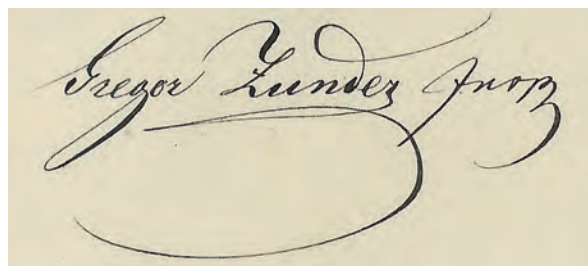
Alois Prokoss

A csehországi Kolínban született, 1850-ben 46 éves volt és házas. Beszért és írt németül és csehül. 1819. május 17. és 1831. április 5. között, valamint 1833. április 15-től a kataszteri felmérésnél dolgozott. 1835–1837-ben a morvaországi-sziléziai felmérésnél, 1840–1844-ben Csehországban volt mérnök. 1845-ben már Galíciában, a Myslenice-i (Lengyelország) felmérési felügyelőségben találjuk. Az 1850. évi minősítési táblázatban szorgalmasan, megbízhatóan dolgozó 1. osztályú mérnökként szerepel, aki a grafikus háromszögelésnél háromszögelő mérnök. A Pestbudai Adókerületi Bizottmány augusztus 22-én Lembergől (Lviv, Ukrajna) kérte át a mérnököt új szolgálati helyére, aki valamikor szeptember 9. és október 9. között érkezett Magyarországra. 1858-ban már felmérési felügyelőként készítette el a Kiskunfélegyháza-hoz tartozó Páka pusztá térképét.¹⁸

Gregor Zunder

Laibachban (Ljubljana, Szlovénia) született, 1850-ben 45 éves volt, házas, hat gyermek apja. Német és szlovén („krainerisch”) nyelven beszélt és írt. 1819. június 19-én lépett a kataszteri felmérés szolgálatába, 1823–1824-ben mérnökként dolgozott az első-ausztriai kataszteri felmérésnél, az 1. térképészeti felügyelőségen. 1830 körül elbocsátották, majd 1831. október 15-től ismét kataszteri alkalmazott lett. 1836–1837-ben a morvaországi-sziléziai felmérésnél alkalmazták, 1840–1844-ben Csehországban, 1845-ben már Galíciában találjuk. Az 1850. évi minősítési táblázatban 2. osztályú mérnökként szerepel, aki pontosan, tisztán, megbízhatóan dolgozott, ügyesen rajzolt, elméleti ismeretekkel rendelkezett, és akit korábban becsülőségként és felügyelőségi írnokként is alkalmaztak. Október első felében érkezett Kassára Galíciából.¹⁹

1851 folyamán és 1852 elején sokat betegeskedett, így nem tudta feladatait időben el látni. Az adóbizottmány elnöke, Török Bálint

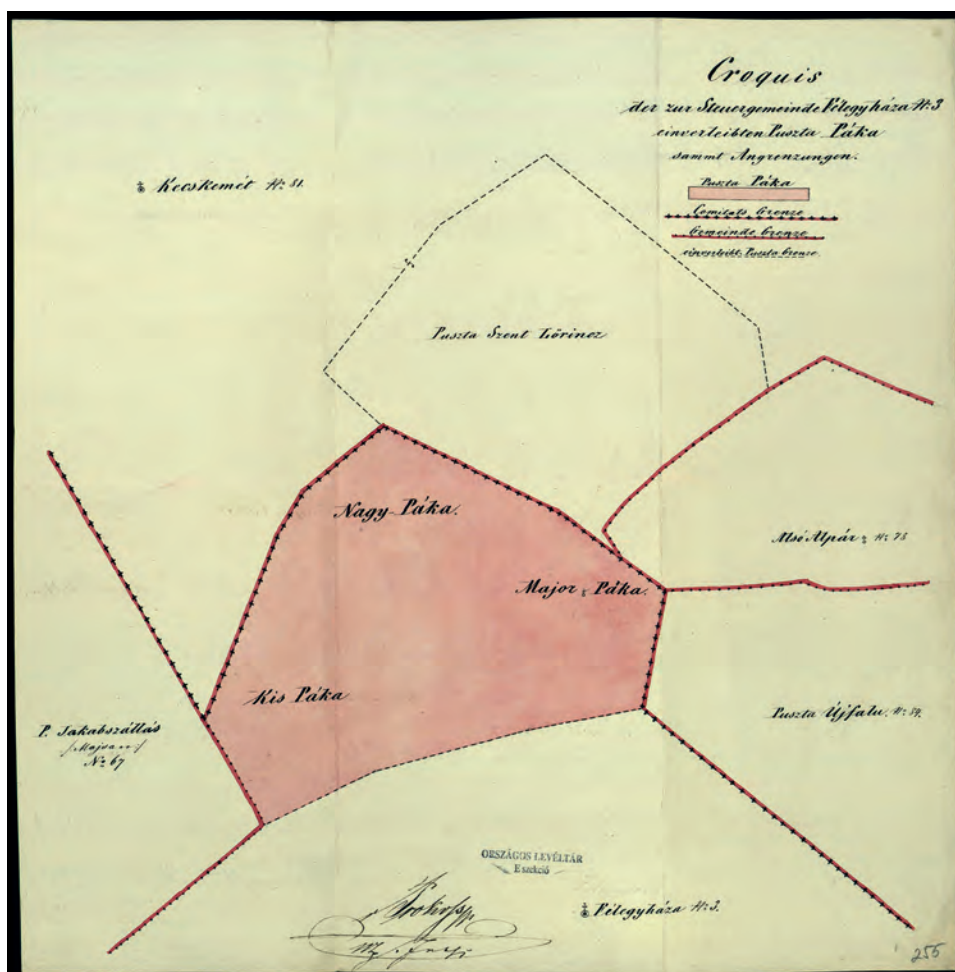

■ Gregor Zunder aláírása, 1856 (MNL OL, S 78 290. téka Nagydem 1.)

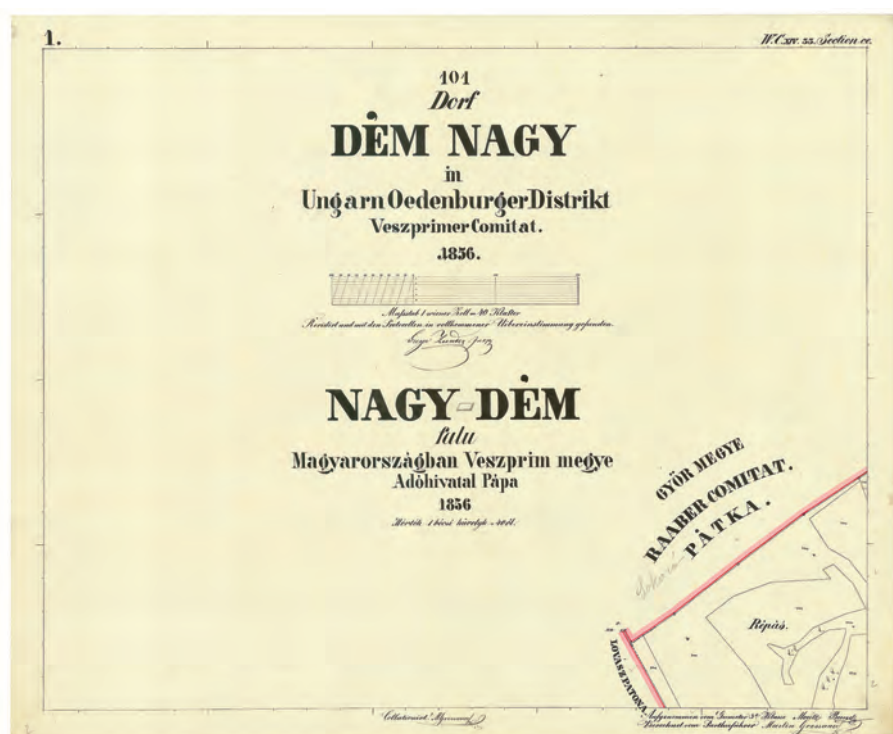
17 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 294. 501/1850., 298. 1313/1850.; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL), E 344 Absolutizmuskori pénzügyigazgatási levéltár, K.k. Steuer Districts Commission Grosswardein (= E 344) 1. d. Zusammensatz der Gebühren für nachbenannt Bedienstete der obigen Steuer Districts Kommission pro September 1850.; 2. d. Gebühren-Verzeichniss für den Monat April 1856 ...; Gebühren-Verzeichniss für den Monat Mai 1856 ... Köszönöm Tuza Csillának az MNL OL E szekció anyagának kutatásában nyújtott segítségét. – *Inventar Stadtarchiv Weitra*. Weitra, 2010. 123.; *Schematismus Mähren* 1828:6., 1835:34. 1836:37., 1837:37., *Schematismus Böhmen* 1839:37., 1840:40., 1841:39., 1842:40., 1843:41.; *Handbuch des Königreiches Böhmen für das Jahr 1844*. Prag, 1844. 47.; *Provinzial Handbuch* 93.; Maps in the Polish State Archives in Rzeszów. <http://www.geshergalicia.org/inventory/maps-in-the-polish-state-archives-in-rzeszow-polish/> (2016.02.03.)t

18 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 294. 501/1850., 298. 1318/1850.; MNL OL, E 343 Absolutizmuskori pénzügyigazgatási levéltár, K.k. Steuer Districts Commission Ofen (= E 343) 4. d. 107/1850., 134/1850., 370/1850.; 3. d. 376/1858. (254–256. fol.); *Schematismus Mähren* 1835:34., 1836:37., 1837:37.; *Schematismus Böhmen* 1840:40., 1841:39., 1842. 40., 1843:41.; *Handbuch des Königreiches Böhmen für das Jahr 1844*. Prag, 1844. 47.; *Provinzial-Handbuch* 93.

19 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 294. 501/1850., 299. 1793/1850. *Schematismus für Steyermark und Kärnten auf das Jahr 1823*. Grätz, 1823. 154.; *Schematismus für Steyermark und Kärnten auf das Jahr 1824*. Grätz, 1824. 22.; *Schematismus Mähren* 1836:37, 1837:41.; *Schematismus Böhmen* 1841:41., 1842:41., 1843:41.; *Handbuch des Königreiches Böhmen für das Jahr 1844*. Prag, 1844. 48.; *Provinzial-Handbuch*, 95.

■ Alois Prokoss Páka pusztát ábrázolótérképe, 1858 (MNL OL, E 343 1858:75.)

■ Nagydém kataszteri térképe Gregor Zunder aláírásával, 1856 (MNL OL, S 78 290. téka Nagydém 1.)

elégedetlen volt munkájával és azzal, ahogy az ügyeket intézte: nem tartotta be az utasítások előírásait és a határidőket. A főigazgatóság egy második főmérnököt nevezett ki mellé Anton Hartmann (†1854) személyében. Zunder 1853-ig maradt Kassán, amikor is a morvaországi térképtárnoki állásra pályázott. 1855-ig brünni térképtárnokként tevékenykedett, és abban az évben felügyelői állásért folyamodott.²⁰ Az MNL OL adatbázisa szerint 1856 és 1860 között a soproni adókerület térképeit és iratait felügyelőként szignálta.

A főmérnökök feladatai

A Bécsben 1850. július 24-én kibocsátott *Amts-Instruction für die zur Leitung der Vermessungs-Operationen bei Ausführung des Grundsteuer-Provisoriums*²¹ *aufgestellten Ober-Geometer* című utasítás szabályozta a főmérnökök feladatait, melyet augusztus 2-án küldtek szét az adókerületekbe. Az *Amts-Instruction* szerint a főmérnök az adókerület felmérési munkálatait irányítja. Megkapja a felmérési utasításokat (*Instruction zur Durchführung ... des Steuerprovisoriums; Instruktion zur Ausführung der Vermessungs-Operationen*²²; *Amts-Instruction*²³) és egy nyílt parancsot, amellyel magát igazolni tudja. Az adókerületi bizottmány tagja, annak tevékenységét műszaki ismereteivel segíti. Szükség esetén felmérési segédet alkalmaz mellette a bizottmány, aki a műszaki és adminisztrációs ügyekben segíti őt.

Részt vesz a becslőjárások mérnökeinek kiválasztásában, hogy a legalkalmasabb szakembereket alkalmazzák. Megszervezi, irányítja és ellenőrzi a mérnökök munkáját, részt vesz az új alkalmazottak betanításában. Felméri, hogy

mennyi és milyen mérőműszerre van szüksége a kerület mérnökeinek, hány mérnök vásárolja meg részletfizetéssel a bécsi központi raktárból a mérőműszereket és hányan bérlik azokat, hogy a szükséges tárgyi feltételek is rendelkezésre álljanak a munkavégzéshez.

Felügyeli a meglévő felmérési munkarészek, térképek kiválasztását, és értékeli azokat használhatóságuk szempontjából. Ennél figyelembe veszi a térképek rajzi kivitelét, a felmérés időpontját és méretarányát, a készítőik nevét és foglalkozását, valamint hogy a térképet hitelesítették-e. Végül, de nem utolsósorban megállapítja, hogy megfelelnek-e a valóságnak az ott közölt adatok. A meglévő térképek, illetve az adóközség határának szemrevételezése után a mérnökökkel elkészítteti a kataszteri térképvázlatokat (Croquis) az *Amts-Instruction für die Geometer bei Ausführung des Grundsteuer-Provisoriums*²⁴ 6. §-ának megfelelően.

Ha szükségesnek bizonyul az új felmérés, akkor elrendeli a konkrét felmérést az *Instruktion zur Ausführung der Vermessungs-Operationen* 18–30. §-a szerint, szemmel tartja a mérnökök tevékenységét, szorgalmát, időbeosztását, és megvizsgálja az elkészült térképeket. Ha a hitelesített úrbéri és tagosítási térképek a településnek csak egy részét foglalják magukban, csak a hiányzó területeket kell felmérni. A településrészek térképeinek összeszerkesztésekor az *Instruktion zur Ausführung der Vermessungs-Operationen* 41. §-a alapján kell a fixpontokat meghatározni.²⁵

A főmérnöknek nagy gondot kell fordítania arra, hogy a műszaki munkákat egységes szempontok szerint végezzék a mérnökök és az utasítások előírásait betartsák. Ebből a célból hathatelenként végig kell látogassa a becslőjárá-

20 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 321. 2264/1852., 345. 2123/1854., Bücher 129., 133.

21 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 296. 888/1850.

22 Az 1850. évi utasításokról I. REISZ T. CSABA: A kataszteri felmérési utasítások. *Catastrum*, 2. (2015) 1:5.

23 A szövegből nem derül ki egyértelműen, hogy a következő három utasítás közül melyikről van szó: *Amts-Instruktion für die mit der Ausführung des Grundsteuer-Provisoriums beauftragten Organe*; *Amts-Instruction für die Geometer bei Ausführung des Grundsteuer-Provisoriums*; *Amts-Instruction für die zur Leitung der Vermessungs-Operationen bei Ausführung des Grundsteuer-Provisoriums aufgestellten Ober-Geometer*.

24 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 296. 888/1850. és FHKA Sonderbestände, Sammlungen und Selekte (= SUS), Patente, Instruktionen und Normalien des Hofkammerarchivs und des ehemaligen Archivs des Inneren und der Justiz (= Patente) 18. – A kataszteri térképvázlatokról I. Török Enikő: Krokik, avagy kataszteri térképvázlatok. *Catastrum*, 1. (2014) 1:26–29.

25 A konkrét felmérésekről I. Török Enikő: Solt város ideiglenes felmérésének dokumentumai. *Catastrum*, 2. (2015) 2:24–26.

sok mérnökeket, hogy ellenőrizze őket. Utazásáról ellenőrzési naplót (Revisionsjournal) kell vezetnie és az adóbizottmánynak benyújtania, amely azt a kataszteri főigazgatóságnak továbbítja. A főmérnök felelős a felmérés helyességeért, ezért meggyőződik a terep- és az irodai munkák pontosságáról, ellenőrzi a mérőműszereket. Végignézi a mérnökök munkanaplóját (Arbeitsjournal) teljesítményük értékelése végett, szükség esetén fi gyelmeztetésben részesíti őket. Ha a fi gyelmeztetés hasztalan, bizonyul, jelentés tesz az esetről az adóbizottmánynak további intézkedések céljából. Különleges esetekben a becslőfelügyelő egyetértésével csökkentheti a hanyag, pontatlan és alacsony teljesítménnyel dolgozó mérnök fizetését vagy felfüggesztheti őt. Erről azonban jelentést kell tennie az adóbizottmánynak a további intézkedések végett. Hasonlóan járhat el alkalmatlannak bizonyuló mérnökkel szemben. Ugyanakkor javaslatot tehet azon mérnökök elismerésére is, akik különösen jól dolgoztak.

A főmérnök közreműködik a becslőfelügyelőségek havi munkajelentésének (Arbeitsrapport) és munkanaplójának elkészítésében. A mérnökök havi munkajelentését összesíti, és kimutatást készít a kerület felmérési munkáinak állásról („Summarische Ausweis”), amelyet az adóbizottmány a kataszteri főigazgatóságnak továbbít. A főmérnök nyilvántartást vezet a beosztottakról is.

Abból a célból, hogy a felmérés állását és előrehaladását ábrázolni lehessen, a főmérnök elkészíti a kerület térképvázlatát, amelyen feltünteti a becslőfelügyelőségeket, becslőjárásokat és az adóközségeket, színekkel jelölve a munka állását: mely településeken nincs szükség konkrét felmérésre; mely településeket kell részben felmérni; mely településekről nincsenek korábbi felmérési dokumentumok, ezért fel kell mérni azokat; mely településeken tudtak felméréseket végezni a nyár folyamán. Ennek a térképvázlatnak

az elkészítéséhez fognak kapni a főmérnökök egy négyszögmér föld-hálózattal ellátott, 1:432 000 (1″=600°) méretarányú térképet, amelyen feltüntetik a fentebb említett adatokat. A nyári terepmunkák végeztével az elkészült térképet megküldik a kataszteri főigazgatóságnak. A nyári és a téli munkaszakasz végeztével összesített munkakimutatást szerkesztenek az adóbizottmány és a kataszteri főigazgatóság számára. A főmérnök feladata továbbá, hogy a későbbiekben, a felmérés eredményeként kisebb méretarányban egy térképet állítson össze a kerületről.

Végezetül a főmérnök saját tevékenységéről köteles naplót (Tagebuch) vezetni és az általa elintéztett ügyeket iktatni (Geschäftsprotokoll).

Fizetésén kívül különböző juttatásokban részesült. Az egyik volt a havi öt forintnyi szálláspénz, ellenőrző körútja során pedig ingyenes szállást biztosítottak számára az éjszakai állomáshelyeken. Utazásaira előleget kapott, amelyről számlákkal tudott elszámolni, mér földenként 12 krajcár általányt és négylovas előfogatot engedélyeztek számára. Az író- és rajzeszközökre havonta 1 forint 30 krajcár juttatásban részesült.²⁶

Összefoglalásképp megállapítható, hogy az első kataszteri főmérnökök a Habsburg Birodalom különböző pontjairól – Csehország, Dalmácia, Stájerország, Szilézia, Tengermellék – származtak. 1819–1823 között léptek a kataszteri felmérés szolgálatába. A birodalom különböző részeiben dolgoztak magyarországi kinevezésük előtt, többnyire Morvaországban, Csehországban és Galíciában, egy mérnök legalább két helyen megfordult. Magyarországra érkezésükkor semelyikük sem beszélt magyarul. Későbbi pályafutásuk feltárása további kutatást igényel, de az eddigi adatok alapján mindannyian felmérési felügyelőként részt vettek a magyarországi részletes felmérés elindításában, majd ketten igazgatóként (Gsund, Mersich), Mersich igazgatóként is irányította a felmérést.

26 A főmérnökök fizetése 1850-ben: 3 forintos napidíj és havi 30 forintos pótlék. ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 300. 2011/1850.; MNL OL, E 344 1. d. Zusammensatz der Gebühren für nachbenannt Bedienstete der obigen Steuer Distrikts Kommission pro September 1850.

az általuk – olykor igen mostoha körülmények között (téli szállás, helyszíni bejárás) – elvégzett magas színvonalú munkával.¹

A millennium évében a felmérésben működő mérnökök által összehívott gyűlés általánosan megfogalmazott céljai között szerepelt egy olyan támogatási alap létrehozása, amely a felmérésben működők adakozásaiból képes pénzbeli juttatással támogatást nyújtani a tehetséges fiataloknak, akikből egyszer talán felmérési tisztviselő válik majd, illetve a kataszteri árvák és özvegyek megsegítésére. Az alap számára az ezen gyűlés alkalmával befolyt összeget, amely 200 forint volt, minél hamarabb 1000 forintra kívánták növelni, hogy az egyetlen ténylegesen is elkezdhesse működését.² Az összeg gyarapítását több módon képzelték el: személyenkénti havi 10 koronás betétekkel, az előléptetések és kinevezések többleteinek, valamint az esetleges privát (téli) munkák díjazásának 1%-os befizetésével. A felajánlott pénz kezeléséről a 9. felmérési felügyelőség tisztikara gondoskodott. Szikszay Elek (1853–1917) felmérési felügyelő számára kellett megküldeni az adományokat Budapestre, aki vállalta, hogy a *Kataszteri Közlöny*ben kollégájával, Nepkó Gyula (*1851) kataszteri főmérnökkel havonta kimutatást készít az internátus anyagi helyzetéről. Az alap számára a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankban nyitottak számlát 1897 folyamán. Az egyes felmérési felügyelőségeken kívül magánszemélyek és a Pénzügyminisztérium XXI. ügyosztálya – amelynek feladata az állandó kataszter munkálataira vonatkozó technikai, közigazgatási és személyes ügyek ellátása volt – is hozzájárult az összeg növeléséhez.³

1898-tól kezdve Nepkó Gyula és Szikszay Elek mellett Witlaczil Antal (1857–1902) mérnök is a segélyalap kezelőjévé vált, aki szintén a

9. felmérési felügyelőség kötelékébe tartozott.⁴ A rövid másfél év alatt az alulról szerveződő kezdeményezés elérte első kitűzött célját, mert összegyűlt a valamivel több mint 1000 forint, amelyből már meg lehetett alapozni az internátus jövőjét. Ugyanakkor a *Kataszteri Közlöny*ben megjelent beszámolóból kitűnik az is, hogy az eredeti elképzelések alapján az addig befolyt összeget az Államtisztviselők Országos Szövetkezetének kívánták átadni, akik azonban nem tettek semmit az internátus ügyéért – pedig ők vetették fel az alap létrehozásának gondolatát –, így a pénz további kezelését a felmérési tisztviselők maguknak tartották fenn, amíg nem tisztázódnak véglegesen az alapítvány felállításának körülményei. Emellett az internátus alapszabályainak pontjaiban is megállapodtak az egybegyűlték a következőképpen: a kataszteri felmérési személyzet közép- vagy felsőbb iskolába járó fiúgyermekei, árvái a tervezett alap számára eddig összegyűlt 1000 Ft kamataiból minden iskolaév elején támogatáshoz juthatnak jeles tanulmányi eredmény esetében. Az egy évre szóló támogatást pályázat útján hirdetik meg és kétszer ugyanaz a személy nem veheti igénybe. A pályázatok elbírálását és a jutalom kiosztását egy három évre felállított 5 tagú bizottságra bízák, amelynek vezetésére Kőszeghy Antal (†1911) királyi és pénzügyi főtanácsost kérték fel. A bizottság feladatai közé tartozott a pályázati kérvények és az azokhoz csatolt bizonyítványok hiteleségének ellenőrzése, valamint a pénzösszeg szavazás útján történő kiosztása. Egyenlő szavazatok esetében a bizottság elnökének szava a döntő, illetve olyan szociális helyzet is figyelembe vehető, hogy mely pályázónak a családjában van több kiskorú. A pályázatok beérkezésének határidejét minden év július hó

1 Felhívás az országos kataszteri felmérés összes tisztviselőihez. *Kataszteri Közlöny* (=KK), 6. (1897) 6:44–45.; A fizetés-emelésről. KK, 1. (1892) 1:5.

2 1892–1900 között egymás mellett élt a forint- és a korona-alapú számítás. Az 1892. évi XVII. törvény szerint egy korona = fél forint. <http://www.1000ev.hu>.; A cikkben mindig a forrásokban található pénznemet adom meg.

3 Felhívás az országos kataszteri felmérés összes tisztviselőihez. *Kataszteri Közlöny* (=KK), 6. (1897) 6:45–46.; Vegyesek. KK, 6. (1897) 3:72.; Vegyesek. KK, 6 (1897) 11:261.; Kimutatás. KK, 7. (1898) 1:16.; *Magyarország tiszti cím- és névtára*. Bp., 1897:249. Nepkó Gyuláról I. MNL OL S 92 Az Országos Földméréstani Intézet vegyes iratai (= S 92) No. 25/5. Régi szolgálati és minősítési táblázatok, L, M, N, O nevék 484.

4 Witlaczil Antal lett 1898-ban az országos felmérési tisztviselők szövetkezetének könyvelője. Vegyesek. KK, 7. (1898) 5:139. MNL OL, S 92 No. 25/8. Régi szolgálati és minősítési táblázatok, T, U, V, W, Z nevék 301. Vegyesek. KK, 11. (1902) 4:85.

20-ában határozták meg. A kérvényeket vagy egy felmérési felügyelő, vagy két bizalmi férfi láttatásával Budapestre a 9. felmérési felügyelőséghez címezve magánlevél formájában kellett elküldeni a bizonyítványok eredeti vagy hiteles másolataival együtt.⁵

A pályázatot első ízben 1898-ban hirdette meg az internátus alap kezelősége, azonban abban az évben mégsem ítélte oda senkinek, mert Kőszeghy Antal, a bizottság elnöke a házagos pályázati feltételekre hivatkozva indítványozta, hogy további egy évig kamatoztassák az összeget, valamint hogy hívjanak össze a pályázati feltételek korrigálása céljából egy gyűlést, amelyen az alaptőke gyarapításához hozzájárult tisztviselők vennének részt.⁶

1900-ban ismét meghirdették a pályázatot, amelyre öten adták be jelentkezésüket. Közülük két diákot szabálytalan kérvény vagy nem hitelesített bizonyítvány miatt kizártak, így a díjat három egyenlő részre (150-150 korona) elosztva az alap történetében először Titl János, III. éves honvéddapród, ifj. Guóth (Guoth) Emil (1886–1957), III. osztályos és Gazdik Róbert V. osztályos tanulók kapták.⁷ Ugyanazon év végén a 9. felmérési felügyelőség kara által megtartott ülésen Szikszay Elek javaslatot tett az ösztöndíjak kiadására vonatkozó alapszabályok kidolgozására, amelyeknek elfogadására a Belügyminisztériumot kérték fel, továbbá kezdeményezte, hogy a jóváhagyott alapszabályok „bemutatandók legyenek” a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium számára. Az alapszabályok kidolgozására felállítottak egy öttagú bizottságot, tagjai Véver Sándor, id. Guóth Emil, Baranyi Gyula és Witlaczil Antal mérnökök lettek.⁸

Az internátusalap a fennállása óta először 1903-ban ítélte oda az 50 korona értékű ösz-

töndíját egy hölgy részére. Hödl Frida az egyik leányiskola III. osztályának kitűnő tanulója volt. A következő évben a pályadíjak elnyerői között egy fiú, Nepkó Béla VI. osztályos főgimnáziumi tanuló és két leány, Horváth Aranka I. osztályos polgári és Ferenczi Olga I. osztályos tanítóképezdei diák neve volt olvasható. Innentől kezdve megszorodott a női pályázók és díjazottak száma, akiknek névsorát az alap kezelői minden alkalommal közzé tették a *Kataszteri Közlönyben*.⁹

A lap 1904. évi 12. számában található kimutatás szerint az Országos Felmérési Tisztviselők Szövetkezeténél elhelyezett internátus-alapba befolyt összeg már 5992,25 korona volt, ami jól mutatta azt, hogy a felmérési tisztviselők mennyire egyetértettek Szikszay Elek kezdeményezésével, és amikor csak módjukban állt, támogatták az alapot. A kollegialitásra jó példa egy magánmérnök, Kassowitz Antal zágrábi papír-, rajz-, író- és műszerkereskedő 3%-os engedménye az internátus javára a tőle beszerzendő mérnöki eszközök árából. Az alap kezelői az engedményért cserébe a *Kataszteri Közlöny* oldalain népszerűsítették a kereskedő vállalkozását és ajánlották a céget a „kartársak” figyelmébe.¹⁰

Az 1906. évi pályázati felhívás szövege már lazított a szigorú pályázati feltételeken és kimondta, hogy már nemcsak fiú-, hanem leánygyermek is igényelheti az ösztöndíjat, valamint nem csak kizárólag a jeles előmenetelű tanulók, hanem az elfogadható teljesítményt nyújtók is eséllyel adhatták be kérvényeiket.¹¹

1908-ban Szikszay Elek, aki ekkor már pénzügyi főtanácsos volt, elfoglaltságaira hivatkozva lemondott a pénzalap elnöki posztjáról, amely már „Az Országos Felmérési Tisztviselők Internátus és Segélyegylete” nevet

5 Jegyzőkönyv. KK, 7. (1898) 4:104–107. Kőszeghy Antaltól I. Személyi hírek az országos kataszteri felmérésnél. KK, 20. (1911) 6:230–231.

6 Vegyesek. KK, 7. (1898) 7:168.; Jegyzőkönyv. KK, 7. (1898) 9:189–190.

7 Vegyesek. KK, 9. (1900) 8:163.; Jegyzőkönyv. KK, 9. (1900) 12:254–255.; Gazdik Róbert és ifj. Guóth Emil édesapja, Gazdik Ferenc és id. Guóth Emil a 9. felmérési felügyelőség mérnökei voltak. *Magyarország tiszti cím- és névtára*. Bp., 1897:297.; *Magyarország tiszti cím- és névtára*. Bp., 1900:320–321.

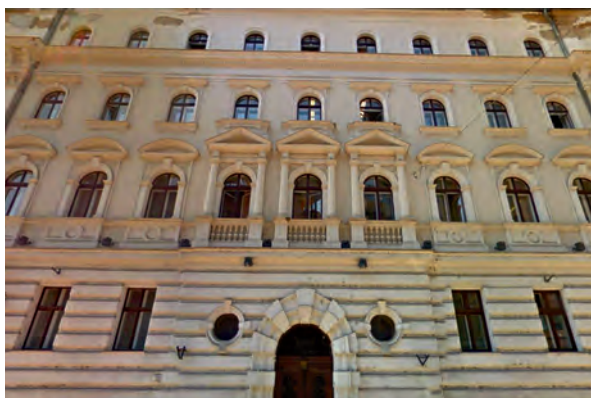
8 Jegyzőkönyv. KK, 10. (1901) 2:38–39.

9 Vegyesek. KK, 12. (1903) 1:21.; Jegyzőkönyv. KK, 13. (1904) 3:69.

10 Kimutatás. KK, 13. (1904) 12:234.; Apróbb közlemények. KK, 14. (1905) 1:22–24., 2:69., 11:285.

11 Pályázat az internátus ösztöndíjra. KK, 15. (1906) 12:306.

viselte, székhelye pedig Budapesten a II. kerület Fő utca 34. szám alatt volt, ahol az Országos Felmérési Tisztviselők Szövetkezete (és a 9. felmérési felügyelőség) is székel. Egy évvel később az önszegélyező alap megtartotta első rendes közgyűlését öt napirendi ponttal, majd Dobrovics Győző (1855–1931) háromszögölő hivatali főnök a közgyűlés levezénylése után néhány kollégájával együtt meglátogatta Szikszay Eleket és felkérte ismét az alap elnöki posztjára, aki ezt megatottan elfogadta. A *Kataszteri Közlöny*ben található közgyűlési meghívóból az is kiderül, hogy szervezeti változtatás is történt, mert felállítottak egy központi igazgatóságot, ami vélhetőleg az 1907-ben Szegeden megtartott állami tisztviselők és alkalmazottak II. kongresszusán elhangzottak eredményeként, következményének tudható be.¹²

■ Budapest, Fő utca 34. A kataszteri felmérési felügyelőség és több más kataszteri szervezet székhelye

A pályázati alap a báró Amelin alapon kívül 1909 végén még kiegészült a Móricz Vince és a Witlaczil Klementina alapítvánnyal, amely 1000 koronát ajánlott fel minden évben az arra érdemes felmérési tisztviselők gyermekei számára. Ez az összeg később megduplázódott. Az alapítványt Witlaczil Antal hozta létre elhunyt felesége emlékére. Az ösztöndíjat a halálozás évfordulóján évente ítélték oda, 1912-ben pedig szigorították a kiosztásán, mert csak

keresztény szülőktől származók igényelhettk. Ugyanebben az évben az alapítványok pénzét a Pesti Hazai Első Takarékpénztárba helyezték el 4,5%-os kamatozású értékpapírok formájában, valamint Szikszay Elek nevével létrehozta egy újabb alapítványt az Internátus- és Segélyegyleten belül, amely évi 2000 korona kiosztásáról döntött. Pályázni legalább jó magaviselettel és előmenetellel rendelkező gyermek tudott, függetlenül attól, hogy részesült-e már korábban a segélyalaptól ösztöndíjban.¹³

Az első világháború kirobbanása az Internátus- és Segélyegyletre is hatással volt. Az 1915. április 18-án megtartott közgyűlésen a tagok megszavazták, hogy az egyesület kamatokból származó vagyona az akkor újonnan kibocsátott hadikölcsönkötvényekbe legyen befektetve. A *Kataszteri Közlöny* az egyesületről utoljára 1918-ban közöl információt, ezt követően a háború okozta gazdasági nehézségek miatt a szaklap megszűnt. Az Internátus- és Segélyegylet alapszabálya fennmaradt 1940-ből.¹⁴ Az egyesület fő célkitűzése továbbra is az volt, hogy a felmérési tisztviselők gyermekeinek neveltetését elősegítse, ugyanakkor itt már a főiskolai tanulmányok befejezését tartották fontosnak, és ehhez nyújtott támogatást a segélyalap, szemben az előző század felfogásával, ahol még elég volt, ha egy gyermek középiskolában vagy gimnáziumban megfelelően tanult és nem volt feltétel a főiskolai képzés. Ugyanakkor az 1940. évi alapszabály szociálisan érzékenyebb az árva vagy félárva tanulók esetében a múlt századinál, mert nem teszi kötelezővé a kitűnő bizonyítványt, elég, ha a tárgyak felénél jó minősítéssel bírt a diák, és kivételes esetben az sem számított, ha a szülője nem volt egyesületi tag. Az alapszabály továbbá írásba foglalta még az egyesület különböző szintű tagjainak jogait és kötelességeit, valamint rögzítette azt is, hogy az egyesület milyen esetekben tudta gyarapítani

12 Vegyesek. *KK*, 17. (1908) 5:124.; Pályázat. *KK*, 17. (1908) 11:254.; *Budapesti cím- és lakásjegyzék*. Bp., 1908:434., 1909:447., 1910:465., 1911:483., 1912:505., 1913:519., 1914:533., 1916:543.; Az állami tisztviselők és alkalmazottak 1907. évi szegedi (II.) kongresszusa. *KK*, 16. (1907) 9:203–205.; Jegyzőkönyv. *KK*, 18. (1909) 4:116–117.

13 Vegyesek. *KK*, 18. (1909) 12:299.; A „Witlaczil Klementina alapítvány”. *KK*, 19. (1910) 2:55–57., 3:86–87., 5:143.; Pályázati hirdetmény. *KK*, 21. (1912) 1:44., 4:155., 8:258.; Pályázat. *KK*, 22. (1913) 8:288.

14 MNL OL, K 150 Belügyminisztériumi Levéltár, Belügyminisztérium, Általános iratok, VII. – 5 – 1940.

Országos kataszteri felmérési
tisztviselők Internátus és Segély
Egylete.

Alapszabályainak tervezete.

Az egyesület címe, célja és székhelye.

1.§.

Az egyesület címe: "Országos kataszteri felmérési tisztviselők Internátus és Segély Egylete." Hivatalos pecsétjén e cím mint körirat használandó.

2.§.

Az egyesület célja a kataszteri felmérési tisztviselők gyermekeinek nevelését, főleg pedig felsőbb tanulmányaik végzését elősegíteni - megkönnyíteni. E cél elérésére a tagok jól tanuló gyermekei részére évenként ösztöndíjakat tűz ki, másrészt pedig igyekezni fog Budapesten egy internátust létesíteni, amelyben a vidéki tagok gyermekei részint ingyenes, részint pedig közgyűlésileg megállapított feltételek mellett tanulmányaik tartama

Az állami földmérés mérnökei és földmérési tisztviselői segítőegyesületének alapszabályai.

I. Általános rész:

1.§.

Az egyesület címe:

Az állami földmérés mérnökeinek és földmérési tisztviselőinek segítőegyesülete.

Székhelye:

Budapest, II. ker. Fő-utca 34. földsz.
/ : M. kir. földmérési térképtár: /

Működési területe:

Magyarország.

Hivatalos nyelve:

Magyar.

Pecsétje:

A cím köriratban, középen Budapest felirattal.

2.§.

Az egyesület célja:

Elősegíteni az állami földmérés mérnökei és földmérési tisztviselői gyermekeinek neveltetését és főként főiskolai tanulmányainak elvégzését.

vagyonát például az éves tagsági díj befizetésével, a kinevezések és előléptetések felajánlott adományaiból. Hangsúlyt helyeztek az ügykezelés módjára, a közgyűlés – mint az egyesület legfőbb szerve – feladatainak meghatározására és kijelölték az időpontot az éves rendes közgyűlés számára, amelyet minden év február hó második felében kellett megtartani. A befolyt összeg kezelésével a pénztárnok volt megbízva, akinek kötelessége volt, hogy az adományokat 48 órán belül abba a kijelölt pénztárhelyre szállítsa, ahol az egyesület a vagyonát elzárt helyen tartotta. Az egyesület a belügyminiszter ellenőrzése alatt állt, aki akár meg is szüntethette a szervezetet, ha az tiltott tevékenységet végzett (pl. államellenes tevékenység vagy hatáskör-túllépés).¹⁵

Szikszay Elek (1853–1917)

1853. június 17-én született Munkácson. Tanulmányai befejezése után 1871-ben lépett a kataszteri felmérés állományába. Öt évvel később mérnöksegéd lett, majd 1882-ben mérnökké nevezték ki. A budapesti helyszínelési felügyelőség vezetését 1891-ben kapta feladatául. Munkájával felettesei meg voltak elégedve, ezért 1893-ban főmérnökké, 1896-ban felmérési felügyelővé nevezték ki, három évvel később pedig a Pénzügyminisztériumba került központi felmérési felügyelőként.

Szolgálati elismeréseként 1909-ban pénzügyi főtanácsossá léptették elő, amely tisztséget 1914-ben történt nyugdíjazásáig viselte. 1913-ban magyarkrucsoi előnévvel Ferenc József nemesi címet adományozott a Szikszay családnak, 1914-ben pedig az uralkodó a vaskoronarend lovagkeresztjével tüntette ki a pénzügyi főtanácsost. Családjával Budapesten élt az I. kerületi Városmajor u. 22. szám alatt 1885–1886-ban, két évvel később a Fortuna u. 13. szám alá költöztek, majd 1891-től az Ostrom u. 13-ban éltek, a század végén pedig a Krisztina körút 83-ba költöztek. Szikszay Elek 1917. július 20-án hosszas szenvedés után Munkácson hunyt el.¹⁶

Nevéhez köthető 1878-ban Hercegszántó község felvételi előrajza, Gelej és Mezőkeresztes települések kataszteri térképe, a 9. felmérési felügyelőség vezetőjeként az Országos Felmérési Tisztviselők Internátus- és Segélyegyletének megszervezése, amelynek sokáig közakarat szerint elnöke is volt. Tagja volt az Országos Felmérési Tisztviselők Szövetkezete közgyűlésének. Tisztviselői munkásságához tartozik az általa írt Rendeleték tára a részletes felmérés végrehajtására 1872–1888 című szakkönyv. Pályafutásáról, előléptetéseiről, szerzői és „Internátusbeli”, azaz egyesületi tevékenységéről a *Kataszteri Közlöny* és a *Magyarország tisztí cím- és névtára* nyújt részletes betekintést.¹⁷

15 Az „Országos felmérési Tisztv. Internátus- és Segélyegylet”-nek 1915. évi közgyűlése. *KK*, 24. (1915) 5–6:114–115.

16 Szikszay Elek. *KK*, 26. (1917) 7–8:151–152.; Személyi hírek. *KK*, 22. (1913) 2:94.; *Budapesti Cím- és Lakjegyzék*. Bp., 1885–1886:724., *Uo.* 1888:459., *Uo.* 1991–1992:730., *Uo.* 1994:776.

17 MNL OL S Kataszteri iratok 79 (=S 79) No. 10/3.; MNL OL S 78 Térképek (=S 78) 75. téka - Gelej - 6–39.; S 78 - 79. téka - Mezőkeresztes - 14–61. SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái. 13. kötet. Bp., 1871.; Vegyesek. *KK*, 1. (1892) 3:28.; Vegyesek. *KK*, 2. (1893) 4:11.; Mozgalmunk ügye. *KK*, 4. (1895) 3:11., 8:11; Vegyesek. *KK*, 5. (1896) 3:82.; Személyi hírek. *KK*, 5 (1896) 6:160.; Felhívás az országos kataszteri felmérés összes tisztviselőihez. *KK*, 6. (1897) 2:44–45.; Jegyzőkönyv. *KK*, 7. (1898) 4:104–107.; Vegyesek. *KK*, 7. (1898) 6:154.; Vegyesek. *KK*, 8. (1899) 6:127.; A birtoklás megállapítása. *KK*, 9. (1900) 4:17.; Jegyzőkönyv. *KK*, 9. (1900) 12:254–255.; Jegyzőkönyv. *KK*, 10. (1901) 2:38–39.; Vegyesek. *KK*, 10. (1901) 3:63.; Vegyesek. *KK*, 11. (1902) 2:47.; 40 éves szolgálati jubileum. *KK*, 11. (1902) 11:231.; Közgyűlés. *KK*, 13. (1904) 4:85.; Vegyesek. *KK*, 13. (1904) 12:237.; Pályázati hirdetmény. *KK*, 14. (1905) 11:285.; Lemondás. *KK*, 17. (1908) 5:125.; Vegyesek. *KK*, 18. (1909) 3:100.; Az országos felm. tisztviselő alap közleményei. *KK*, 18. (1909) 4:116–117.; Irodalom. *KK*, 19. (1910) 9:214.; Szikszay Elek pénzügyi főtanácsos úr 40 évi szolgálati jubileuma. *KK*, 20. (1911) 11:373–377.; Vegyesek. *KK*, 21. (1912) 2:80., 8:258.; Az Országos Felmérési Tisztviselők Internátus és Segélyegylete. *KK*, 27. (1918) 1–2:27–29. A Rendeleték tára elérhető: <http://www.catastrum.hu>; Magyarország tisztí cím- és névtára. Bp., 1873:130., *Uo.* 1875:456., *Uo.* 1879:121., *Uo.* 1884:158., *Uo.* 1886:193., *Uo.* 1887:193., *Uo.* 1888:238., *Uo.* 1889:238., *Uo.* 1890:206., *Uo.* 1891:220., *Uo.* 1892:226., *Uo.* 1893:226., *Uo.* 1894:232., *Uo.* 1895:232., *Uo.* 1896:250., *Uo.* 1897:297., *Uo.* 1898:319., *Uo.* 1899:339., *Uo.* 1900:264, 321., *Uo.* 1901:268., *Uo.* 1902:269., *Uo.* 1903:265., *Uo.* 1904:140. *Uo.* 1905:149., *Uo.* 1906:160., *Uo.* 1907:161., *Uo.* 1908:163., *Uo.* 1909:171., *Uo.* 1910:177., *Uo.* 1911:179., *Uo.* 1912:182., *Uo.* 1913:190. *Uo.* 1914:195., 1915:36, *Uo.* 1916:37., *Uo.* 1917:39.

Szikszay Elek ✝

Az országos kataszteri felmérésnek ismét gyásza van. Munkácsról vettük a múlt hónapban a hirt, hogy Szikszay Elek, nyugalmazott pénzügyi főtanácsos, volt központi felmérési felügyelő hosszas és fájdalmas szenvedés után jobblétre szenderült.

Magyarkrucsói Szikszay Elek 1853. évi június hó 17-én Munkácson született. Tanulmányainak végzése után 1871. évi november hó 25-én lépett az országos kataszteri felmérés szolgálatába, ahol 1876-ban mérnöksegéddé, 1882-ben pedig mérnökké neveztetett ki; majd 1891-ben az akkori budapesti helyszinelési felügyelőség vezetésével bízott meg. Itt nyílt alkalma a néhány évvel korábban életbe léptetett telekkönyvi betétszerkesztés részére végzendő felmérési munkálatoknál — az akkor kialakuló mérnöki helyszinelés és nyilvántartásnál, tudását, feltaláló képességét, gyakorlati érzékét bemutatni és érvényesíteni.

Ebben a minőségében csatlakozott az akkoriban néhány lelkes ember által kezdeményezett mozgalomhoz, mely a felmérési tisztviselők szellemi életének regenerálását tűzte ki célul, mely igyekezett a tisztviselők érdeklődését a saját szakmáján és tárgykörén kívül az azzal kapcsolatos rokonszolgálati intézmények iránt felkölteni, ébrentartani munkálkodásukba a kezdeményezést, az önállóságot bevezetni és ilyen formán a fenálló kereteken belül sablonos gépies működés helyett öntudatos alkotásokat létesíteni.

- Szikszay Elek gyászjelentése a *Kataszteri Közlönyben*, 1917

OTKA-PÁLYÁZATOK

A kataszteri felmérés térképeinek és iratainak forrásfeltárása

Záró szakmai beszámoló az OTKA K 105 886 kutatási projektről

A projekt

A 2012-ben három évre (2013–2015) tervezett OTKA támogatású projekt célkitűzése az volt, hogy az akkor még Magyar Országos Levéltár – 2012. október 1-jétől Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltára (OL) – térképtárában található kataszteri térképeket és iratokat új fiatal kutatók alkalmazásával feldolgozzák. A pályázatban igényelt összeg 20 052 000 Ft, az elnyert támogatás 18 072 000 Ft volt.

A projekt általános célkitűzése az volt, hogy a MOL S 79 *Kataszteri gyűjtemény, Iratok* (= S 79) levéltári állag feltárását, valamint a kataszteri felmérések történetére vonatkozó tényanyagot tisztázza és közzétegye, ennek keretében:

1. feltárja és közlétegye a kataszteri felmérés-re vonatkozó jogszabályokat, országgyűlési dokumentumokat, kormányjelentéseket, statisztikákat, költségvetési adatokat, személyi állományra vonatkozó adatokat, tisztázza a szakkifejezéseket,
2. az S 79 állagot feltárja, nyilvántartásba vegye és jegyzékelje,
3. digitalizálásra előkészítse (és részben digitalizáltassa) a felmérési előrajzokat, dűlő-jegyzékeket, birtokosok jegyzékeit és házszámjegyzékeket,
4. forrásismereti kézikönyvet készítsen.

A projekt a rendelkezésre álló munkaidőnek megfelelően, valamint a mások által elégtelt teljesítmény felesleges megismétlése elkerülésének érdekében a tervezett célkitűzésektől részben eltérően valósult meg, ezek részletei az alábbiakban olvashatók.

Az OTKA-pályázat, valamint az éves beszámolólok megjelentek a *Catastrum* című, a projekthez kapcsolódóan – de nem annak keretében – alapított évnegyedes katasztertörténeti folyóiratban (Reisz, 2014a, 2014c, 2015a).

Résztevők, munkaidő

a) Vezető kutató, szenior kutató

A projekt teljes időtartama alatt a vezető kutató *Reisz T. Csaba*, a senior kutató *Török Enikő* volt, munkaidejük 20%-át fordították a projektre (összességében ez nem volt elegendő minden feladat elvégzésére; ezért részben kutatónapjaikon, részben szabadidejükben végezték a projektmunkát; minden célkitűzés így sem valósulhatott meg, vö. A munka folytatása fejezetért). Munkájuk támogatására a projekt egy laptopot, illetve egy nagy teljesítményű számítógépet és egy nagy monitort biztosított. A vezető kutató végezte a projekt adminisztrációját, a senior kutató pedig irányította a fiatal kutatók napi munkavégzését (2013–2015 között összesen 1,2 FTE).

b) Fiatal kutatók

A pályázat legfontosabb részét, az S 79 feltárását később felveendő 2-3 – 4-6 órában foglalkoztatott – fiatal (frissen végzett) kutatónak kellett elvégeznie. Az álláshely határozott időre (2013. január 1.–2015. június 30.) szóló közalkalmazotti jogviszony volt, a végzettségnek megfelelő besorolási bérrel (a terv szerint H/1 fizetési fokozat, teljes állásra 129 500 Ft, továbbá egészségkockázati pótlék, teljes állásra 20 000 Ft). Célunk ezzel a konstrukcióval az is volt, hogy a BA/MA-diplomás, esetleg doktorandusz hallgatók olyan szakmai munkát végezzenek, amely tudásuk hasznosítása mellett továbbképzésüket is segíti, biztosítja további tanulmányaik lehetőségét, valamint a szakmai tapasztalatszerzést is. A nyilvánosan meghirdetett pályázatra több mint 160 fő jelentkezett, közülük 14 főt személyes interjún is meghallgatunk; a pályázati eljárás 2012. augusztus–december között zajlott, ennek lezárultával *Avar Anton*,

Pályi Zsófia és Schmidt Anikó segédlevéltáros munkakörben történő 4-4 órás (részmunkaidős) alkalmazása mellett döntöttünk.

Az alkalmazás korlátai (határozott idő, alacsony összilletmény, monoton munkavégzés) és a munkaerő-piaci helyzet miatt nem tudtuk és nem is akartuk megakadályozni, hogy a részt vevő fiatal kutatók jobb feltételeket kínáló más munkahelyre távozzanak. Az eredetileg három főből 2013. júliustól csak két fő, de 4 óra helyett 6 órás munkaidővel dolgozott, 2013. december 1-jével egyikük távozott a levéltárból. A kieső munkaerő pótlása a korábban a térképtárban szakmai gyakorlatát végző és a projektet már megismerő Závoczki Adrienn alkalmazásával 2014. január 1-jétől megoldódott. Ezt követően a feladat végéig (2015. június 30.) Schmidt Anikó és Závoczki Adrienn végezte el a feltárást. (Schmidt Anikót az MNL már 2014 közepétől 8 órás napi munkaidővel foglalkoztatta, amelyből az eredetileg tervezett 6 órát továbbra is az OTKA-feladatra fordította és csak a fennmaradó időben végzett más levéltári munkát.) A projektben 2013–2015 között a fiatal kutatók munkavégzése összesen 3,9375 FTE volt.

Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy az OTKA munkahelyteremtő célkitűzéseinek a projekt maradéktalanul megfelelt, kiváló próbaidőként szolgált a tartós foglalkoztatás számára. Avar Antont fél év után (2013. július 1-jétől), Schmidt Anikót és Závoczki Adri-

ennt pedig a projekt lezárultával (2015. július 1-jétől) határozatlan idejű közalkalmazotti jogviszonyban segédlevéltárosként tovább foglalkoztatja az MNL, vagyis a részt vevő fiatal kutatók 75%-ának tartós karrierlehetőséget biztosított a projekt.

c) További résztvevők

A projektben a fiatal kutatók illetményét a H/1 fizetési fokozat alapulvételével terveztük. Tekintettel azonban arra, hogy végül két főt BA-diplomával alkalmaztunk, továbbá 2014 decemberében a kilépő munkatárs illetménye megmaradt, ezért az ezen a költségvetési soron fel nem használt támogatást az OTKA engedélyével más személyi kifizetésre fordítottuk.

2014-ben 112 000 Ft-ot az MNL felvételező munkatársának illetménykiegészítésére fordítottunk, 2015-ben pedig a Kézikönyv munkálataiba – amelyhez külső kutatót nem találtunk – bevontuk a korábbi fiatal kutatókat (Schmidt Anikó, Závoczki Adrienn) két hónapra 61 500 Ft/fő illetménykiegészítéssel.

A külföldi utazásra tervezett és ott fel nem használt (l. alább), valamint a fordításra tervezett támogatási összeget az OTKA engedélyével a személyi kifizetésekre és a járulékokra csoportosítottuk át, és ezt az összeget Tuza Csilla főlevéltárosnak (MNL OL) fizettük ki az 1856. évi és 1865. évi német nyelvű felmérési utasítás magyarra fordításáért.

d) FTE-értékek

	2013. I.	2013. II.	2013	2014	2015	Összesen
Reisz T. Csaba			0,2	0,2	0,2	0,6
Török Enikő			0,2	0,2	0,2	0,6
Avar Anton	0,25		0,25			0,25
Pályi Zsófia	0,25	0,3125	0,5625			0,5625
Schmidt Anikó	0,25	0,375	0,625	0,75	0,375	1,75
Závoczki Adrienn				0,75	0,375	1,125
Összesen			1,8375	1,9	1,15	4,8875

Költségvetés

A projekt költségvetését alapvetően az eredeti tervezésnek megfelelően használtuk fel. A költségvetési tervtől eltérő támogatás-felhasználáshoz az OTKA engedélyét megkértük és megkaptuk.

A személyi költségek és járulékok sorokon a fiatal kutatók tényleges végzettségének megfelelő illetmény fizetése és az egyik kutató kilépése miatt volt maradvány. A külföldi rendezvényeken való részvételt (terv: 200 000 Ft) más forrásokból fedeztük, a dologi költségként

tervezett fordítási költséget (terv: 150 000 Ft) pedig a munkát elvégző MNL-munkatárs számára személyi költségként fizethettük csak ki, ezért ezt a két tételt a személyi költségek és járulékaik rovatra csoportosítottuk át.

A személyi költségek soron előre nem tervezett kiadásként fizettünk 2014-ben az MNL felvételező munkatársának (112 000 Ft), 2014-ben pedig a Kézikönyv összeállításában közreműködő volt fiatal kutatóknak (122 200 Ft), továbbá az 1856. évi és 1865. évi német nyelvű felmérési utasítás fordításáért az MNL főlevéltáros munkatársának (285 000 Ft).

A projekt eredményei

1. Dokumentáció feltárása

A projekt célkitűzéseinek megvalósításánál tekintettel kellett lennünk a rendelkezésre álló munkaidő korlátaira, valamint más intézmények, szervezetek olyan szakmai teljesítményeire, amelyek a projektfeladatokat részben vagy egészben átfedték.

a) Országgyűlési iratok, kormányjelentések, jogszabályok

Az Országgyűlési Könyvtár által – főként az Arcanum Adatbázis Kft.-vel való együttműködés eredményeképpen – megvalósult Digitalizált Törvényhozási Tudástár (dt.ogyk.hu) teljes szövegében online hozzáférhetővé tette a Rendeletek Tárát, az Országgyűlési dokumentumokat (Napló, Irományok), továbbá az állami költségvetéseket (1868–1949). Ezek felhasználásával megkezdjük az országgyűlések kataszteri felmérésekre vonatkozó tevékenységének feldolgozását. A vezető és a senior kutató irányítása mellett Schmidt Anikó ciklusonként haladva foglalja össze a parlamenti vitákat, eddig három részben az 1865–1878 közötti időszakot dolgozta fel (Schmidt, 2015a–c). A munka folyamatos, az eredményeket a Catastrum teszi közzé.

Az Arcanum Adatbázis Kft. a projekt futamideje alatt is jelentős fejlesztéseket végzett, az egyes szolgáltatásaiban a kataszteri térképek és dokumentumok (Hungaricana Könyvtár, www.hungaricana.hu;

A Habsburg Birodalom Történelmi Térképei, www.mapire.eu), illetve a témához kapcsolódó szakirodalom jelentős részének teljes szövegű online közzétételét is elvégezte (Arcanum Digitális Tudománytár, adtplus.arcanum.hu). Az általa közreadott nagy mennyiségű anyagból néhány sorozat a vezető kutató szakmai tanácsaival/közreműködésével valósult meg (Kormánylap, 1850–1859; Állami zárszámadás, 1868–1955; Kormányjelentés és statisztikai évkönyv, 1898–1941).

A magyar nyelven nem vagy csak nehezen elérhető uralkodói rendeleteket (földadó bevezetése) Tuza Csilla fordításában a Catastrumban tettük közzé (Tuza, 2014–2015), a téma legfontosabb törvényeinek jegyzékét (online elérhetőséggel) a Catastrum honlapján adjuk közre. A kataszteri felmérés törvényi szabályozására tett javaslat forrásközlésként jelent meg, és a kataszteri felmérés történetéhez is sok adalékkal szolgált (Reisz, 2015d).

b) Korabeli szaklapok

A kataszteri felmérésekhez két korabeli periodikum kapcsolódik: a *Kataszteri Kalauz* (1875–1877), amelynek digitalizálását, optikai karakterfelismeréssel feldolgozását (OCR-ezés) és betöltésre előkészítését a vezető kutató még 2012-ben elvégezte, a teljes anyag elérhető az Elektronikus Periodika Adatbázis Archivumban (<http://epa.oszk.hu/02200/02292>; ismertetés: Schmidt, 2014a). A kataszteri felmérés működésének, szervezetének, személyzetének és eredményeinek szempontjából ennél jelentősebb a *Kataszteri Közlöny* (1892–1918), amelynek digitalizálását ugyancsak a vezető kutató végezte 2013-ban. A folyóirat az Arcanum Digitális Tudománytárban (közgyűjteményekben, EISZ-konzorciumi tag intézményeknél ingyenesen) kutatható. A vezető kutató digitalizálta a Geodéziai Közlöny és a Térképészeti Közlöny teljes sorozatát is, ezek publikációja remélhetőleg hamarosan hasonló módon megtörténik.

c) Rendeletek

A Pénzügyminisztérium dualizmus kori iratanyagát már a korszakban jelentős mértékben

kiselejtezték, a *K 255 Elnöki iratok* állag kor-szorból fennmaradt 916 csomónyi, a levéltáros elődök által tárgyi alapon átrendezett levéltári anyag – segédkönyvek és megfelelő mutatók híján – szinte csak szálas átnézéssel kutatható. Mintavételes kutatással ebben az anyagban eredményre nem jutottunk, pedig számos olyan szakmai utasítás (korabeli elnevezéssel rendelet) született, amelyek a Rendeletek Tárába nem kerültek be. Éppen ezért fontosak azok a rendeletgyűjtemények, amelyek a kataszteri felmérésre vonatkoznak, és bár nyomtatásban is megjelentek, de ma már csak nehezen elérhetők. Ezeket a gyűjteményeket a vezető kutató digitalizálta és OCR-ezte, a kötetek a Catastrum honlapján elérhetők.

Az első gyűjteményt Szikszay Elek állította össze (*Rendeletek tára a részletes felmérés végrehajtására, 1872–1888 február végéig*. Pozsony, 1888), ezt követően Gánóczy Sándor és Török Ferenc készítették el az újabb rendeletgyűjteményt (*Az „Országos Kataszteri Felmérés” ügykörére vonatkozó rendeletek gyűjteménye 1870. évtől 1897. év végéig*. Budapest, 1898). Gánóczy Sándor 1902-re, 1903-ra és 1905-re is hasonló összeállítást készített és azt a Kataszteri Közlöny kiadásában megjelentette (Ebből az adtplus.arcanum.hu-n elérhető: *Az országos kataszteri felmérés ügykörére vonatkozó rendeletek gyűjteménye 1903. évről*. Bp., 1904, *Az országos kataszteri felmérés ügykörére vonatkozó rendeletek gyűjteménye 1905. évről*. Bp., 1905).

A Pénzügyminisztérium kataszteri ügyeit intéző ügyosztály iratanyagának egy töredéke a jogutód intézmény iratanyagában fennmaradt. Az S 92 *Az Országos Földmérési Intézet vegyes iratai (1855–1944)* (= S 92) fondban a No. 25/4. Országos kataszteri felmérés – alkalmazottak (Régi szolgálati és minősítési táblázatok, I, J, K nevűek) című kötetben fennmaradt egy olyan rendeletjegyzék, amely az 1884–1915 között kiadott, a kataszteri felmérésre vonatkozó pénzügyminiszteri rendeleteket sorolja fel kronológiai és ábécérendben (a rendeletet megjelentető Pénzügyi Közlöny adatával). Ennek digitalizált változatát ugyan csak a Catastrum honlapján tettük közzé.

Ugyanebben a fondban a kataszteri szervezetre vonatkozó, 1867–1914 közötti rendeletek

gyűjteményes kötetei is megtalálhatók (No. 23/1–5.), sajnos azonban az 1871–1907 közötti időszak kötetei nem kerültek be a levéltárba. Az 1867–1870 közötti időszakra vonatkozó két kötet a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon teljes terjedelmében elérhető (régijelzet alatt, S 92. 36–37. kötet). A köteteket a vezető kutató digitalizálta.

d) Felmérési utasítások

A korábbi katasztertörténeti kutatásokban a szakirodalmi hivatkozásokból ismert volt ugyan a projektben részt vevő kutatók előtt, hogy a kataszteri felmérés elvégzésére részletes utasításokat adtak ki, azonban a közgyűjteményekben (könyvtárak, levéltárak) ezekből egyetlen példányt sem leltünk fel.

A szabályozás ismeretlensége miatt terveztük azt a projektben, hogy a fennmaradt kataszteri iratdokumentációból kíséreljük meg majd feltárni az iratok jellegét, forrásértékét és helyét a kataszteri felmérési folyamatokban. Jelen projekt során a Földmérési és Távérzékelési Intézet (FÖMI) munkatársaival az OTKA-munkacsoport igen jó kapcsolatot alakított ki, és ennek keretében betekintést nyerhettünk az intézmény házi könyvtárába is. A gyűjteményben számos alapművet, közöttük az 1856., 1865. és 1869. évi felmérési utasítást is megtaláltuk, amelyeket digitalizáltunk, OCR-eztünk (ez a fraktúr betűvel készült német nyelvű kiadványok esetén szinte unikálisnak tekinthető), és a köteteket online formában hozzáférhetővé tettük.

A téma kutatása során vált világossá, hogy a nyomtatásban – így elvileg sok példányban – készült utasítások miatt csak igen kevés példányban lelhetők fel. Az 1904. évi új felmérési utasítást bevezető 1583/1904. (XII. 17.) PM-körrendelet szabályozta, hogy a szolgálatból kilépőktől vagy az áthelyezettektől az utasításokat vissza kell venni, továbbá hogy a korábbi, a rendelettel hatályon kívül helyezett 1869. évi felmérési utasítást három példány kivételével le kell selejtezni (Reisz, 2015a). Minden bizonnyal valamennyi újonnan kiadott utasítás esetében ez volt az eljárás, vagyis a hatályon kívül helyezett régi utasítást – fizikailag is – ki kellett vonni a forgalomból. Az 1865. évi

felmérési utasítást a cs.kir. Pénzügyminisztérium 1865. március 14-én kelt körrendeletében küldte meg a Soproni, Pozsonyi és Kassai Helytartósági Osztályokhoz, egyúttal hatályon kívül helyezte az 1856. évi utasítást, és az annak idején az osztályoknak megküldött példányok Kataszteri Főigazgatóságnak visszajuttatását rendelte el. Sopronban és Pozsonyban nem találták meg a régi utasításokat, a visszaküldött pozsonyi példány viszont ma is a helytartótanácsi ügyiratban van (MNL OL, D 224 Magyar Királyi Helytartótanács, 24410/1865. ügyirat). Ugyancsak megtalálható az 1856. évi felmérési utasítás egyik használatlan tiszta példánya a Pénzügyminisztérium iratanyagában (Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Neue Hofkammer und Finanzministerium, Katasterabteilung – Akten, Generaldirektion des Grundsteuerkatasters /1850–1871/. 1872/1856. és 1893/1856. sz. ügyirat /378. doboz/).

e) Kataszteri személyzetre vonatkozó anyagok

A kataszteri szervezetben közreműködők karriertörténetének egyik alapvető forrása a *Magyarország tiszti cím- és névtára* (1873–1944), amelynek valamennyi kötete megtalálható az Arcanum Digitális Tudománytárban. Tekintettel arra, hogy ez nem szabadon hozzáférhető, a kataszteri szervezetre vonatkozó részeket a Catastrum honlapján közzétettük. A címtárak évenkénti feldolgozása Excel-táblában is folyik, jelenleg 1910-ig készült el az adatrögzítés (11 524 sor), az egyesített táblázat a Catastrum honlapján elérhető. Az adat-rögzítést Török Enikő irányításával a térképtár egykori munkatársa, Torma Lászlóné végzi önkéntes munkaként, nélküle ez a feldolgozás nem valósult volna meg.

A kataszteri személyzet tagjairól vezetett törzslapok két sorozatban maradtak fenn az S 92 fondban: No. 24. Országos kataszteri felmérés – alkalmazottak törzslapjai (Országos kataszteri felmérés. Szolgálatból 1911-ig bezárólag kivált tisztviselők és díjnokok törzslapjai, I–K), ennek teljes körű feldolgozása Excel-táblában, valamint részletes elemzése is elkészült (Reisz, 2013). Ez a kötet a Hungaricana Közgűjteményi Portálon teljes terjedelmében

elérhető és kutatható (a régi jelzetén: S 92. 34. kötet). A No. 25/1–9. Országos kataszteri felmérés – alkalmazottak törzslapjai (Régi szolgálati és minősítési táblázatok, A–Zs) 9 kötetben az 1884–1930 között, a No. 26/1–2. az 1936-ig alkalmazottak törzslapjait tartalmazza, az adatokat (név, születési hely és idő, szolgálatba lépés ideje, vallás, törzslap mellékletei) különálló Excel-táblázat tartalmazza, összesen 759 személy adataival.

Az S 92 fondban őrzött kataszteri rendeletek kötetéből (No. 23/1–2.) az 1868. és 1869. évi személyzeti beosztás adatait önálló Excel-táblában rögzítettük.

A kataszteri felmérés személyzetének karriertörténetéhez kapcsolódó levéltári iratok és adattárak táblázatos feldolgozása lehetővé teszi, hogy a szervezet egyes tagjainak szakmai életútját viszonylag részletesen rekonstruálhassuk. Az adatok kiegészíthetők a Kataszteri Közlöny, a Pénzügyi Közlöny vagy éppen a Budapesti Hírlap személyi híreinek adataival, valamennyi elérhető az Arcanum Digitális Tudománytárban. A projekt folyamán a résztvevők már több kataszteri mérnök életútját foglalták össze a fenti források alapján (Reisz, 2013; Reisz, 2015c; Závoczki, 2014a–b, 2015a–c).

A kutatók munkáját a projekt keretében megkezdett, 2015 decemberétől a levéltári nyilvántartó rendszerben is elérhető személy-név-névtér segíti (l. alább).

e) További irodalom

A projektben további korabeli, ma már nehezen elérhető kiadványokat is digitalizáltunk és OCR-ezve hozzáférhetővé tettünk, így a Pénzügyminisztérium öt- és tízéves működéséről (1867–1871, 1895–1905) szóló összegzéseket, kataszteri német–magyar szótárat stb. A témában megjelent szakirodalmi tételeket Bibliográfia cím alatt folyamatosan gyűjtöttük és közzétettük (így pl. a projekt idején a nem a Catastrumban megjelent cikkeket, Puzsár, 2015; Török, 2013, 2014d, 2015d), ezen belül külön felsoroltuk az OTKA-projekthez kapcsolódóan digitalizált műveket.

2. Az S 79 feldolgozása

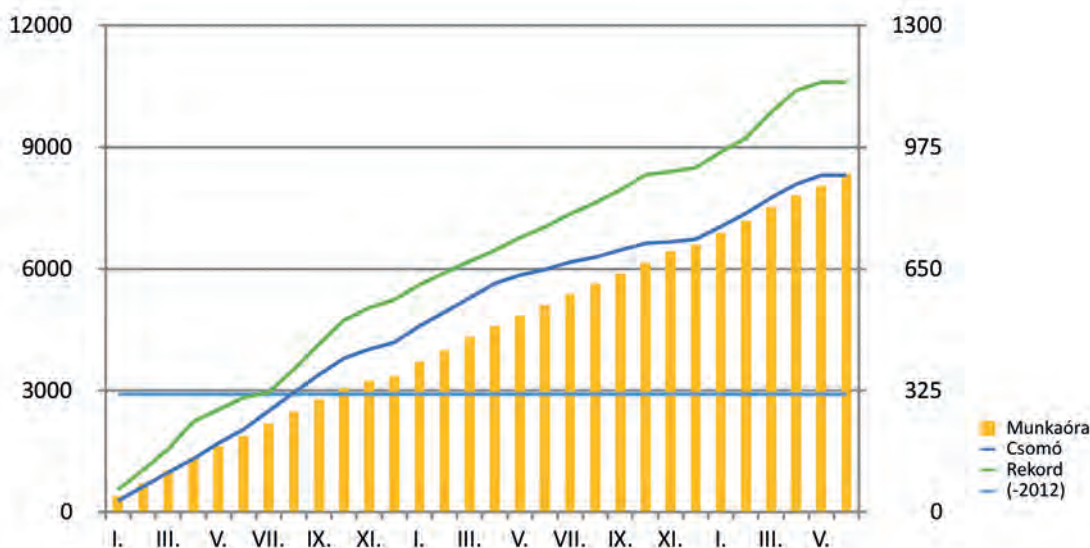
A projekt egyik központi eleme volt az S 79

Kataszteri gyűjtemény, Iratok (= S 79) darabszintű feldolgozása, digitalizálásra előkészítése (jelzetelés, oldalszámolás). Ez a munkafázis mennyiségében, időtartamában és költségeiben is kiemelkedett a többi feladat közül, ugyanakkor erős monotonitástűrést igénylő feladat volt. A feloldozó munka keretében a korábban csomókban, állítva tárolt iratanyag átdobozolása is megtörtént, ezzel egyúttal a levéltári állományvédelmi elvárásoknak is maradéktalanul eleget tettünk.

Az iratanyag feldolgozását a korábbi években a térképtár vezetőjének (Török Enikő) irányításával a kezelők elkezdték, 2012-ig összesen 315 csomó készült el. A munka haladási üteme alapján a teljes feldolgozáshoz kb. 10-15 év kellett volna, ennek felgyorsítása – és az iratanyag kutatásban hasznosíthatósága – érdekében terveztük ennek az állagnak a projekt keretében történő feltárását. 2013. január 1.–2015. június 30. között Török Enikő irányításával a fiatal kutatók (Avar Anton, Pályi Zsófia, Schmidt Anikó és Závoczki Adrienn) összesen 8347 munkaóraban (1043 munkanap, vagyis összesen közel 4,5 FTE) 900 csomót dolgoztak fel, összesen 10 604 rekordleírást készítettek el (ennyi önálló dokumentumot írtak le), vagyis csomónként 11,78 rekordot, egy csomó feldolgozása 8-9 órát vett igénybe. Az alábbi grafikon a teljesítmény dinamikáját mutatja (a függőleges bal tengelyen a munkaóra és a rekordszám, a jobb tengelyen a csomószám értékei szerepelnek).

Az OTKA-projektben elvégzett feldolgozás után az S 79 állag főbb adatai:

- a dokumentumok száma 13 603, amelyből 10 604 leírása (78%) a projekt során készült el,
- a felmérési előrajzok száma 847, ebből 516-ot a projekt keretében (No. 1–623., 1761–1782., 1791–1798.) külső vállalkozó, 260-at az MNL tervmunkában, a projekthez kapcsolódva készített el, vagyis a felmérési előrajzok közel 92%-a elkészült, 81 (ebből 11 állapota miatt csak restaurálás utáni) digitalizálása maradt hátra. A dokumentumtípus összes szelvény száma közel 53 000 szelvény (a pályázatban ezt 56 000 szelvényre becsültük). A projekt keretében 26 100 szelvényt számoltunk le.
- A különféle irattípusok leszámolása megtörtént, 1 361 500 oldal az iratok össz-terjedelme, ebből 2013–2015 között közel 1 000 000 oldal számolását végeztük el (999 712).
- A kataszteri térképanyag adatainak (parcellaszám) azonosításában az ún. kataszteri telekkönyv (rég elnevezéssel: birtokrészleti jegyzőkönyv) lehet a kutatók segítségére, 2188 található az állagban, ezekből csak öt érhető el teljes terjedelmében a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon (Gadány, Jád, Lajoskomárom, Pusztafajzat, Tiszahalász). Az irattípus összoldalszáma: 722 156.
- A külső vállalkozó 70 925 felvételt, az MNL 52 428 felvételt készített, az állagról a projekt idején készített felvételek száma: 123 353.

Az adatok rögzítését kezdetben a Folio Views programban végeztük, mert a korábbi térkép-digitalizálási és adatbázis-építési munkáink során is ebben dolgoztunk. Ennek segítségével az adatok és a digitális állomány összekapcsolása és online publikációja könnyen történt. 2014. július 1-jétől – az MNL OL-ban folyó új levéltári nyilvántartás bevezetéséhez kapcsolódóan – az adatbázis vezetését befejeztük, az addig elkészített adatokat áttöltötték a ScopeArchiv nyilvántartásba (<https://lnyr.eleveltar.hu/MNLQuery>), és azt követően a rekordokat csak ebben a nyilvántartásban készítjük el. A 2014. június 30-ig előállított adatokat és az addig elkészített digitális képállományt a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon (<http://maps.hungaricana.hu/hu/>) tettük közzé, ahol mind az adatok, mind a képállomány zökkenőmentesen elérhető. A ScopeArchiv jelenleg nem biztosítja a digitális képek megjelenítésének lehetőségét, és az adatátvitelkor az adat-kép linkek is elvesztek, így most a legfrissebb, teljes körű adatállomány nem exportálható olyan módon, hogy az adat-kép kapcsolatok helyreállíthatók legyenek.

A szenior kutató az S 79 állagon kívül további, kataszteri iratokat őrző irategyüttesek leírását is elvégezte, így az R 307 *Községi iratok* fondjában 91 leírási egység (kb. 0,5 ifm), az S 92-ben 27 leírási egység (kb. 2 ifm) feltárását.

A 2014-ben a levéltárban bevezetett új nyilvántartási rendszer (Scope) lehetővé teszi névtér – ezen belül személynév-névtér – építését, amely az információk magas fokú kereshetőségét szolgálja. A névtér célja, hogy egy szerző/létrehozó (jelen esetben egy mérnök) által készített dokumentumok könnyen visszakereshetők legyenek, így szükséges a besorolási (egységesített / kitüntetett) névalak megállapítása, a névváltozatok felvétele és utalók készítése, az azonos nevű személyek megkülönböztetése a születés és halálozás évének, illetve a foglalkozásnak a megadásával. Az MNL OL-ban ennek a projektnek a keretében kezdődött meg a névtér építése (személynév, hely) az új nyilvántartó rendszerben, eddig 1265 személynévrekordot hoztunk létre, amely 2015 decemberétől a nyilvántartó rendszer online felületén is megkönnyíti a kutatók kereséseit.

3. Digitalizálás

A projekt tervezése során csak becsülni tudtuk, hogy mennyi úgynevezett felvételi előrajz van az iratanyagban (kb. 56 000 szelvény), ennek külső vállalkozó általi digitalizálását terveztük. A felvételi előrajzok jelentősége, hogy abban az esetben, ha a kataszteri térképek ma már nincsenek meg, akkor a felvételi előrajzokból pótolhatók az információk. Az igényelt támogatási összeget – amely egyébként a korábbi együttműködésre tekintettel mélyen a piaci ár alatt volt – éppen ezen a rovaton csökkentették, ezért végül 39 000 térképszelvény külső vállalkozó által elvégzendő digitalizálására vállalkoztunk. Digitalizálták az S 79 No. 1–623., No. 1761–1782., No. 1791–1798. felvételi előrajzait, összesen 38 906 szelvényt (a tervezett JPG-k helyett zömében TIFF állományt, összesen 70 925 felvétel készült el. Az adat nélküli oldalakról nem készült felvétel).

Az OTKA-csoport ehhez a digitalizálásra előkészítést (dokumentumok elkülönítése, jelzetelése, leszámozása), a kiemelés és a digitalizálást követő helyretételt (reponálást) végezte el. A digitalizálási munkákat az Arcanum Adatbázis Kft. végezte 2013. október–2015. február között.

Ezenkívül az MNL felvételező munkatársa további kataszteri iratokat (lakóházak jegyzéke, házsorszámjegyzék, birtokosok névjegyzéke, helynévjegyzék), valamint felvételi előrajzokat digitalizált, 2603 dokumentumról (ebből 260 felvételi előrajz) összesen 52 428 felvételt készített. A képek jó része a Hungaricana Közgyűjteményi Portálra is felkerült.

A projekt keretében – az alap kutatási jellegre és a további kutatások támogatása érdekében – további levéltári és könyvészeti dokumentumokat is digitalizáltunk (a digitalizálást elsősorban a vezető kutató végezte).

4. Kézikönyv

A projekt tervezése során és annak kezdetén még nem állt rendelkezésünkre információ arról, hogy a kataszteri felmérések során milyen dokumentumtípusok készültek, és azok egymáshoz való viszonya (előzmény, másolat, kivonat stb.) pontosan micsoda. Ezért a

projektben ennek feltárását is célul tűztük ki, ehhez külső kutató bevonását terveztük (de munkája bérezésére a pályázatban forrás nem volt), és egy forrástani kataszteri kézikönyv összeállítását tűztük ki célul.

A kataszteri felmérési utasítások előkerülése után ez a feladat jelentős mértékben át kellett hogy alakuljon, mert az utasítások pontosan meghatározták, hogy az ún. kataszteri operátum milyen dokumentumokat tartalmazott, illetve hogy az egyes dokumentumok mikor, ki által, milyen adattartalommal kellett hogy készüljenek, és ehhez mintát is közreadtak.

A Kataszteri kézikönyvnek ezért csak a kataszteri operátumnak az MNL OL-ban megtalálható iratanyagaira vonatkozó lapjait készítettük el. Az egyes ismertető lapok az általunk meghatározott táblázatos formában rögzítik az irattípusok jellemzőit. Bízunk benne, hogy a kataszteri iratdokumentáció országos feltárása további ismertető lapok elkészítését teszik majd lehetővé. A Kézikönyv lapjait a Catastrum honlapján tesszük közzé, a digitális forma a későbbi információbővítés könnyű lehetőségét is biztosítja.

5. Catastrum

A tudományos projektekhez általában kapcsolódó publikációs kényszer, valamint a rendelkezésre álló megjelenési formák mennyiségi és időbeli korlátai miatt már a projekt kezdetétől kerestük a tudományos eredmények gyors közzétételének lehetőségét.

Ennek eredményeképpen kezdeményezésünkre az MNL 2013-ban önálló periodikumot alapított, az évente 4 alkalommal megjelenő *Catastrum. Évnegyedes katasztertörténeti folyóiratot*. A Catastrum 2014-től jelenik meg, elindításához a Vidékfejlesztési Minisztérium adott 600 000 Ft egyszeri támogatást (1–2. szám), illetve a lap hirdetési bevételeiből és az MNL más forrásaiból csökkentett példányszámban jelentettük meg a 3–4. számot. 2015-től a Catastrum kiadását az MNL-től átvette a Földművelésügyi Minisztérium, így a továbbiakban a Herman Ottó Intézet adja azt ki. A kiadóváltás a kiadvány terjedelmi és nyomdai minőségi javulását eredményezte, a korábban

40 oldalon, színes borítóval, de fekete-fehér belívrrel készült folyóirat legfeljebb 64 oldalon, teljesen színes nyomtatással jelenik meg. A folyóirat az elmúlt két esztendő során a katasztertörténeti kutatások egyik referencialapja lett (Baranyi, 2014, Juhász, 2015).

A Catastrumban a jelen OTKA-projekt időhatárain (1867–1918) túl a 16–18. századi kataszteri témákból (Simon, 2014–2015, Szántay, 2014), valamint a 20. századi témában is jelent meg tanulmány (Takács–Braunmüller, 2015).

Fontos feladatunknak tekintjük a más gyűjteményekben található kataszteri irat- és térképanyag bemutatását, elsősorban a külföldi – szlovákiai, ukrainai, szerbiai és horvátországi – őrzőhelyeket ismertettünk 2015-ben (Belák, 2015; Djurdjev, 2015; Haraszti, 2015; Jurić, 2015; Reisz, 2015e). A gyűjtemények ismertetésének megkönnyítésére szempontrendszer is kidolgoztunk (Reisz–Török, 2015a–b).

A folyóirat hasábjain a kataszteri felmérés történetéről (Pályi, 2014a; Török, 2015a), a kataszteri irattípusokról (Czeglédi, 2015; Pályi, 2014b; Reisz, 2014b; Schmidt, 2014b; Török, 2014a–c, Török, 2015b), a téma egyes forrásairól (Schmidt, 2014a, Schmidt, 2014c), továbbá a kataszteri szervezetben dolgozó személyekről jelentek meg tanulmányok (Reisz, 2015c; Schmidt, 2015d; Závoczki, 2014a–b, 2015a–c), valamint olyan dolgozatokat is közreadtunk, amelyekben a kataszteri térképek a történeti-néprajzi kutatások számára szolgáltak hiánypótló forrásul (Bartos-Elekes, 2015; Filep, 2014a–b, Filep, 2015).

A folyóiratnak saját honlapja is van (www.catastrum.hu), amelyet a vezető kutató készített és tart karban. Az oldalon az egyes cikkekhez kiegészítő digitális tartalom, valamint a kataszteri felmérésekre vonatkozó további információk találhatóak strukturált formában. A projekt és a folyóirat jelen van a közösségi médiában is (www.facebook.com/catastrum), ennek működtetését Schmidt Anikó végzi.

6. Előadások, külföldi konferenciákon, kutatásban részvétel

A projektről a vezető és a szenior kutató három hazai előadást tartott:

a) 2014. április 16. Magyar Térképbarátok Tár-

sulata áprilisi összejevele

Török Enikő és Reisz T. Csaba előadást tartottak a *Catastrum. Évnegyedes katasztertörténeti folyóirat* megjelenése alkalmából az OTKA-projektről és a folyóirat célkitűzéseiről.

b) 2014. december 17. MNL

A Magyar Nemzeti Levéltár 2014. évi digitalizálási tevékenysége konferencián Török Enikő előadást tartott *A kataszteri térképek és iratok feltárása, online hozzáféréseinek biztosítása* címmel.

c) 2015. január 29. Magyar Néprajzi Társaság Anyagi Kultúra Szakosztálya

Szakosztályi ülés a kataszteri térképek forrásértékéről, a jelenleg folyó OTKA-projektről (Néprajzi Múzeum, 105. terem. 1055, Budapest, Kossuth tér 12.). Reisz T. Csaba és Török Enikő másfél órás közös előadást tartott *A kataszteri felmérések dokumentációja mint a történeti-néprajzi kutatások forrásbázisa* címmel.

A pályázatban külön támogatási soron terveztük a külföldi konferenciákon részvétel költségeit. Olyan rendezvényeken kívántunk jelen lenni, ahol a kataszteri térképek feldolgozásáról további információkat szerezhethetünk, illetve ahol a kutatási eredményeinkről beszámolhatunk.

Összesen három konferencián vettünk részt (előadással), de ezek költségeit az MNL más forrásaiból fedeztük, ezért ezt a támogatást OTKA-engedéllyel a személyi költségek és járulékaik rovatra csoportosítottuk át és az 1856. és 1865. évi felmérési utasítás magyarra fordításának személyi költségeire (és járulékaikra) fordítottuk.

a) Pisa (Olaszország), 2013. november 6–7.

Török Enikő a pisai Scuola Normale Superiore által szervezett *Cartography and cadastral maps. Visions from the past for a vision of our future* nemzetközi konferencián előadást tartott *Step by Step: Digitisation Projects of Cadastral Documents in the Central Archive of National Archives of Hungary*, Budapest címmel, előadása megjelent 2015-ben (Török, 2015c).

b) Opatija (Horvátország), 2015. március 12–13.

Reisz T. Csaba a Horvát Állami Levéltár által szervezett horvátországi Ikarus-napon (*Dani ICARUS-a u Hrvatskoj: Arhivi i suradnja u digitalno doba/Croatia ICARUS days: Archives and Cooperation in The Digital Age*) előadást tartott a kataszteri térképek feltárására vonatkozó projektről (National Archives of Hungary – Cadastral Map Project / Projekt katastarskih mapa Mađarskog državnog arhiva).

c) Prága (Csehország), 2015. április 27–29.

Török Enikő a Cseh Nemzeti Levéltár által szervezett *Archival Cooperation and Community Building in the Digital Age* nemzetközi konferencián előadást tartott *Exploration and dissemination of cadastral maps and records* címmel.

2015. június 23-án az OTKA-munkacsoport tagjai a FÖMI és szlovákiai partnerintézménye munkatársainak szervezési támogatásával tanulmányi kirándulást tettek a pozsonyi Központi Geodéziai és Térképészeti Levéltárban, ahol a szlovákiai területre vonatkozó kataszteri irat- és térképanyag tárolási körülményeit, feldolgozottságát és kutathatóságát ismerhették meg. A kirándulásról úti beszámoló készült (Reisz, 2015e), majd a levéltár vezetője szakmai ismertetést is készített a *Catastrum* számára (Belák, 2015).

2015-ben a jelen OTKA-pályázat folytatása érdekében újabb OTKA-pályázatot nyújtottunk be 2016–2019-re, amelyben az MNL OL még hátralévő munkálatainak folytatása mellett a vidéki levéltárak kataszteri anyaga, valamint a külföldi levéltári anyag (Bécs) feltárását kezdtük volna meg. A pályázatunk nem nyert, így a munkát az OTKA keretében nem tudjuk folytatni. A pályázati tervhez kapcsolódóan Török Enikő Klebelsberg Kunó-ösztöndíjat pályázott és nyert 2 hónapra Bécsbe (2015. november–december), ahol az 1850–1867 közötti kataszteri iratanyag szisztematikus feltárását kezdte meg.

7. Publikációk, záró tanulmány

A projekt keretében született dolgozatok – kettő kivételével – a *Catastrum*ban jelentek meg, a kiadvány a téma referenciaperiodikája lehet. Az OTKA-támogatást (a projektterv, a

projektbeszámolók és a tanulmányi kirándulás úti beszámolója kivételével) a cikkeknel vagy a folyóiratban feltüntettük. A cikkek szerepelnek a Magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshető adatbázisában (www.matarka.hu), valamint a Catastrum honlapján is elérhetőek.

A projektben azt terveztük, hogy a feltáró munka végével záró tanulmányban foglaljuk össze a kutatási eredményeket. A kutatás során azonban egyértelművé vált, hogy továbbra sem áll elegendő forrás és résztanulmány a rendelkezésre ahhoz, hogy a téma szintézisét elkészítsük. Ennek a munkának a pótlását jelentő viszont a Catastrum folyóirat beindítása. 2014–2015-ben két év alatt nyolc számban 17 szerző 58 dolgozatát jelentettük meg összesen 384 oldalon (+ 32 oldal színes borítón). Bízunk abban, hogy a továbbiakban ez a tudományos munka továbbra is töretlenül folyik majd, a hazai gyűjtemények kataszteri iratanyagát a levéltáros kollégák készítik, a szervezettörténeti és jogi témájú dolgozatok száma növekszik, és 3-5 év kutatómunka és folyamatos publikálás után mód nyílna a katasztertörténeti szintézis elkészítésére.

A munka folytatása

Az OTKA K 105 886 projektben vállalt feladatokat összességében teljesítettnek ítéljük. Elkészült az S 79 állag teljes körű (darabszintű) feldolgozása és digitalizálásra előkészítése, és a támogatás mértékén is túl a felmérési előrajzok digitalizálása is megtörtént. A kataszteri szervezetre vonatkozó személyi adatsorok Excel-ben közzététele és jelentős mennyiségű könyvészeti és levéltári anyag digitalizálása és online közzé-

tétele megvalósult. A tudományos feldolgozás a Catastrum hasábjain megkezdődött és már két év alatt is jelentős sikereket ért el.

A kataszteri térképek és iratok feldolgozását az alábbi feladatokkal szükséges folytatni:

- a nyilvántartó rendszer névterének építése, a kataszteri gyűjtemény (S 76, S 78, S 79) összes leírási egységéhez névtéradat (személyek, helyek) kapcsolása,
- felmérési előrajzok (81, kb. 5000 szelvény) digitalizálása,
- hely- és személynevet tartalmazó jegyzékek digitalizálása (hely- és családtörténeti kutatásokat segíti),
- kataszteri telekkönyvek digitalizálása (valamennyi tudományterületet, de különösen a társadalom- és gazdaságtörténeti, szociológiai stb. kutatásokat segíti),
- digitalizált állomány tértől-időtől függetlenül hozzáférhetővé tétele,
- prozopográfiai kutatások forrásainak feltárása és közzététele, e kutatások elvégzése, eredmények közzététele; ehhez is kapcsolódóan személynév-névtér fejlesztése, teljessé tétele
- más gyűjtemények (megyei levéltárak, könyvtárak, egyéb) kataszteri térkép- és iratanyagának hasonló jellegű feldolgozása, adatok – és dokumentumok – hozzáférhetővé tétele,
- katasztertörténeti részletkutatások végzése, eredmények megjelentetése (Catastrum kiadásának tartós biztosítása),
- a projekt folytatása, így különösen az iratanyag digitalizálása pénzügyi fedezetének előteremtése.

Rövidítésjegyzék

Baranyi, 2014

Baranyi Noémi: A 19. századi kataszteri felmérések Magyarországon. Egy kataszteri dokumentumtípus: Tóalmás 1854. évi kataszteri térképvázlata. .studiolo. A Kubinyi András történész műhely folyóirata, 1. (2014) 2:53–73.

Bartos-Elekes, 2015

Bartos-Elekes Zsombor: Kolozsvár régi kataszteri térképei és georeferált közzététele. *Catastrum*, 2. (2015) 3:3–17.

Belák, 2015

Belák Adrián: Szlovákia kataszteri térképei és iratanyaga a Geodézia és Kartográfia Központi levéltárban). *Catastrum*, 2. (2015) 3:18–27.

- Czeglédi, 2015 Czeglédi Noémi: Gödöllő kataszteri birtokvázlata a Gödöllői Városi Múzeum Térképtárában. *Catastrum*, 2. (2015) 1:34–42.
- Djurdjev, 2015 Petar Djurdjev: Kataszteri térképek Újvidéken. *Catastrum*, 2. (2015) 3:28–34.
- Filep, 2014a Filep Antal: Osztott beltelkű települések Moson megyében. *Catastrum*, 1. (2014) 4:5–21.
- Filep, 2014b Filep Antal: Sajátos alaprajzú lakóházak a Kisalföldön. Példa a kataszteri térképek néprajzi, építészet- és társadalomtörténeti forrásértékére. *Catastrum*, 1. (2014) 2:2–13.
- Filep, 2015 Filep Antal: Negyed, a mátyusföldi osztott beltelkű település ábrázolása a kataszteri felmérés térképein. *Catastrum*, 2. (2015) 4:3–11.
- Haraszti, 2015 Haraszti Viktor: Kárpátalja kataszteri térképeinek digitalizálása és közzététele. *Catastrum*, 2. (2015) 2:50–60.
- Juhász, 2015 Juhász István: A szabadságharc bukásának adókövetkezményei. 2. (<http://ado.hu/rovatok/ado/a-szabadsagharcbukasanak-adokovetkezmenyei-2resz>)
- Jurić, 2015 Mirjana Jurić: The Cadastre of Francis I. Preservation of cadastral records in the Croatian State Archives. *Catastrum*, 2. (2015) 3:35–45.
- Pályi, 2014a Pályi Zsófia Kata: A Magyar Királyi Telekzeti Könyomda Budán. *Catastrum*, 1. (2014) 1:2–19.
- Pályi, 2014b Pályi Zsófia Kata: A kataszteri térképek 1869. évi jelkulcsa. *Catastrum*, 1. (2014) 3:19–23.
- Puzsár, 2015 Puzsár Imre: „Ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj, s nem tudja, hol” – volt itt a ferihegyi határ. Ferihegy elhelyezkedése a korabeli térképek tükrében. *Rákosmenti Múzeumi Estek*, 10. (2015) 4:7–11.
- Reisz, 2013 Reisz T Csaba: Külföldi mérnökök a magyarországi kataszteri felméréseknél. *Archivarium historicorumque magistra: Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára*. Szerk.: Kádár Zsófia–Lakatos Bálint–Zarnóczki Áron. Bp., 2013. 189–215.
- Reisz, 2014a OTKA-pályázat: Kataszteri térképek. *Catastrum*, 1. (2014) 1:30–40.
- Reisz, 2014b Reisz T. Csaba: Lajoskomárom kataszteri iratai (1857–1859). *Catastrum*, 1. (2014) 2:22–31.
- Reisz, 2014c OTKA-pályázatok: A kataszteri felmérés térképeinek és iratainak forrásfeltárása (K 105 886). Szakmai beszámoló az első évről (2013). *Catastrum*, 1. (2014) 2:38–40.
- Reisz, 2015a Reisz T. Csaba: A kataszteri felmérési utasítások. *Catastrum*, 2. (2015) 1:3–10.
- Reisz, 2015b OTKA-pályázatok: A kataszteri felmérés térképeinek és iratainak forrásfeltárása. *Catastrum*, 2. (2015) 1:43–45.
- Reisz, 2015c Reisz T. Csaba: Gánóczy Sándor (1861–1938) emlékezete. *Catastrum*, 2. (2015) 2:38–49.
- Reisz, 2015d Reisz T. Csaba: Javaslat a kataszteri felmérési törvényre. *Catastrum*, 2. (2015) 4:18–30.
- Reisz, 2015e Reisz T. Csaba: Látogatás a pozsonyi Központi geodéziai és térképészeti levéltárban. *Catastrum*, 2. (2015) 2:61–64.
- Reisz–Török, 2015a Reisz T. Csaba–Török Enikő: Szempontok a kataszteri gyűjtemények ismertetéséhez. *Catastrum*, 2. (2015) 3:60.
- Reisz–Török, 2015b Reisz T. Csaba–Török Enikő: Szempontok a kataszteri gyűjtemények ismertetéséhez. *Catastrum*, 2. (2015) 4:44.
- Schmidt, 2014a Schmidt Anikó: A Kataszteri Kalauz. Gondolatok az első magyar földmérési folyóiratról. *Catastrum*, 1. (2014) 1:20–25.
- Schmidt, 2014b Schmidt Anikó: A panasztétel joga: a felszólalási jegyzékek. *Catastrum*, 1. (2014) 4:29–35.
- Schmidt, 2014c Schmidt Anikó: Adatbázisok a kataszteri kutatásokhoz. Budapesti cím- és lakásjegyzék. *Catastrum*, 1. (2014) 3:24–30.
- Schmidt, 2015a Schmidt Anikó: A kataszteri felmérés az országgyűlés előtt (1865–1868). *Catastrum*, 2. (2015) 1:19–24.
- Schmidt, 2015b Schmidt Anikó: A kataszteri felmérés az országgyűlés előtt: az első törvényjavaslatok (1869–1872). *Catastrum*, 2. (2015) 2:9–21.

- Schmidt, 2015c Schmidt Anikó: A kataszteri felmérés az országgyűlés előtt. Élenkülő tárgyalások, erősödő földbirtokos lobbí (1872–1878). *Catastrum*, 2. (2015) 3:46–59.
- Schmidt, 2015d Schmidt Anikó: A mérnök mint elbeszélő. Sci-fi és adomagyűjtemény a kataszteri mérnökök tollából. *Catastrum*, 2. (2015) 4:31–38.
- Simon, 2014 OTKA-pályázatok: A magyarországi hódoltság és hódoltsági peremvidék kataszteri iratainak (tapu defter) feldolgozása (K 108 919). *Catastrum*, 1. (2014) 3:31–44.
- Simon, 2015 OTKA-pályázatok: A magyarországi hódoltság és hódoltsági peremvidék kataszteri iratainak (tapu defter) feldolgozása (OTKA K 108 919). *Catastrum*, 2. (2015) 1:46–48.)
- Szántay, 2014 Szántay Antal: Magyarország felmérése és leírása II. József korában. *Catastrum*, 1. (2014) 3:2–18.
- Takács–Braunmüller, 2015 Takács Krisztián–Braunmüller Péter: Fentrol.hu – a digitális légifelvétel archívum. *Catastrum*, 2. (2015) 4:12–17.
- Török, 2013 Török Enikő: Néhány kataszteri irattípus. *Archivarium historicorumque magistra: Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára*. Szerk.: Kádár Zsófia–Lakatos Bálint–Zarnóczy Áron. Bp., 2013. 207–223.
- Török, 2014a Török Enikő: Krokik, avagy kataszteri térképvázlatok. *Catastrum*, 1. (2014) 1:26–29
- Török, 2014b Török Enikő: Felvételi előrajz, kataszteri térkép és birtokvázlat. *Catastrum*, 1. (2014) 2:14–21.
- Török, 2014c Török Enikő: Mérföldlapok, avagy földművelési térképek. *Catastrum*, 1. (2014) 4:22–28.
- Török, 2014d A magyarországi kataszteri térképezés kezdete (MNL OL, A hét dokumentuma, http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/a_magyarorszagi_kataszteri_terkepezes_kezdetek.html)
- Török, 2015a Török Enikő: A kataszteri részletes felmérés előrehaladása Magyarországon 1856 és 1916 között. *Catastrum*, 2. (2015) 1:11–18.
- Török, 2015b Török Enikő: Solt város ideiglenes felmérésének dokumentumai. *Catastrum*, 2. (2015) 2:22–30.
- Török, 2015c Török Enikő: Step by Step: Digitisation Projects of Cadastral Documents in the Central Archive of National Archives of Hungary, Budapest. *Cartography and cadastral maps. Visions from the past for a vision of our future. Proceedings of the International Conference*. Pisa, Scuola Normale Superiore November 6–7, 2013. Ed.: Benedetto Benedetti–Charles Farrugia–Beatrice Romiti–András Sipos. Pisa, 2015. 41–46. (http://edizioni.sns.it/it/downloadable/download/sample/sample_id/130/)
- Török, 2015d Kataszteri térképek és iratok (1850–1916). Aktakaland, 2015. április (www.aktakaland.hu)
- Tuza, 2014 Tuza Csilla: Az 1849. évi császári pátens a földadókataszter bevezetéséről. *Catastrum*, 1. (2014) 4:2–4.
- Tuza, 2015 Tuza Csilla: A földadó bevezetése az osztrák örökös tartományokban (1817). *Catastrum*, 2. (2015) 2:3–8.
- Závoczki, 2014a Závoczki Adrienn: Óbuda belterületének határleírása (1874). *Catastrum*, 1. (2014) 2:31–37.
- Závoczki, 2014b Závoczki Adrienn: A Zahajkievicz/Zsadányi mérnökcsalád pályafutása. *Catastrum*, 1. (2014) 4:36–40.
- Závoczki, 2015a Závoczki Adrienn: Sártory Antal kézírata a magyarországi kataszteri felmérésről. *Catastrum*, 2. (2015) 1:25–33.
- Závoczki, 2015b Závoczki Adrienn: Kataszteri mérnökök az I. világháborúban: Kollányi Boldizsár. *Catastrum*, 2. (2015) 2:31–37.)
- Závoczki, 2015c Závoczki Adrienn: Női sorsok a kataszteri felmérésnél. *Catastrum*, 2. (2015) 4:39–43.

OTKA-PÁLYÁZATOK

*A magyarországi hódoltság és hódoltsági peremvidék kataszteri iratainak
(tapu defter) feldolgozása (OTKA K 108919)*

Szakmai beszámoló a második évről (2015)

A 2015-re kitűzött pályázati célnak – a kutatási alpinfrastruktúra megteremtésének – szakmai megvalósítása a tervezett ütem szerint haladt.

Eredményeink

1. Defterek tudományos feldolgozása

A tárgyév során folyamatosan zajlott a hatvani, füleki, mohácsi/pécsi és szigetvári szandzsák-
ok adatainak Excel-táblázatba rögzítése és az adatrögzítéshez használt felületek tesztelése. Az eddig elért részeredmények közzététele tudományos konferencián, illetve megjelenés alatt álló idegen nyelvű szakcikkekben történt.

- a) A munka eredményeként megtörtént a szóban forgó szandzsások négy nagy forráscsoportja közül kettőnek, a szandzsák-összeírások (defter-i mufassal) és az államiadó-összeírások (defter-i cizye) adatainak szinte teljes körű rögzítése, illetve megkezdődött a harmadik, a javadalombirtok-jegyzékek (defter-i icmâl) feldolgoása. A hatvani, füleki és szigetvári szandzsák mufassal és cizye defterei 100%-ban, a mohácsi/pécsi szandzsák 70%-ban készült el.
- b) Megtörtént az adatbázis névterében szereplő névállománynak, a dikális jegyzékek névállományának és az Engel-féle adatbázisban szereplő név- és kódállománynak az egységesítése és ellenőrzése a kialakítandó GIS adatbázis céljaira.
- c) Ezzel párhuzamosan elkészült a tömegesen a 2016. évtől feldolgozásra kerülő javadalombirtok-jegyzékek és naplók személynévanyagának egységes rögzítését biztosító segédlet az oszmán-török szövegekben arab betűvel lejegyzett tulajdonnevek átírá-

sához. A segédlet publikálását a következő pályázati évben tervezzük.

- d) Részeredmények közzététele tudományos konferencián elhangzott előadásokban: Hegyi Klára: A török Eger ereje. Eger, 2015. november 13.
- Sz. Simon Éva: A hódoltatás stratégiája, avagy az Oszmán Birodalom magyarországi határainak vizsgálata az adóösszeírások adatainak tükrében. Eger, 2015. november 13.
- e) Részeredmények közzététele megjelenés alatt álló szakcikkekben:
- Éva Sz. Simon: Kayıt dışı (hâric ez-defter) ve „meşkun olmayan” (hâli ez-raiyyet) yerlerin Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilen bölgelerin sınırlarında oluşan değişiklikler üzerindeki etkisi. = A defteren kívüli (hâric ez-defter) és az „üres” (hâli ez-raiyyet) helyek szerepe az Oszmán Birodalom hódoltsági határának változásában. (10 p. + 2 térkép) Várható megjelenés: İstanbul Şehir Üniversitesi, Güney-Göğü Avrupa Araştırmaları Dergisi. İstanbul, 2016.

2. Informatikai fejlesztések

A 2015. év fejlesztései során a terveknek megfelelően elkészült az „Oszmán összeírások” című (SQL - Oracle) relációs adatbázis feltöltő és kereső felülete. Megkezdődött a feltárt adatok Excel-táblázatokból történő éles áttöltése.

A 2015. év során 7868 rekord betöltése történt meg.

- a) Az adatbázis feltöltő felületének elkészítése és tesztelése az oszmán összeírások bonyolult szerkezete miatt a vártnál tovább tartott. A kialakított felületet a jobb átláthatóság, a praktikus megjelenítés és az egyes rekordok bevitelére fordítandó idő

csökkentése érdekében többször módosítottuk. A módosítások során olyan praktikus funkciók kerültek beépítésre, mint a rekordsorrend mutató, a muszlim dátum konverter és a rekordmásoló. Az új fejlesztések miatt az Excel-táblázatba folyamatosan betöltött adatok konvertálása és éles adatbázisba töltése csak december hónapban kezdődhetett el.

- b) A feltöltés a 2014. és 2015. év során Excel-táblázatba felvett rekordok közül elsőként az oszmán tímár-rendszer és az adó- és birtokigazgatás alapjául szolgáló, az összes többi összeírástípus gerincét képező szandzsák-összeírások feltöltésével kezdődött és az államiadó-összeírások adataival folytatódott. A két forrástípus feltöltésével az adatbázisban szereplő helynévi rekordok felvétele (a pécsi/mohácsi szandzsák néhány még feldolgozatlan forrását kivéve) 100%-ban megtörtént, megteremtve ezzel a javadalombirtok-jegyzékek és a birtokadományozási naplók (tímar rûznâmçe defteri) feldolgozásának és adatbázisba töltésének lehetőségét. A technikai problémák 2015. évi elhárításával a feltöltés üteme a következő pályázati év során várhatóan fel fog gyorsulni.
- c) A pillanatnyilag rendelkezésre álló éles felület már alkalmas több időmetszetben a választott szandzsákok kialakulásának, kiterjedésének és a közigazgatási szerkezet változásának vizsgálatára.

3. Térinformatikai fejlesztések

Az informatikai fejlesztésekkel párhuzamosan a Térinfo Bt. közreműködésével elkészült az oszmán adatbázis vizualizálását szolgáló GIS alapl műveletekre alkalmas (vektoros) digitális, település szintű, teljes kora újkori Magyarország területére kiterjedő, a 16–17. századi viszonyok megjelenítésére alkalmas alaptérkép.

Az alaptérkép 25 032 poligont tartalmaz.

- a) Az alaptérkép elkészítését elvégző Térinfo Bt. kiválasztása közbeszerzési eljárás keretében meghirdetett pályázat alapján történt.

- b) A térképi adatbázis ArcGISshape és raszter formátumban és WGS84 koordináta-rendszerben került kialakításra TatukGIS szoftver felhasználásával.
- c) Az alaptérkép több forrás felhasználásával készült. Kiinduló adatbázisai a középkori birtokhatárokat tartalmazó Engel Pál: Magyarország a középkor végén (Térinfo Bt.) c. térképe, az OpenStreetMap, az 1800-as településszintű (Lipszky-féle) közigazgatási térkép, továbbá az oszmán defterekben és a dikális összeírásokban (MNL AOL) előforduló helynévanyag. Az alaptérkép a kiinduló adatbázisok pont és poligonrétegeinek egyesítésével állt elő. Különböző rétegei tartalmazzák a 16–17. századi településeket (1) pontszerűen, névvel ellátva, (2) a településhatárok poligontérképét egyedi azonosítókkal, (3) vízrajzot a Lipszky-féle térkép alapján, (4) domborzati modellt a teljes területre az SRTM domborzat alapján raszteres formátumban.
- d) A térkép pillanatnyilag az oszmán összeírásokban szereplő települések azonosítását, helyének és ID-jének meghatározását segíti. Az „Oszmán összeírások” című adatbázis és az alaptérkép fizikai összekapcsolása a következő pályázati év feladata. Az összekapcsolás alapjául az Oracle adatbázisban folyamatosan rögzítésre kerülő Engel-féle azonosító (ID) szolgál majd.

4. Forrásfeltárás (Isztambul)

2015-ben a pályázat munkatervében megjelölt úti cél helyett szakmai okokból a 2014-ben Isztambulban a Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) nagyon bőséges hungarikaanyagában megkezdett kutatásokat folytattuk, ami lehetőséget adott a kutatás körébe vonható fondok számának bővítésére, a vizsgálatok mélyítésére.

A digitális másolatban hazahozott felvételek száma összesen: 29 fondból 19 658 felvétel, amelyek az MNL OL digitális fotótárában kerülnek elhelyezésre.

- a) A 2015. évi úti cél Ankara, a Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü (TKGM) levéltára lett volna. Mivel a TKGM anyaga mára teljesen digitalizált, melyhez pontos

- jegyzék is tartozik, költségkímélésből, illetve az isztambuli forrásanyagra szánható idő növelése érdekében az Ankarában őrzött kis mennyiségű magyar vonatkozású iratanyagot digitális másolatban kívánjuk megrendelni.
- b) A 2014-ben megkezdett és 2015-ben folytatott kutatások elsődlegesen továbbra is az oszmán központi pénzügyi hivatal (Defterhâne-i Âmire) 16. és 17. századi összeírás-sorozataira irányultak. A 2015. évi gyűjtőút során sikerült a Timar Ruznâme Defterleri (RZ) sorozatából újabb 23 darab korábban csak magángyűjteményben, illetve Magyarországon mindeddig nem őrzött deftert lemásoltatni, továbbá a Maliyeden Müdevver Defterleri (MAD) sorozatból az oszmán katonaság különféle összeírásai közül 34 darabot. Ezzel a vizsgált szandzsákok Isztambulban őrzött birtokadományozási naplói vélhetően kivétel nélkül másolásra kerültek.
- c) A szandzsák-összeírások vizsgálata során kiderült, hogy az 1960-as évekbeli mikrofilm-másolatokon gyakran hibás, elavult jelzetek szerepelnek. Ebből a szempontból ismét átnéztük a Tahrir Defterleri (TT) sorozatát. A hibák javítása céljából másoltatásra került 25 részletes defter is a TT sorozatából.
- d) Folytattuk az oszmán központi kormányzat a Bâb-i Âsafî Ruûs Kalemi Defterleri (RSK), illetve Kâmil Kepeci Tasnifi (KK) sorozatába tartozó, az Oszmán Birodalom közigazgatási viszonyai feltárásának alapjául szolgáló kinevezési defterek (Ruûs Defterleri) 2014-ben megkezdett kutatását is. A 16–17. századi tisztviselők, így a magyarországi beglerbégek és szandzsákbégek kinevezési adatait is tartalmazó jegyzékek közül 33 teljes példány másoltatása történt meg, melyek Magyarországon eddig csak részben és csak magángyűjteményben voltak megtalálhatók.
- e) Megkezdjük a szultáni tanács (Divan-i Hümayûn) fontos ügyeit tartalmazó Mühimme defterek teljes példányainak másoltatását 32 teljes kötet digitalizált másolatának megszerzésével.
- f) Megkezdjük a BOA gyűjteményében található rövidebb terjedelmű dokumentumok áttekintését is, amelyek számos apróbb információval járulnak hozzá a hódoltsági török világ megismeréséhez. A korlátozások miatt az Îbnülemin-féle rendezésből (ÎE) elsősorban az Askeriyye és az Evkaf anyagból közel 70, Ali Emiri rendezéséből (AE) pedig 11 dokumentum másolatát hozhattuk haza.
- g) Egy Münchenben őrzött defter másoltatásával megkezdjük a 2016-ra tervezett nyugat-európai levéltárak anyagának feltárását és feldolgozását.

Szepesiné Simon Éva

